

Prof. Dr. Tahsin Yazıcı

MAKALELER

© MULTILINGUAL 2004
ISBN 975-6542-48-x

MAKALELER
Prof. Dr. Tahsin Yazıcı
Yayına hazırlayan: Dr. Mine Yazıcı/ Yayınlayan: Multilingual/
Kapak: Elçim Özelçin/ Baskı: Matbaa 70, 2004 İstanbul.

MULTILINGUAL
Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş-İstanbul
Tel / Fax: (212) 518 47 55

değerli anısına...

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	9
Yaşam Öyküsü	12
1. Bilimsel Makaleler	31
1.1. Gülşeni, Eserleri ve Fâtiḥ ve II. Bayezid Hakkındaki Ka- sideleri (1954)	31
1.2. Mevlânâ Celâleddin'in Hayatı (1956)	48
1.3. Mevlânâ Devrinde Semâ (1963)	53
1.4. Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser Manâkıb-i Camâl Al-Dîn-i Sāvî (1968)	69
1.5. Manâkıb Al-'Ârifin'in San'at Tarihi Bakımından Değeri (1972)	83
1.6. VI. yy.'da tarikatları eleştiren bir yapıt: "Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Neḫce-i Can" Müslüman hippileri: Rum Abdal- ları ve Kalenderler (1985)	87
1.7. Mevlânâ Döneminde Müslüman ve Hristiyan Halklar a- rasındaki İlişkiler (1995)	107
2. Bilgilendirici Makaleler	117
2.1. Mevlâna Celâleddîn Rumî ve Anadolu'ya Geliş Nedeni (1983)	117
2.2. Şems ile ilk Karşılaşma (1983)	123
2.3. Oxford'da 1636'da Arapça Öğretimine Başlandı (1983) ...	125
2.4. Ulusların ve Dinlerin Ortak Malı Halk Destanları (1983) ...	130
2.5. Doğu Edebiyatları Deyince (1985)	134
2.6. İslam Dünyası'nda Ansiklopedi (1989)	138
3. Güncel Konulu Makaleler	147
3.1. İslam Ansiklopedisi (1984)	147
3.2. Amaçları Arapça Öğretmek Değil! (1984)	151
3.3. Beytü'l Hikme ve Tercüme Bürosu 1987	155

3.4. Demokrasiye Gölge: 1402 Sayılı Yasa (1987)	159
3.5. Doğu ve Tantana (1998)	163
3.6. İslam Dini = Başörtüsü (1999)	166
4. Yaşamla İççe Makaleler	168
4.1. Milletin Oluşumunda Vatan Duygusunun Önemi (1986)...	168
4.2. Eski Bingöl'de Mevsimler ve İnsanlar (1991)	181
4.3. Vatan Duygusu (2000)	188

Önsöz

Sevgili babamız Prof. Dr. Tahsin Yazıcı'nın bu küçük kitapçıkta bilimsel yanından başka, bizimle her zaman paylaşmaktan büyük keyf aldığı ve yüreğinde ölene dek taşıdığı vatan, millet ve insan sevgisini içeren köklü duygularını siz sevenleriyle buluşturmak istedik.

Kendisi yaşamı boyunca birçok fırtınalar yaşamasına karşın, ülkesini ve bu ülkesinin insanına olan sevgisini hiç kaybetmemiş ve içindeki bu sevgi ve barışçı duygularla bizlerin bu fırtınalardan yara almadan çıkmamızı sağlamıştır. Bizlere kin ve nefretten uzak kalbini açarak yaşama olumlu bakmanın güzelliklerini öğretti. Son gününe kadar, büyük bir sevgiyle paylaştığı o güzel yuvasını, çok sevdiği dostlarıyla da paylaştı. Bu konuda ona en büyük desteği, her konuda olduğu gibi, çok sevdiği eşi, sevgili annemiz Suzan Yazıcı vermiştir.

Bizler de acı tatlı geçen bu yaşamda birbirimize kenetlenerek, sıcak bir aile ocağında, böyle bir babayla ve dedeyle yaşama şansına sahip olduk. Bundan sonra da onun "barış ve sevgi" mirasını severek kabullenip, arkasından özlemle, fakat güçlü bireyler olarak yaşam yollarını katetmeye çalışacağız.

Biz bu kitap aracılığıyla çeşitli sağlık sorunları nedeniyle babamızın son zamanlarda konuşup görüşemediği sevgili dostlarına, çok sevdiği öğrencilerine ve onu son gününde yalnız bırakmayan başta Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Taner Tarhan ve kırk yılını geçirdiği fakültesindeki sevenlerine "elveda" demesini istedik. Bize bu olanağı sağlayan ve geçmişle günümüzü buluşturarak Türk bilim geleneğine katkıda bulunma duyarlılığını gösteren Sayın Lozan Kaynak ve sevgili eşi Sayın Sevgin Kaynak'a teşekkürü bir borç biliriz. Babamızın, Hasan Ali Yücel'in evinde daha kü-

çükken tanıdığı büyük şairimiz Can Yücel'in, babasıyla ilgili düşüncelerini dile getiren şu dizeleriyle bu önsözü bitirmenin duygularımızı en güzel şekilde yansıtacağını düşünüyoruz. Hep koşuşturan, canla başla sabahtan akşama çalışan sevgili babamızı saygıyla anıyoruz:

Ben Hayatta En Çok Babamı Sevdim

*Ben hayatta en çok babamı sevdim
Karaçalılar gibi yardan bitme bir çocuk
Çarpı bacaklarıyla -ha düştü ha düşecek
Nasıl koşarsa ardından bir devin
O çapkın babamı ben öyle sevdim*

*Bilmezdi ki oturduğumuz semti
Geldi mi de gidici - hep, hep acele işi
Çağın en güzel gözlü maarif müfettişi
Atlastan bakardım nereye gitti
Öyle öyle ezber ettim gurbeti*

*Sevinçten uçardım hasta oldum mu,
Kırkı geçerse ateş, çağırırlar İstanbul'a
Bi helallaşmak ister elbet, diğ'mi oğluyla!
Tifoyken başardım bu aşk oyununu,
Ohh dedim, göğsüne gömdüm burnumu,*

*En son teftişine çıkana değin
Koştururken ardından o uçmaktaki devin,
Daha başka tür aşklar, geniş sevdalar için
Açıldı nefesim, fikrim, canevim
Hayatta ben en çok babamı sevdim.*

Can Yücel

Giriş

Bu kitabın amacı, Cumhuriyet döneminde doğu bilimleri konusunda yetiştirilmiş bir aydının bilime, bilgiye, ülke sorunlarına yaklaşımı konusunda geride bıraktığı makalelerden örnekler vererek hem o dönemle ilgili bir fikir vermek, hem de geçmiş ile günümüz arasında bir köprü kurmaktır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, ülkenin yoksulluğuna karşın, devletin kendi eliyle yetiştirdiği, kişisel çıkar kaygısı taşımayan, düşüncelerini söylemekten sakınmayan, açık sözlü, tarafsız, ilkeli, bilimsel konulara olduğu kadar ülke sorunlarına da duyarlı aydınlardan verilen bu örnekler, günümüz kuşağına Cumhuriyetimizin ne denli sağlam temeller üzerine oturtulmak istendiğini gösterir. Kuşkusuz bu örnekler, aynı zamanda Cumhuriyet döneminin aydına yüklediği misyonun da bir göstergesidir. Söz konusu dönemin ulusal kültür politikasını sergileyen bu örnekler kuşkusuz bir ülkenin bilimsel geleneğinin süreklilik kazanmasını sağladığı gibi, gelecek kuşakların da bir önceki kuşaktan bayrağı devir alıp, daha ileri ve daha sağlam adımlar atmasını sağlar. Bu sürekliliğin Cumhuriyet rejiminin ve yerleşik toplum olmanın temel koşulu olduğu göz önüne alınacak olursa, bu şekilde verilen örneklerin bilimsel olduğu kadar toplumsal önemi de anlaşılır.

Yukarıda öne sürülen amaç çerçevesinde bu kitap dört bölümden oluşmuştur. Bunlar sırasıyla, Bilimsel Makaleler, Bilgilendirici Makaleler, Güncel Makaleler, Yaşamla iç içe Makalelerdir.

Bilimsel makaleler yazarın uzmanlık alanıyla ilgili olarak doğu bilimleri üzerinedir. Çoğu Mevlana dönemiyle ilgili olan bu

makaleler, öteki yazıları arasından, elden geldiğince geniş kitlelere seslenecek konularda seçilmeye çalışılmıştır. Bu makalelerin özelliği, doğu bilimleri konusunda yazılmış olmalarına karşın, bilimsel yöntem olarak batı normlarına bağlı kalmış olmalarıdır. Bu aynı zamanda çağdaşlaşma konusunda söz konusu dönemde ülkenin batılılaşma konusuna gösterdiği titizliğin de bir kanıtıdır.

‘Bilgilendirici Makaleler’ başlığı altındaki makalelerin hepsi, halkı aydınlatmak üzere gazetelerde yazılmış makalelerdir. Bu makalelerin örneğin “Mevlana’nın Anadolu’ya Geliş Nedeni”, “Mevlana ve Şems” başlıklı olanları, 1983 Ramazan ayında yayınlanmış, her kesim okuyucuyu bilgilendiren, tutuculuktan uzak, açık bir dille yazılmış makalelerdir. Geriye kalan, “Doğu Edebiyatları Deyince”, “İslam Dünyasında Ansiklopedi”, “Oxford’da Arapça Öğretimine 1636’da başlandı” başlıklı makaleler ise, günümüz insanını doğu kültürü konusunda aydınlatıcı yazılardır. Bu makalelerin büyük bir bölümü Milliyet ve Hürriyet gazetelerinde yer almıştır.

‘Güncel Makaleler’ başlıklı bölümde ise, yaşadığı dönem ve başından geçen olayların yoğrulduğu makaleler yer almaktadır. Cumhuriyetin savunucusu bir aydın olarak ülkeyle ilgili görüşlerini, 80’li yıllarda Cumhuriyet rejimine karşı sezdiği tehlikeleri dile getirdiği bu makalelerde, başına gelenlere karşı iki yüzlülük edip susmak yerine, açık sözlü davranarak çok sevdiği ülkesine karşı sorumluluk duygusu içinde, toplumdaki aksaklıklarla ilgili düşüncelerini dürüstçe ifade ettiği görülür. Bu tutum kuşkusuz Hasan Ali Yücel döneminde yetişmiş olmanın verdiği çağdaş bir anlayışın eseridir.

‘Yaşamla içi içe Makaleler’ başlıklı bölümde ise, ülke ile ilgili tarafsız görüş ve eleştirilerinden rahatsız olanlara karşı bir savunma niteliği taşımaktadır. Bu makalelerde onun eleştirel tutumunun ülkesine karşı sevgisindeki eksiklikten değil, aksine “ülkesini en çok seven ve ilerlemesinden yana olanların, onun eksikliklerini ya da kusurlarını dile getirmekten korkmayan kişiler olacağı” ilkesinden kaynaklandığı görülür. Çoğu yaşlılık

döneminde yazılmış son derece içten ve duygusal nitelikteki bu makaleler, onun ülkesini ve toprağını, her şeyin önüne koyduğunun en güzel kanıtıdır. Bu makalelerden ilki 1986’da Erzurum Üniversitesinde görevine tekrar başlamasıyla birlikte verdiği konferans olup, tarihsel çerçevede “Misak-ı Milli” sınırları içerisinde ülke bütünlüğünün önemini vurgulayan bir yazıdır. İkinci çocukluğunu geçirdiği anarşik olaylar ve sağlık sorunları nedeniyle gidemediği kendi memleketi “Bingöl” ile ilgili sıla özlemi ve o yöreyle ilgili bilginin bulunduğu ilginç bir yazıdır. “Vatan Duygusu” başlıklı makale ise, onun ölmeden iki yıl önce yazdığı son günlerinde bile ülkesini düşünen, barışçıl ve uzlaştırıcı yönünü sergileyen bir yazıdır. Onun bireysel görüşlerini ve duygularını yansıtan makalelerinin bile ülke tarihi ve bilgisiyle ne denli donanmış olduğunun görülmesi, o dönem aydınının bilgiyi yabancı kültürden aktarmak yerine, bilgiyi ülke yararına kullanma eğiliminin ne denli kuvvetli olduğunu gösterir.

Yukarıda anlatıldığı şekilde konu alanına göre beş bölüme ayrılmış bu makaleler tarihsel sıralamaya göre ayrıca yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca makalelerin altında kaynaklar belirtilerek, konu ile ilgili olanlara asıl kaynaklara ulaşma imkanı sağlanmak istenmiştir. Okuyucunun hoşgörüsüne dayanarak, geride hiçbir şey bırakmamaktansa, bu kitabın başlıca amacının Cumhuriyet döneminde yetişmiş bir aydından örnek vermek ve gerekirse onunla ilgili bir başvuru kaynağı işlevi yerine getirmek üzere hedeflendiğinin akıldan çıkarılmaması özellikle rica olunur.

Yaşam Öyküsü

Ailesi¹

Babam, bize sürekli olarak Türkiye'nin eşi bulunmaz bir etnografya müzesi olduğunu tekrarlardı. Bu, bize gençliğimizde pek bir şey ifade etmezdi. Bunun birinci nedeni, gençliğin verdiği vurdumduymazlık, ikincisi ise, hem ana hem de baba tarafından ailenin oldukça kalabalık olması bizlerin bu etnografya müzeliği durumu olduğu gibi kabul edip, doğal karşılamamıza neden oldu. Üstelik annemin bu yöreden değil de, ülkemizin batısından gelmiş olması bu durumu kanıksamamızı daha kolaylaştırdığı da söylenebilir. Bütün bunlara bir de babamın, hiç insan ayırt etmeksizin herkese olan ilgisi, hoşgörüsü, sevgisi ve yardımseverliğinin de eklenmesi, bize bu etnografya müzesinin küçük bir örneğini yuvamızda yaşattı. Bu ise, bize zaman akışı içerisinde farklılıkların karşılık ya da düşmanlık nedeni değil, aksine bir zenginlik olduğunu ve bunu korumanın ne denli önemli olduğunu öğretti. Ne var ki, yukarıda da öne sürdüğüm nedenleri de göz önünde bulundurarak babamın aile geçmişiyile ilgili bilgiyi ailenin bir üyesi olarak onun ağzından anlatmak yerine, doğrudan aşağıda adı geçen 1932'de Erzincan Valisi Sayın Ali Kemalî'nin **Erzincan Tarihi**² ve 1950'de M. Sadık Yiğitbaş'ın **Kiği**³ adlı yapıtlarından aktarmanın daha doğru olacağını düşündüm. Burada amaç hem ailenin genç kuşağına ailenin geçmişiyile ilgili bilgi vermek, hem de Doğu'nun en ücra kasabasının da bir kökü olduğunu ve bu konuda araştırmaların ülkenin kültürel gelene-

¹ Bu bilgi, sadece yazılarında geçen arka plan bilgiyi tamamlama amacını taşımaktadır.

² Ali Kemalî, **Erzincan Tarihi, Resimli Ay T.L. Şirketi, 1932** (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinden erişilmiştir.)

³ M. Sadık Yiğitbaş, **Kiği, İstanbul: Cemal Azmi Matbaası, 1950** (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesinden erişilmiştir.)

ğini zenginleştireceği, ona bir süreklilik kazandıracağı düşünce-sinden kaynaklanmıştır. Buna göre aşağıdaki bilgiler tarih sıralamasına göre şöyle yer almaktadır.

“Yazıcıoğulları elyevm yaşamakta olan ensali ihtiyaç içindedir. Bununla beraber sahi, mükrim, misafirperver ve muhite göre çok naziktirler. Esasen Gelibolulu Yazıcıoğlu **Muhammediye** sahibi Mehmet Efendi ahfadı olduğu söylenmekte ve Türkçe konuşmaktadırlar (Kemali, 1932: 344).”

“Yazıcı beyleri: Yazıcıoğulları bir rivayete göre, Nazımiyenin, Hirek köyünden Demirtaş köyüne gelip yerleşmişlerdir. Burada oturdukları zamanda sancak beyliği payesi kendilerinde olmamakla beraber, yine, nüfuz sahibi oldukları için, bu sırada Kiği'ya saldıran Dersim aşiretleri ile yaptıkları devamlı mücadelelerden anlaşılmaktadır. Bu mücadeleler uzun zaman devam etmiş ve bu aile nihayet orada tutunamıyarak Zeynalı ve Hupus köylerine nakletmişlerdir. Yazıcıoğullarına sancak beyliği Hupus'ta verilmiştir. Bu ailenin ensalini sırasıyla göstermek imkanı yoktur. Çünkü, Hupus'ta Dersim aşiretlerinin saldırılarından kurtulamamışlar ve nihayet 1240 yılında hükümetin gazebine uğramaları yüzünden bunlara ait vesika yok olup gitmiştir.” (Yiğitbaş, 1950: 53)

“Kiği'da Yazıcıoğullarının halen oturmakta oldukları köyler, yukarıda sırasıyla yazılmıştır. Bu aile efradı Türkçe konuşurlar ve Türk harsına sıkı bağlılıkları vardır. Misafirlerine karşı, ellerinden gelen ikramı yapmaktan büyük bir haz duydukları simalarından okunur. Ecdatlarının uzun zaman sancak beyliği yapmış olduğunu anarak, kendi dillerine nimetin daima devlete bağlı kalmaktan geleceği kanaatini ifade ederler.” (Yiğitbaş, 1950: 86)

Bu iki farklı kaynaktan alınan bilgiler görüldüğü gibi birbiriyle örtüşmektedir. Ailenin şeceresi ile ilgili olarak şu şekilde bir bilgi geçmektedir “kahraman efendi tespit ettiği şecerede Osman Ağayı ilk sancak beyi Hasan Hasan beyin oğlu göstermekte olduğu gibi, temessükün tarihi de 1195'dir.” (Yiğitbaş, 78) Bu bilgilerin çoğu yazıcılara ait vesikalardan çıkarılmıştır. Aynı

kaynaktan çıkarılan bilgilere göre Tahsin Yazıcı'nın ailesinin soyağacı kısaca şu şekilde gösterilebilir (Yiğitbaş, 1950: 78, 80):

Yukarıdaki bilgilerden ailenin önce Demirtaş'a yerleştiği, ardından o dönemdeki olaylar yüzünden Hupus'a taşındığı ve sancak beyliğinin de Hasan Bey'e Hupus'ta verildiği anlaşılmaktadır. Aynı kaynaktan Hupus'tan sonra Temran'ı merkez edindikleri bildirilmiştir. Zaman akışı içerisinde beyliklere ayrıldığı ve babamın ailesinin Hoğas ve Şoğ beyleri olarak yörede yerleştiği anlaşılmaktadır. Aile coğrafi koşullar ve ülkenin içinde bulunduğu yokluk yılları nedeniyle büyük sıkıntılar çekmiş, bu yöre yaklaşık altı yıl kadar Rus İşgaline uğramıştır. 1920'den sonra bu

⁴ Bu soyağacında sadece Tahsin Yazıcı esas alınarak çıkartılmıştır. Ailenin diğer fertleri ile ilgili ayrıntılı bilgi sözü geçen kaynaklardan elde edilebilir.

işgalden kurtulan yöre halkı yine köylerine dönüp, Bağımsızlık savaşında, özellikle de Şeyh Sait isyanında önemli rol oynamıştır.

Özellikle Amcası İbrahim bey ve Kığı ahalisiyle ilgili Ali Kemali'nin şu sözleri bu bilgiyi doğrular niteliktedir:

"Yazıcı zade İbrahim beyin sayü himmeti takdire şayan görmüş ve neticede Kığı ahalisinin umumiyetle hükümete sadakat ve merbudiyetleri tahakkuk eylemiştir (Bu malumat resmi muhaberrattan alınmıştır)." (Kamili, 1932: 346).

Bugün ise, Yazıcı ailesinin büyük bir bölümü benim bildiğim kadarıyla 250 hane kadarı anarşik olaylar yüzünden yöreyi terk etmek zorunda kalmış ve İstanbul'a yerleşmiştir.

Yaşamından Kesitlerle Kişiliği

Bu bölümü başlangıçta sadece babamın kendi eliyle yazdığı özgeçmişiyile sınır tutmayı düşünmüştüm. Ne var ki, sonradan özgeçmişte geçen bilgilerin arkasında yatan öykülerden kısaca söz etmenin daha sağlıklı olacağına karar verdim. Bu bölümü hazırlarken de son günlerinde kendi eliyle yazdığı anılarından yararlandım.

Babam 1922 yılında bugün Bingöl'e geçmişte sırasıyla Erzurum ve Erzincan'a bağlı bulunan Kığı'nın Hogas köyünde doğdu. Daha okula başlamadan önce babasından (Dedem önceden o dönemde Amerika'ya Detroit şehrine çalışmaya gitmiş ancak sıla özlemiyle tekrardan Marsilya'dan vapurla ülkesine dönmüş ve okumanın ne denli önemli olduğuna inanan bir insanmış) eski harfleri öğrenmeye başladı, ardından da İstanbul'dan gelen bir akrabasından Latince harflerle Türkçe okuma yazmayı öğrendi. Bu yakın akraba, dedemin çocuklarının okumalarına verdiği önem üzerine İstanbul'da yerleşmiş bir akrabasının yanında okumasını teklif etmesine neden oldu. Bunun üzerine dedem babamın yıllık masrafını karşılamak üzere onu İstanbul'a göndermeye karar verir ve babam bu akrabasıyla birlikte üzeri yük dolu hayvanlar üzerinde ilk gurbeti tadar.

Zorlu bir yolculuktan sonra Erzurum'a varılır ve orada bir handa kalınır. Ardından dolma tekerlekli bir kamyonla Trabzon'a varılır. Burada dört gün beklenildikten sonra İstanbul'a gitmek üzere Cumhuriyet Vapuruna binilir. Vapurda bilet kontrolüne gelince babamdan bilet istenir. Ne var ki, yedi yaşından küçük olduğu için kendine bilet alınmamıştır. Babam dört gün süresince bu olaydan çok korkmuş ve İstanbul Boğazına varıncaya dek ağlamıştır. Ama Kız Kulesi ve İstanbul'un güzelliği karşısında bir anda her şeyi unuttuğunu söylemiştir. Önce Karaköy vapuruna ardından Tramvaya bindiklerinde etraftaki tüm heykelleri canlı sanmış ve heyecana kapılmıştır. Burada Nişantaşı'ndaki bugünkü adıyla Nilüfer Hatun (Nilüfer Kalfa) İlk okuluna yazılmış ve okuma yazma bildiği için ikinci sınıfa kaydı yapılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak hep şunları anımsardı: "okul hakkında yeterli bilgim olmadığı için karne alınmaya kadar vakti okula gidip gelmekle geçirdim. Ama karneyi alıp da "zayıf" kelimesini görünce eve gidip, "ama ben şişmanım" niye zayıf aldım diye sorduğumda yanında kaldığım aile durumu bana anlattı. Bunun üzerine ikinci dönem sınıf birincisi oldum, bütün defterlerim sergiye çıktı" diye övünürdü. Ne var ki, dedemin oğlunu İstanbul'da bırakmaya parası ancak bir yıl kadar yetmiş ve babam aynı yolla memleketine dönmüş ve ilçesindeki okulda 3. sınıfa kaydı yapılmıştır. Böylelikle onu gören amca çocuklarının da aynı şekilde okula kaydı yaptırılmıştır. Haftada dört gün bir pansiyonda kalınmış, hafta sonu Perşembe günü öğleden sonra eve dönülmüştür. Babam üç dört saatlik yolu kötü hava koşullarına karşın arkadaşlarıyla nasıl yürüdüğünü hep anlatır dururdu. Okulda hocalarının takdirini almış ve bu yüzden resmi törenlerde kendisine hep şiir okutulmuştur ve hatta bir 23 Nisan Bayramında geçici kaymakam dahi olmuştur. Kaymakamlık koltuğunda oturduğu sırada gerçek kaymakam gelip de, ne istediğini sorduğunda ise, "Ben hükümetin halktan vergi almasını istemiyorum" diye yanıt vermiş, kaymakam da "bu bizim işimiz değildir, başka bir istediğin var mı?" diye sorunca okuluna bitişik arsanın verilmesini istemiştir. Okul bahçesine ilk ağaçları diken

de kendisi olmuştur. Bu basit iki olay onun daha çocukluğunda ülke sorunlarına ve doğaya olan duyarlılığının yalın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Babam orta okulu güç koşullar altında Erzincan'da bitirmiş. O sırada Merhum Fevzi Çakmak'ın ilçelerin önde gelenlerini toplayarak dileklerinin ne olduğunu sormuş, orada bulunanlar arasında dedem başta olmak üzere orta okulu bitiren öğrencilere okuma olanağının yaratılmasını istemişlerdir. Ne var ki o dönemdeki sosyo-ekonomik koşullar bu durumda olan çocuklara olanak sağlayacak düzeyde değildir. Bunun üzerine güç bela yine aynı şekilde İstanbul Kabataş Lisesine kaydı yapılmış, Galatasaray Lisesinde olgunluk sınavını vererek liseyi İstanbul'da bitirmiştir. Bitirir bitirmez İstanbul Yüksek Öğretmen sınavlarını kazanarak, Edebiyat Fakültesine yazılmış ve bugünkü adıyla hem Türkoloji hem de Arap ve Fars Edebiyatları bölümlerini bitirerek çift dal mezunu olmuştur. Önce Diyarbakır Lisesine mecburi hizmet dolayısıyla Sayın İsmet Konuk, Sayın Salman Erdem ve Sayın Muzaffer Erdem adlarındaki üç arkadaşıyla atanmıştır. Bu üç arkadaş o dönemde Diyarbakır Lisesinin kötü koşullarında bir araya gelmiş ve bir evi paylaşmışlardır (1944-1946). Babamın arkadaşları arasında en önemli özelliği ise iyi yemek yapmasıdır. Öyle ki Ankara'da bile bu arkadaşlarıyla bağını kesmemiş ve bekar evinde onları ağırlamaktan büyük keyif almıştır. Sayın Merhum Hasan Ali Yücel'in Maarif Bakanlığı sırasında yüksek öğretmenden yetişmiş bu kişilerin en önemli özelliği bence ülkelerine bağlı, çağdaş, dürüst ve vefalı olmalarıdır. Örneğin babamın yapayalnız kaldığı üniversitedeki görevinden 1402 sayılı yasa ile ayrıldığı dönemde onu hiç sorgulamadan sahip çıkmaları en azından benim hiç unutamayacağım bir anıdır. Babamın Sayın Maarif Bakanı Hasan Ali Yücel'le tanışması da bu Diyarbakır yıllarına rastlamaktadır. 1946 yılında ise Ankara'da Dil Tarih Coğrafya fakültesi ilmi yardımcılığına atanmıştır.

Öte yandan babamın yaşamındaki en önemli ve en mutlu olaylardan biri de evliliğidir. Gerçi annem Gönenli ve kendi memleketinden çok uzak bir yöreden olmasına karşın babam gö-

rür görmez evlenmeye karar vermiştir. Kuşkusuz annemin ailesi de bu konuda aileyi tanımadıkları için ilk zamanlar çekimser kalmış, ancak o sırada aile yakınlarından birinin Sayın Albay Mehmet Esved'in Kığı'da şube reisi olması ve babamın amcalarından Sayın dava vekili İbrahim Yazıcı'nın yakın dostu olarak aileyi iyi tanınması babamın bu isteğinin yerine gelmesini kolaylaştırmıştır. Ne var ki bu rastlantı olmasa da onun hem özel yaşamı hem de iş yaşamıyla ilgili inandığı konularda sonuna kadar kararlı olması ve mücadeleden yılmaması en dikkat çekici özelliğidir. Öyle ki bizi çoğu zaman pısrıklı da suçladığı olur ve doğruluğuna inandığımızda sonuna kadar mücadele etmemizi isterdi. Onun aile yaşamıyla ilgili bir özelliği de evinin kapısının herkese açık olmasıydı, sanırım bu da onun ailesindeki "beylik" duygusundan kalma bir alışkanlıktı. Özellikle başı dertte olanların ilk uğrak yeri olan evimizde insanların başından geçenlerden çok şeyler öğrendik. Kuşkusuz ona bu konuda aynı hayat görüşünü, yani insanlara yardım etmeyi ilke edinen annemizin de büyük katkısı oldu. Babam hayatta elinde olan her şeyi paylaşmayı severdi. Öyle ki maaşının yeri buzdolabının üzeriydi. Evdeki bütün mali sıkıntılara karşın, biz çocukları parasızlık hissine hiç kapılmadık. Çünkü evdeki güven duygusu ve açıklık ortamı bir sürü sorunun üstesinden birlikte çıkmamızı sağladı.

1948'den sonra ise, aynı bölümde asistan olmuş ve yuvasını görev yaptığı Ankara'da kurmuştur. Ankara'da yeni gelen gelini ilk karşılayan ise babamın çok sevdiği ve değer verdiği o sırada öğrencisi olan Sayın eski Diyanet işleri Başkanımız Lütfü Doğan olmuştur. Onun Ankara'da en büyük desteği ise bize uzun yıllar dedemiz olarak tanıttığı hocası Sayın Prof. Dr. Necati Lugal ve o sırada yine aynı bölümde asistan olan ve ailecek çok sevip saydığımız Sayın Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu olmuştur.

1952'de ise, İstanbul'a, İstanbul Üniversitesi Arap Fars Dilleri Bölümünün isteği üzerine gelmiş ve çok değerli Sayın Prof. Dr. Ahmet Ateş'in yanında asistan olarak görevine başlamıştır. O dönemde benim dikkatimi çeken bölümlerde sıcak bir birliğin,

bilgi alışverişinin ve bilimsel tartışmaların son derece içten duygularla sürdürülmesidir. Öyle ki bütün bölüm yaz tatillerinde bile Anadolu'ya kütüphaneleri araştırmaya çıkar ve bizler çocuklarda bundan nasibimizi alırdık. Büyük küçük yapılan bu akademik gezilerin ne denli önemli olduğunu bölümler arası bir yana bölüm içi yalıtılmaları görünce daha da iyi anlıyorum. Bu arada Sayın Prof. Dr. Ahmet Ateş'in ve 1933'ten beri İstanbul'da görev yapan Doğu Dilleri ve Tarih uzmanı Sayın Prof. Dr. Helmut Ritter'in babamın ve yanındakilerin yetişmesindeki katkısının özellikle belirtilmesi gerekir. Doğu bilimlerinde Batı normlarına göre araştırma yapmayı öğretme konusunda çok titiz olan bu değerli hocaların babam başta olmak üzere Türk bilimsel geleneğine katkısı yadsınamaz. Babamın gerçek yaşamda son derece hoşgörülü olmasına karşın, bilimsel konulardaki titizliği, öğrencilerini ölene kadar araması ve açık sözlülüğü sanırım başta Değerli hocası Sayın Prof. Dr. Ahmet Ateş, ardından da Sayın Prof. Dr. Helmut Ritter'in yarattığı geleneğin bir mirasıdır.

Babam aynı fakültede profesörlüğe kadar yükselmiş ve 1970'den itibaren iki dönem dekanlık yapmıştır. Ne var ki ülkemizin çok çalkantılı olduğu ve herkesin böyle görevlerden kaçtığı bir dönemde böyle bir görevi kabul etmiş ve hiç taraf tutmadan ülke çıkarımı hep göz önünde bulundurarak sabah akşam tüm içtenliği ile her türlü tehlikeyi göze alarak çalışmıştır. Bu dönemde kuşkusuz sevenleri kadar, tarafgir davranmadığı için sevmeyenleri de olmuştur. Ne var ki, kişisel çıkarlarını hiç gözetmeden çalışan bu kişinin, Cumhuriyet döneminin kendi eliyle yüksek öğretiliminde yetiştirdiği ve "misak-ı milli" sınırlarının ne güçlüklerle çizildiğini yaşamış ve ülke çıkarlarının her şeyden önce geldiğine inanmış bir aydın olduğu kimi zaman gözden kaçmıştır.

Onüç sene süren ağır hastalığına karşın, çalışmayı ve yaşamdan umudunu hiç kesmeyen, kulağı ağır işitmesine karşın, her şeye karşı merak duyan ve son günlerinde bile iş bulamayan bir genci işe yerleştirmek için çırpınan bu kişinin eleştirel yaklaşımının altında hep daha iyiyi yaratma kaygısı yatmıştır. Öte

yandan biz çocuklarının her konuda iki ayağımız üzerinde kendi yeteneğimize göre yetişmemizi istemiştir. Biz onunla hiç ders çalışmadık, ama başarısız olduğumuzda bile bize umutsuzluğa kapılmak yerine, yeni bir umutla yeniden çalışma gücü vermesi, bize “öğrenmeyi” öğretti. Dolayısıyla onun başta söz ettiğim etnografya müzesinden üç farklı nitelikte, ama birbirini çok seven üç evlat ortaya çıktı.

Son olarak onun çalışkanlık, bilimde tarafsızlık, dürüstlük ve açık sözlülük gibi ilkelerini anlayan, duygularına ve başından geçenlere yakından tanık olup, bizim gibi ders alan ve bizlerden hiç ayırmadığı öğrencilerinden başta Sayın Prof. Dr. Naci Tokmak’a, Sayın Prof. Dr. Mehmet Kanar’a ve son günlerine kadar onu arayıp soran Sayın Dr. Mustafa Koç’a, Dr. Refet Balata’ya ve sevgili öğrencilerine örnek olduğuna inanıyor ve hepsine teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Tahsin Yazıcı'nın Kendi Ağzından Özgeçmişi ve Eserleri⁵

Prof. Dr. Tahsin YAZICI'nın yaşam öyküsü ve eserleri

Ben Mehmet oğlu Tahsin YAZICI. 1338'de (1922) Bingöl iline bağlı Kiğı ilçesinin Hoğas köyünde doğdum. İlk öğrenimimi adı geçen ilçe ilkokulunda tamamladıktan (1935) sonra, Erzincan ortaokulunda orta öğrenimime başladım (1935). 1937'de bu okuldaki öğrenimimi bitirip, aynı yıl içinde İstanbul'a gelip, Kabataş Erkek Lisesi'ne kaydımı yaptırdım. 1940'ta lise bitirme ve olgunluk sınavlarımı verip, aynı yıl içinde İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu sınavlarımı kazanarak, bu okulun yatılı öğrencisi oldum. Bütün ders ve sınavları İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde yapılan bu okulda iken, adı geçen fakültenin devamı zorunlu olan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü dersleri yanında ayrıca, Arap ve

⁵ Bu yaşam öyküsü Tahsin Yazıcı'nın kendisi tarafından yaşlandığında hazırlanmıştır. Ancak yaşlılığı ve rahatsızlığı nedeniyle eksikler bulunabilir. Kendinden sonra gelecek akademik kuşak kuşkusuz bilimsel geleneğin sürdürülmesi namına bu eksikliği kapatacaktır.

Fars Dil ve Edebiyatları Bölümünün de derslerine devam ederek, her iki bölümün sınavlarını 1945 Ekiminde vererek mezun oldum. Mecburi hizmetim olduğu için aynı yıl Diyarbakır Lisesi edebiyat öğretmenliğine tayin edildim. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri Bölümü'nün isteği üzerine, Diyarbakır Lisesi edebiyat öğretmenliğinden adı geçen bölümün ilmî yardımcılığına nakledildim (1946). İki yıl bu görevde bulunduktan sonra, gerekli formaliteleri tamamlayarak aynı bölümde asistan oldum (1948). Bu sırada, İbrahim-i Gülşenî ve Tarikatı adı tezimle doktor unvanımı aldım (1949). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nün isteği üzerine 1952'de İstanbul'a gelip, adı geçen bölümde asistanlık görevimi sürdürdüm. 1955'te İran'ın ünlü sûfî ve bilginlerinden Abdullah-i Ensârî hakkında hazırladığım "Abdullah-i Ensârî ve Eserleri" adlı habilitasyon tezimle gerekli formaliteleri tamamlayarak doçent unvanını aldım. 1956-1957 yılları arasındaki bir buçuk yıllık vatanî görevimi yaptıktan sonra aynı fakülte'deki görevime döndüm. Fakültenin aynı bölümünde açık bulunan doçentlik kadrosuna tayin edildim. 1963'te Arap ve Fars Dil ve Edebiyatları'nın iki ayrı kürsü haline getirilmesi üzerine Fars Filolojisi Kürsüsü başkanlığına seçildim. 1964'te Hindistan'da Delhi'de yapılan med Aflâkî, Manâkîb Müsteşrikler Kongresine katıldım. 1965'te Şams al-Din Ah al-'ârifî'nin adlı profesörlük takdim tezimle profesör unvanını aldım. 1966'da Tahran'da yapılan Uluslar arası İnanoloji Kongresine katıldım. Aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı'nın mâlf desteği ve Edebiyat Fakültesi'nin bilimsel sorumluluğu altında yayınlanan İslam Ansiklopedisi Tahrir Heyeti rahmetli Prof. Dr. Ahmet Ateş'in vefatı üzerine boşalan müdürlüğüne (yazı kurulu başkanlığına) atandım. 1970 Aralık ayında Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na seçilip iki devre bu vazifede bulundum. 1973'te daha önce kurulmuş olup, işler hale getirilmeye başlayan Pakistan Kültürü Kürsüsünün Fars Filolojisi Kürsüsüne bağlanması üzerine "Fars Filolojisi ve Pakistan Kültürü" adını alan kürsü başkanlığına seçildim. 1975'te Münih'te yapılan İran san'at ve kül-

türü, 1975'te Tebriz'de İran ve 1977'de Tus'ta yapılan Firdevsî araştırma kongrelerine katıldım. 1981'de yürürlüğe giren yeni Yüksek Öğretim Kanununun gereği olarak, fakültelerde öngörülen sisteme göre kurulan Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü başkanlığına atandım. 1. Arap Dili ve Edebiyatı, 2. Fars Dili ve Edebiyatı, 3. Urdu Dili ve Pakistan Araştırmaları, 4. Hindoloji ve 5. Sinoloji anabilim dallarını içine alan bu bölümün başkanı olarak görev yaptım. Ayrıca İslam Ansiklopedisi'nin Yazı Kurulu başkanlığını 1986 yılına kadar sürdürdüm. Türk Tarih Kurumu dışında Türk Dil Kurumu ile Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü üyesi oldum. 1983'te emir komuta zincirindeki bir generalin komplosu ile 1402'likler arasına alındım. Ancak sonradan kendisine isnad edilmek istenen suçların tamamen bir komplo ürünü olduğu anlaşılacak görevime iade edilmek istenmiş ise de, aslı yerime atanmasına olanak olmadığı için Erzurum Atatürk Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölümüne atanmıştır (1985). Bir yıl kadar çalıştıktan sonra emekliliğimi isteyerek buradan ayrıldım.

YAYINLANAN KİTAPLARI

1. Ahmed Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, c. I-II (Dünya Edebiyatından tercüme, Şark-İslam Klasikleri: 26), birinci baskı: Ankara 1953-1954; ikinci baskı: İstanbul 1964; üçüncü baskı: Hürriyet yayınları, Büyük Klasikler, İstanbul 1973.
2. Ahmad Aflâkî, Manakib al-'ârifin, c. I-II (metin), Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, III. Seri, No: 3, Ankara 1959-1960; ikinci tab'ı. Ankara 1976-1980.
3. Farsça Dilbilgisi (Prof. Dr. Ahmet ATEŞ ile birlikte), c. I-II, İstanbul 1958-1961, ikinci baskı: 1963-1964.
4. Arapça Dilbilgisi (Ahmet ATEŞ ve Nihad M. Çetin ile birlikte) Şarkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1964.
5. Farsça Tarihî metinler (Nazif Hoca ile birlikte), İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 1381, Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü, İstanbul 1968.

6. Muhyi-yi Gülşenî, Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşenî, yayınlayan: Tahsin YAZICI, Türk Tarih Kurum Yayınlarından, Ankara 1982.
7. Kuşayrî, Risâle, çeviren: Tahsin YAZICI, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlarından, İstanbul 1956.
8. Kuşeyrî, Tasavvufun İlkeleri (Risâle-i Kuşeyrî), çeviren: Tahsin YAZICI, I-II, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978.
9. Hâfîz-i Fârisî, Manakib-i Camâl al-Dîn-i Sâvî, önsöz ve notlarla yayınlayan: Tahsin YAZICI, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Ankara 1972.
10. Feridun b. Ahmed-i Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler, çeviren Tahsin YAZICI, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

YAYINLANAN MAKALELERİ

1. **Gülşenî (-i Saruhânî), eserleri.** Fatih ve II. Bayezid hakkındaki kasideleri (Fâtih ve İstanbul), c. II, s. 82-137, İstanbul 1954.
2. **Lutf Ali Bey "Âzer"**, İslam Ansiklopedisi, c. VII, s. 93-96, 1955.
3. **Mâruf Kerhî**, İslam Ansiklopedisi, c. VII, s. 344-345, 1956.
4. **Mehdî Han**, İslam Ansiklopedisi, c. VII, s. 485-488, 1956.
5. **Fetihten sonra İstanbul'da ilk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi** (İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. II, s. 87-113), 1956.
6. **Muhammed b. Munavvar, Asrâr at-tavhid fi makâmât aş-şayh Abî Sa'id**, Şarkiyat Mecmuası, c. I, s. 121-124, 1956.
7. **Badî' az-zamân**, Furûzanfar, ma axid-i kısas u tamtilat-i Matnavî (Şarkiyat Mecmuası, c. I, s. 125-126), 1956.
8. **Mekkî, Ebû Tâlib**, İslam Ansiklopedisi, c. VII, s. 643-644, 1957.
9. **Merkez Efendi**, İslam Ansiklopedisi, c. VII, s. 768-769, 1957.
10. **Mîrhond**, İslam Ansiklopedisi, c. VIII, s. 360-361, 1958.
11. **Mushafî**, İslam Ansiklopedisi c. VIII, s. 377-378, 1959.

12. **Abū Said Abi'l-Hayr'in Cihil Makamı** (İlahiyat Fakültesi, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, c. I, s. 1-32), 1959.
13. **Nakşbend**, İslam Ansiklopedisi, c. IX, s. 118-119, 1961.
14. **Abdullah-ı Ensârî'nin Kanz as-Sâlikin veya Zâd al-'ârifin'i** (Şarkiyat Mecmuası), c. I, s. 60-88 (1956); c. III, s. 25-49 (1959); c. IV, s. 87-96 (1961), c. V, s. 31-34 (1964).
15. **Pîr**, İslam Ansiklopedisi, c. IX, s. 558-559, 1963.
16. **Sa'dî**, İslam Ansiklopedisi, c. X, s. 36-41, 1964.
17. **Safevîler**, İslam Ansiklopedisi, c. X, s. 53-59, 1964.
18. **Safî**, İslam Ansiklopedisi, c. X, s. 61-62, 1964.
19. **Sâ'ib**, İslam Ansiklopedisi, c. X, s. 75-77, 1964.
20. **Sâl**, İslam Ansiklopedisi, s. X, s. 100-102, 1964.
21. **Sâm Mirzâ**, İslam Ansiklopedisi, c. X, s. 139, 1964.
22. **Seimân-ı Sâvecî**, İslam Ansiklopedisi, c. X, s. 458-461, 1965.
23. **Semâ**, İslam Ansiklopedisi, c. X, s. 464-466, 1965.
24. **Semâhâne**, İslam Ansiklopedisi, c. X, s. 466-467, 1965.
25. **Softa**, İslam Ansiklopedisi, c. X, s. 735-736, 1966.
26. **Sultan Veled**, İslam Ansiklopedisi, c. XI, s. 28-32, 1967.
27. **Sülemî**, İslam Ansiklopedisi, Fas. 111, s. 94-96, 1967.
28. **Sünbülüye**, İslam Ansiklopedisi, Fas. 112, s. 236-238, 1967.
29. **Şah İsmail**, İslam Ansiklopedisi Fas. 113, s. 275-279, 1968.
30. **Şath**, İslam Ansiklopedisi, Fas. 114, s. 350-351, 1968.
31. **Şattâriye**, İslam Ansiklopedisi, Fas. 114, s. 355-356, 1968.
32. **Sebisterî**, İslam Ansiklopedisi, Fas. 114, s. 373-375, 1968.
33. **Şeref ed-dîn (Şaraf al-Dîn Alî Yazdi)**, İslam Ansiklopedisi, Fasikül 115, s. 427, 1968.
34. **Şeybânî**, İslam Ansiklopedisi, Fas. 115, s. 453-454, 1968.
35. **Kalenderlere dair yeni bir eser, Manâkib-i Camâl al-Dîn-i Sâvîi**, Necati Lugal Armağanı, Türk Tarih? Kurumu Yayınlarından, s. 785-797, Ankara 1968.
36. **Tahir Vahit**, İslam Ansiklopedisi, Fas. 117, s. 635-636, 1969.
37. **Tahran (Yeni)**, İslam Ansiklopedisi, Fas. 117, s. 665-666, 1970.

38. **Taki Han**, İslam Ansiklopedisi, Fas. 117, s. 678, 1970.
39. **Tarikat (Tâdil ve geniş bir surette ikmâl)**, İslam Ansiklopedisi, Fas. 119.
40. **Mevlânâ Devrinden Semâ**, Şarkiyat Mecmuası, c. V, s. 135-150, 1964.
41. **Kitabiyat** (Dr. Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis, toplama tercüme ve şerhleri**) Türkiyat Mecmuası, c. XIII, s. 0.
42. **Riyâd ve Bayâd, Nşr. Nykl** (Dil-Tarih-Coğ. Fakültesi Mecmuası).
43. **Tarikat** (geniş bir şekilde ikmâl), İA.
44. **Tebriz (yeni)**, İA.
45. **Tebrizî** (Şemseddin), İA.
46. **Tirmizî** (Burhaneddin), İA.
45. **Vezir** (A. Suphi Fuat ile birlikte), İA.

Yabancı Dillerde Yayınlanan Çalışmaları

1. **Ankaravî**, Encyclopadia of İslam, yeni Tab'ı, Leiden-London 1965, I. s.
2. **Gulshani**, Encyclopadia of İslam, 1965, II, 1136 vd.
3. **Husam al-din Çelebi**, Encyclopadia of İslam, III, 602 vd.
4. **Kalender**, Fransızca
5. **Kalenderiya**,
6. **Abd al-Aziz Hekimbaşı**, Encyclopadia İranca, London 1982, I, 101.
7. **Abd al-Aziz Caraçelebizade**, Encyclopadia İranca, London I, 101.
8. **Abd al-Baki La'lizade**, Encyclopaedia İranca, I, 104.
9. **Samâ' der devre-i Mavlânâ**, Nacalla-i Dânişkada-i Edebiyât va 'ulum-i insânî, Tahran 1354 hş. (1973). S, s. 322-335.

Yayınlanmak Üzere Hazırlanmış Bulunan Çalışmaları
Nâsir-i Husrav, Rüşanâ'i nâma.

Vâhidî, Menâkib-i Hâce-i Cihan ve Netîce-i Cân. (yayınlandı)
Eski İran Nesrinden Seçmeler (A. N. Tokmak ve M. Kanar ile
birlikte) (yayınlandı).

**Prof. Dr. Tahsin YAZICI'nın 12 Mayıs 1983'te Üniversiteden
ayrıldıktan sonraki çalışmaları:**

Gelişim-Larousse'un tahrir heyeti arasında bulundum ve İran ve
Arap tarih ve edebiyatı ile ilgili 500'e yakın madde yazdım
Mawlawiyya: Encyclopedie de l'Islam, nouvelle edition.

**Halen Encyclopaedia Iranica'nın Yazı Kurulu
Danışmanlarındanım (Consulting editor)**

Ani Mahmud Paşa, Encyclopaedia Iranica, I, 470.

Aflaki, Arefi, Encyclopaedia Iranica, I, 567.

Ali Ekber Hitâ'i, Encyclopaedia Iranica, I.

Nâsır-ı Husrev'in mensur Rûşenâ'î-nâme'sinin tenkitli metninin
hazırlanması (ilişik sözleşmeden de anlaşılacağı üzere İran'da
yayınlanmaktadır).

Eflâkî, Menâkıbu'l-ârifin'ininin, Âriflerin menkıbeleri adıyla
yaptığı Türkçe çevirinin, yeniden gözden geçirilerek ve yeni
notlar ekleyerek dördüncü baskısı Remzi Kitabevi tarafından
1985 yılı içinde yayını tamamlanmıştır.

Gazetelerde Çıkan Makaleleri⁶

I. Milliyet Gazetesi (1983 yılı ramazan ayı süresince)

1. Batıda doğu araştırmaları.
2. İslam'da Tasavvuf.
3. Menakıbu'l-ârifin'de Mevlânâ'nın özelliklerini belirten hikâ-
yeler (Ramazanın ilk onbeş günü).
4. Türk halk roman ve masallarından on beşinin özetleri (Ra-
mazanın ikinci onbeş günü).

II. Cumhuriyet Gazetesi

1. İslam Ansiklopedisi tamamlanırken (13 Ekim 1984).

⁶ Gazetede yayınlanan makalelerinden eksik olanları kitabın içinde yer almaktadır.

T.D.V. İslam Ansiklopedisi'nde yayınlanan makaleleri

Abdal,
Abdullah-i Ensârî,
Aladdin Ata Melik Cüveynî,
Ahmed Eflâkî,
Ahmed-i Rûmî,
Ahyâr,
Amak-ı Buhârî,
Arif Çelebi,
Arifi Fethullah Çelebi,
Âsistân-ı Kuds,
Ateşkede (Lutf Ali Beg'in),
Avfî,
BabaTâhir-iUryân,
Bâkihanh,
Belagat,
Bel'ami EbûAli,
Belh,
Benâkitî,
Beyhaki, Muhammed b.
Hüseyn,
Büst,
Câm-ı Cem,
Cemâleddin-i Sâvî,
Çengelli,
Cevâmiu'l-hikâyât,
Cûzcân,
Cüneyd-i Safevî,
Cüveynî, Şemseddin,
Çârdarb,
Çav,
Çeçnâme,
Çeşm,
Dakiki,
Deri,
Derviş,
Destan,
Destûr-i Debiri,
Devrak,
Deyi em,
Dinever,
Dîvân-ı kebir,
Dizfûl,
Ebû Ali el-Fârmedî,
Ebû Ali Kalender,
Ebû Hafs el-Haddâd,
Ebû Medyen,
Ebû Said-i Ebû'l-Hayr,
Efrâsiyâb,
Ehaveyni-i Buhârî,
Emir-i nizâm,
Erdebili, Ahmed b. Muhammed,
Erdeşir,
Esrârü't-tevhid (Muhammed
Münever'in),
Esterâbâd,
Esterâbadî, Aziz b. Erdeşir;
Fergana,
Fehrgistan,
Feridun,
Ferigunîler,
Ferrâş,
Ferruhî-i Sistânî,
Feth Ali Şah,
Fettâhî,
Fidâî,
Fidâiyyân-ı İslam,
Fîl,
Gîlân,
Gulâm Hüseyn Han,
Gülîstan,
Habsiyye,
Hâfız-ı Şîrâzî,
Hâkanî-i Şîrvânî,
Halk Edebiyatı,

Hamid Kalender,
Hamse Haydar,
Kutbüddin Haydariye,
Hemedan,
Hemedânî, Emir-i Kebir,
Herevi Hace Abdullah,
Höy Hûî,
Hasan b. Abdülmü'min,
Hulvân,
Hunci Hümâî, Celâleddin,
Hümâyün,
Hüseyn Dâniş,
İbn Hafif,
İbnü'l-Belhî,
İbrahim Gülşeni,
İmad-ı Fakih-i Kirmânî İran,
İsfizârî, Ebû Hatim,
İskender Bey Münşî,
İspehbed,
Kalenderiyyât,
Kitâbiyat,
Latife,

Leylâ ve Mecnûn,
Lügat,
Lutf Ali Beg,
Lübâbü'l-Elbâb,
Makâmât-ı Hamîdî,
Mar'aşi, Zahirüddin Matbuat,
Mazmun,
Mehdi Han,
Menâkıbü'l-ârifin (Eflâkî),
Menâzilü's-sâ'irîn,
Mersiye,
Merzübân,
Muhammed b. Gâzî,
Muhammed b. Müeyyed,
Muhtârât(Ted bk.Mecmua),
Mushafî,
Muntecebüddin Bedî',
Nasrullah-ı
Şirâzî, Şems-i Münşî, Târih-i
beyhaki.
Tarih-i Cihânguşah.

Katıldığı Kongreler

- I. 1964'te Hindistan'da Delhi'de yapılan Müsteşrikler Kongresi
- II. 1966'da Tahran'da yapılan Uluslar arası İnanoloji Kongresi
- III. 1975'te Münih'te yapılan İran san'at ve kültürü üzerine olan kongresi
- IV. 1975'te Tebriz'de İran Araştırmaları Kongresine katıldım
- V. 1977'de Tus'ta yapılan Firdevsî Araştırmaları Milli kongresi
- VI. Third International Congress on the Economic and social history of Turkey Augs 23-26 1983 Verilen tebliğin adı:
The Importance of Muslim Hagiographies in Turkish Economic and Social History. (Amerikan hükümeti tarafından davet edildi).

- VII. 23-28 Aralık 1984 tarihleri arasında UNESCO tarafından Şiraz'da tertip edilen Sa'di Kongresi. Verilen tebliğin adı: A-sâr-i Sa'dî der imparatori-yi Omânî ve Cumhuriyet-i Türkiye (Kongre süresinde Keyhan gazetesinde yayınlandı. Bu kongreye UNESCO tarafından davet edildim).
- VIII. 1990'da Şiraz'da yapılan Hafız Kongresine.
- IX. Aktes IV. Internationalen Kongresses, 1995 Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, Türkische Wirtschafts und Sozial Geschichte von 1071 bis 1920. Mevlânâ döneminde Müslüman ve Hıristiyan Halklar arasındaki ilişkiler.

1. Bilimsel Makaleler

1.1. Gülşeni, Eserleri ve Fâtih ve II. Bayezid Hakkındaki Kasideleri (1954)^(*)

هنر بدھر چو سيمرغ و کيميا بودی
زمانه را نشدی رایت ار هنر پرور
(Divân, vrk.8a)

«Eğer senin, devrin sanatını koruyucu düşüncen olmasaydı, san'at Anka Kuşu ve Kimya ilmi gibi (nâdir) ve (efsane) olurdu» (Divân vrk. 8a) sözleri ile Fâtih'in san'ata karşı gösterdiği alâkanın büyüklüğünü anlatan Gülşeni hakkındaki bilgimiz maalesef yeter derecede değildir. Türk edebiyatında Gülşeni adlı veya mahlasıyla tanınan üç şair vardır. Bunlardan birincisi bu yazının mevzuunu teşkil eden Saruhanlı, ikincisi XVI. yüzyılda Mısır'da kendi adı ile bir tarikat kuran ve Mevlâna'nın *Mesnevi'sine* nazire olarak yazdığı *Manevî* adlı eser ile de onun muakkibi sayılan İbrâhîm Gülşeni;¹ üçüncüsü ise XVII. yüzyılda yaşamış olan Edirneli İbrahim Gülşeni'dir.² Aynı mahlası taşıyan bu üç şâirden bilhassa oldukça büyük bir tarikatın kurucusu olmak itibarıyla ikincisi ve nisbeten yakın bir zamanda yaşamış olmak sebebiyle de üçüncüsü hakkında oldukça geniş bilgiye sahip olduğumuz halde, birincisi yani Gülşeni-i. Saruhanî hakkındaki bilgimiz çok mahduttur. Meselâ kendi devrine kadar muhtelif Osmanlı hükümdarlarının saltanat devirlerinde yaşamış olan şâir-

^(*) **Fatih ve İstanbul**, cilt 2, sayı 7-12, İstanbul, 29.05.1954, s. 82-95.

¹ Bk. Tahsin Yazıcı, *İbrahim Gülşeni, hayatı ve eserleri*, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi doktora tezleri no. 74, sf. 85 v.d.

² Hayatı hakkında bk. Salim, *Tezkire*, İstanbul 1315, sf. 110; *Sicill-i Osmarû*, cilt I, sf. 111.

lerden bahseden Künhü'l-ahbâr müellifi Âli (948-1008h./1541-1600 m.) Fâtih devri şairleri arasında Gülşenî'den bahsederken: «Bu bir şâir-i Saruhanîdir. Mısır da âsûde şeyh Gülşenî hazretleri değildir; amma bunda dahi dervişlik kemâlde ve tevekkül daireleri hadd-i i'tidâlde imiş. Tasavvufa müteallik bâzı makalât-i manzumesi ve mesnevi tarzında nice hikâyât-i mersûmesi vardır...»³ demekle iktifa etmektedir. Âli'nin verdiği bu malûmatın alındığı Kastamonulu Lâtîfî'nin (ölm. 990 h./1582 m.) Tezkiresinde ise buna ilâveten sadece bahsi geçen manzum makalâtın yedi «bâb» dan ibaret olduğu kaydedilmektedir.⁴ Bursalı Mehmed Tâhir bey de, ihtimal aynı eserlerden faydalanarak aynı malûmatı tekrarladıktan sonra fazla olarak onun Millet Kütüphanesinde bulunan «Râz-nâme» adlı bir eserinden bahsetmektedir.⁵ Adları geçen bu üç kaynakta da Gülşenî-i Saruhânî'nin doğum ve ölüm tarihini gösterir bir kayıt yoktur. Hayatı hakkında biraz ileri gidilerek tek kaynağa irca edilebilecek olan bu muhtasar malûmatı eserlerinden çıkarılan malûmat nisbeten tamamlamaktadır. Filhakika, «Râznâme» ve «Pend-nâme» adı ile iki nüshası Millet,⁶ «Esrâr-nâme» adı ile bir nüshası da Bursa kütüphanesinde⁷ bulunan kitabının bittiği 864 h/1459-1460 m tarihini gösteren

طالع عالم مبارک قالدی
صفر ورمشدى شرفده ای همام
آخر اولدی بو رساله والسلام

سال هجرت ضاد و سین و دالدى
شول زمان کم نقطه زرينه لام
اردی فصل و رحمت رب الانام

beyitlerinden, Onun H.IX./M.XV. yüzyılın ilk yarısında doğmuş olduğu, Fâtih'ten sonra yalnız II. Bayezid hakkında kaside yazmış olmasından da, II. Bayezid devrinde (886-918 h/ 1481 - 1512 m.) öldüğü anlaşılmaktadır. Yine bu eserinden onun hiç olmazsa ilk devirlerde mutasavvıf ve ehl-i sünnet akidelerine bağlı bir şair

³ Âli, Künhü'l-ahbâr, üniversite kütüphanesi TY 5959, vrk. 134a.

⁴ Kastamonulu Lâtîfî, Tezkire, Dersaadet-İkdam matbaası 1314, sf. 283.

⁵ Bursalı M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, cilt II, sf. 388.

⁶ Millet Kütüphanesi, Manzum eserler 932 ve 859:

⁷ Bursa kütüphanesinde bulunan nüshadan istinsah edilmiş olan diğer bir nüsha da Prof İsmail Hikmet Ertaylan'da bulunmaktadır.

olduğu da anlaşılıyor. Bu suretle Kastamonulu Lâtîfî'nin ve ondan naklen Künhü'l-ahbâr müellifi Âli'nin: «Bunda dahi dervişlik kemâlde ve tevekkül daireleri hadd-i i'tidâlde imiş.» sözleri gerçekleşmiş oluyor. Tamamen lâdini bir mahiyet arzeden Farsça divanında ise, bilhassa kendisi gibi bir çok şairlerin de kıskançlığını üzerine çeken ve bu yüzden birçoklarının ağır ve çirkin hücumlarına mâruz kalan «Gazanâme-i Rum»⁸ adlı eserin müellifi Kâşîfî⁹ hakkında yazdığı hicviyesinden Gülşenî'nin bir müddet Şirvan'da bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Gülşenî'nin de, o sırada, Şirvan da etrafına muhtelif ülkelerden on binlerce mürid toplamak suretiyle büyük bir şöhret yapan ve Halveti Tarikatının Pir-i Sânisî sayılan Seyyid Yahya-yi Şirvanî'nin (ölm. 867 h/ 1463 m) yanına giden Anadolu'lu bir çok kimseler¹¹ gibi, bu şeyhe intisab maksadı ile Şirvan'a gitmiş olması çok muhtemeldir. 864 h/1459-1460 m tarihinde bitirdiğini kaydettiği Raz-nâme adlı eserinde Fâtih hakkında yazmış olduğu kasideye bakılırsa, onun bu tarihten önce İstanbul'a veya hiç olmazsa Anadolu'ya geldiği anlaşılır.

⁸ Eserin Prof. A. Ateş ve Adnan Erzi tarafından hazırlanan metni ve tercümesi Türk Tarih Kurumu tarafından basılmaktadır.

⁹ Kabulfî tarafından yazılan bir hicivden edindiğimiz malûmata göre Kâşîfî gençliğini Bakû'da geçirmiş (bk. Külliyyat-ı Divan-ı Kabulfî, I. H. Ertaylan neşri, İstanbul 1948, sf. 210) oradan bir ara Haleb'e gitmiş, Haleb'de kalpazanlık ederken yakalanmış. Bunun üzerine Şirvan'a dönmüş (sf. 211) ve burada yazdığı bir şiiri şaha sunmuş, fakat şirden anlıyan şah, onu reddetmiş. Sonra Kâşîfî, Kabulfî'ye gelip halini anlatmış. Kabulfî de onun bu haline acımış. Bir gece kendisini davet eden Ömer beyin meclisinde bir fırsatını bulup Kâşîfî'den bahsetmiş, Ömer bey de Kâşîfî'yi çağırıp kendisine şiirini okutmuş. Fakat şiiri beğenilmemiş. Bundan sonra bir ara Tebriz'e uğradığı (s. 212) ve elli yaşından sonra Rum'a, gelip (s. 213) şairlikle birlikte eski kimiya ilmi ile de uğraşarak kalpazanlık etmiştir. Bu iki sanatı ile Fâtih'in teveccühüne mazhar olan Kâşîfî'ye Divândan para da bağlanmış, o da bu paranın üçte birini kalpazanlığına, üçte birini kâtiplere, üçte birini de heva ve hevesine harcarmış (sf. 215). Gülşenî'de, kendisini Şirvan'da gördüğünden bahsettiği Kâşîfî'nin bu kalpazanlığından bahsetmektedir (bk. Gülşenî, Farsça divân, Bayezid Umumî kütüphanesi, 5820, vrk. 85a).

¹⁰ Gülşenî, Farsça divân, Bayezid Umumî kütüphanesi 5820, vrk. 85a.

¹¹ O sıralarda Anadolu'dan Seyyid Yahya-yi Şirvanî'nin yanına gidenler arasında, sonradan Anadolu'da Halveti tarikatının ilk mümessillerinden sayılan Muhammed el-Erzincânî, Habîb-i Karamanî, ve Seyyid Yahya'nın ölümünden sonra Halvetilîği İran'da temsil eden Aydınlı Ömer Ruşenî gibi şahsiyetler vardır (bk. Tahsin Tazıcı, doktora tezi, sf. 22-24.)

Eserleri:

I- **Râzname**, tertib ve mevzu itibariyle aşağı yukarı Ferideddin Attar'ın, İlahî-nâmesini andıran ve tamamiyle tasavvufi mahiyette yazılmış olan bu eserde İlahî-name de olduğu gibi önce bir münâcât ve Peygamber hakkındaki bir na'tten sonra Ebu Bekr, Ömer, Osman, ve Alî'nin methi ve bunları takiben de devrin padişahı Sultan Muhammed hakkında mâna ve şekil bakımından zayıf ve kusurlu olan şu mesnevi ve kasidesi gelmektedir:

Ba'du na't u medh-i Eshâb-i Nebî
Ehl-i irfanın cihanda mezhebi
Budurur kim ola medh-i pâdişâh
Hâsse medh-i mazhar-i lutf-i ilâh
Pâdişâh-i pâk zât u pâk-bîn¹²
Zill-i Hakk sultân Muhammed pâkdîn
Âfitâb-î âsumân-i saltanat
Âlem-î mânâ cihân-i ma'rifet
Ger kıla ayn-i inâyetten nazar
Rûşen ola dîdehâ-yi pür¹³ hüner
Ta'n ider hurşîde re'y-i enveri
Encüm û¹⁴ eflâk ânın fermânberi
Zât-i pâkidur cihân-i feyz u cûd
Garka-i in'âm-i âmidur vücûd
Nîce kim tevhîd u na't û medh ola
Nîce kim¹⁵ hamd u senâ' û kadh ola
Düşmeni merdûd u makdûh-i zaman
Dostı makbûl u memdûh-i cihân

¹² Pâk-bîn A : pâk-dîn B ||

¹³ « pür A : - B ||

¹⁴ û B : - A ||

¹⁵ Kim : - AB ||

KASİDE DER MEDH-İ PÂDİŞÂH¹⁶

Oî Âfitâb-râye ki emrindedir cihan
Gerden nihâde Gâv-i zemin Şîr-i âsumân
Âyîne-i zamîrine akl eylese nazar
Ma'lûm ola dekaa'ik-î esrâr-i âsumân
Gördî hasûd ser-î sebuken pâyine dutıp¹⁷
Kodî zamane hâdiseden künde-i girân
Kadr-î sarâyi bâmına olmak muhâldir
Bâm-î sipihre Zuhal oldi pâsbân
Bedhâhı şem'-i râyinin olsun sipîhr gibi
Cânı fitil u cismi misâl-î cerağdân
Hurşîd-i kîmiyâger u deryâ-yi cevheri
Keff-i güherfeşânına sâyil nitaki kân
Adını heft cild-i sipihre ol bîr-i cerh
Yazdı kim ola hirz-i mukimân-ı âsumân
Şâh-î cihan Muhammed-i Gâzî hitâb ider
Adına çun hatîb-i felek ola hutbehân
Min ba'd ism-i künyet-i âli düzüp okur
Dârâ-yi Arduvândur Keyhusrev âsitân
Bâlâya çerh-i bahtidurur da'vet eyliyen
Elbette pîr olana ider izzeti cevân
Keyvân çün oldi haymekeş-i matbahi ânın
Geysû-yi Zühreden düzedür çerh rîsmân
İrse gubâr cevherine ayn-i¹⁸ 'abharin
Hurşîd-veş dekayik-i eflâk ola i'yan
Âvâz-i tablbâzını gûş itse rûz-i sayd
Havfile Nesr-i Tâyir ide terk-i âşiyân
Keff-î cevâd-i hâsiyyetin bulsa nâmiye
Dest-i Çenâr ola çemende güher-feşân
Bâg-î Behiştê vîre nesîm-î hayât-bahş
Hulk-î gül-i nesimini kesbetse gülsitân
Ger itse tîr gamze-i gılmândan iltimâs
Geysû-yi hûr-i huld olur¹⁹ berzeh-²⁰ kemân

¹⁶ Der medh-i pâdişâh B : hem berâ-y'i o A ||

¹⁷ Dutıp A : top B ||

¹⁸ 'Ayn: çerh B||

Şehr-î 'âdemden olmasaydı zabt-i bedreke
 Gelmez vücûd kişverine kârvân-i cân
 Şol sâlik ola cân-i cihanın [çü] âgehi
 K'evvel kademde menzil ola ana lâmekân
 Ger âb-i Kevser ile suvarırsa râstî
 Müjgân-i hûr nîzesine²¹ oladı sinân
 Yakut u la'l mîve ola dikecek²² nihâl²³
 Keff-i güher-feşânını yâd itse bâğbân
 Ger hifz-i dâmeninde olursa çerâğ-i ömr
 Bâd-i fenâ irişmiye vü kala câvidân
 Ger câm-i adl cür'asını nûş iderse hâk
 Nûşinrevâne²⁴ feyz ide nûş-î revân revân,²⁵
 Devrinde hiç kimesne zulumeylemez ânın
 Ancak dehân-î dost meğer ol dahi nihân
 Ol âfitâb-râye ki zill-î Hüdâdırur
 Olsa aceb mi şehper-i Cibril sâye-bân²⁶
 Neccâr-i akl bâmına kasr-î refî'inin
 Ger Sidreden düzetse sezâ olâ nerdübân
 Hakka ki mu'terif olayıdı kusûrına
 Ger göre bezm-î²⁷ gülşenini ravza-i cinân
 Çûn devlet-î duasın okur Gülşenî anın
 Rûhu'l-emîn gibi ider âmin ins ü cân
 Âlemde nicekim ola asl-î gam u tarab
 İnsân gehi melül olu [û] gâhi şâdmân
 Ahbâbi şâd u hurrem u handân ola kavî
 A'dâsı müstemend u perîşân u nâ-tuvân

Müellif bu kasideden sonra kitabının mevzuuna geçmektedir. Kitabın mevzuunu kısmen halk arasında dolaşan rivayetler, kısmende meşhur sofiler hakkında yazılan kitaplarda rastlanan

¹⁹ Olur A: olaydı B ||
²⁰ Berzah A : zırh B
²¹ Nîzesine A : tiresine B ||
²² Dikeycek B : diyecek A ||
²³ nihâl : nihân A B ||
²⁴ Nûşinrevân A : Nûşîrevân B ||
²⁵ Dost A : yâr B||
²⁶ Düzetse A : düzerse B ||
²⁷ Bezm A : rezm B ||

Gazneli Mahmud'un, bir ihtiyarı döven çocuğa: «Onu niçin dövüyorsun» diye sorması ve çocuğun ona: «âşıklık dâvasında bulunan bu ihtiyar üç gündün beridir beni aramıyor»²⁸ diye cevap vermesi, malını yağma ettiren Sultan Sencer'in kölelerinden birinin efendisine karşı beslediği sadakatten dolayı onun yağma edilen malından hiç bir şey almaması,²⁹ Hallâc-î Mansur'un ölümünden sonra bir elinde şarap kadehi, birinde de kesilmiş olan başı bulunduğu halde rüyada görülmesi³⁰ gibi hikâyelerle müellifin nasihatleri, teşkil etmektedir.

Müellif, Ferideddin Attar'ın, îlâhî-nâme adlı eserinde yaptığı gibi anlattığı her hikâyenin sonunda bir nasihat unsuru çıkarmaktadır. Eserin «Pend-nâme» adı ile anılmasına da bu hususiyeti sebep olmuştur. Yukarıda nakledilen Fâtih hakkındaki kasideinden de anlaşılacağı üzere Râz-nâme, devrinin dilini aktirmesi bakımından arz ettiği ehemmiyeti bir tarafa bırakılırsa ne edebi ve ne de orijinal bir eser sayılır.

Raz-nâme'nin nüshaları:

1-Millet Kütüphanesi manzum eserleri 859, 20.4 x 13 (17 x 8.5) cm. üzeri yeşil kalın kâğıt kaplı mukavva cilt. 30 varaktır. Her sayfada 18 satır vardır. Yazı rik'a. 4 Muharrem 1310 da Ali Emîrî Efendi tarafından İstanbulda istinsah edilmiştir. Yeni imlâ hususiyetlerini taşımakla beraber içinde arkaik imlâ şekillerine de rastlanan bu nüshanın oldukça eski bir nüshadan istinsah edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Baş

حمد پاک اول پاکه جان پاکدن کادم ایلر قدرتیله خاکدن

Son

گلشنی بو پند روح افزایه گوش
 طومتز الا اول که وار ذاته هوش
 گرچه حق سز تلخ اولور جاهله
 لیک شریتر شکردن عاقله
 در تاریخ رساله
 سال هجرت ضاد و سین و دالدى
 طالع عالم مبارک قالدی

²⁸ Millet ktp. Manzum eserler 859, Raz-nâme, vrk. 16a. ||

²⁹ Aynı eser, vrk. 18a

³⁰ Aynı eser, vrk. 28b.

2- Ayni kütüphane ve ayni kısım 932, 15.5x10.5 (10.2x6) cm. üzeri kalın yeşil kâğıt kaplı mukavva, zahrı mavi bez Cilt. 46 varaktır. Her sahifede 11 satır vardır. Yazı italik. Başlıkların tamamı yeşil ve cedvellerin ise, bir kısmı kırmızı, bir kısmı yeşil mürekkeple yazılmıştır. H. X. asırda istinsah edilmiş olması muhtemeldir.

3- Bursa kütüphanesinde bulunan ve Prof. İ. H. Ertaylan tarafından istinsah edilen nüshayı göremediğim için tavsifini yapamadım.

Prof. İ. H. Ertaylan, faksimile suretiyle yayınladığı Falname³¹ adlı eserin önsözünde fal çeşitlerinden bahsederken falın bir nevi olan kıyafete misâl olmak üzere Bursa Kütüphanesi Orhan kısmı mecmua No. 1001 de bulunan bir kıyafet-nâme'den yine faksimile suretiyle bir parça nakletmektedir. Sah. 5 ile sah. 6'nın büyük bir kısmını işgal eden ve birbirinin devamı gibi gözüken bu parçanın sah. 5'de bulunan ilk kısmı adı geçen kıyafet-nâmeden, sah. 6'da bulunan ikinci kısmı ise Gülşeni'nin tavsifini yaptığımız bu eserden alınmış ve bir zühul eseri olarak birbirinin devamı gibi gösterilmiştir. Filhakika kıyafete misâl olarak alman parçanın ikinci kısmı ile Raz-nâme'nin son bölümünün son kısmını teşkil eden bu parça tamamıyla birbirinin ayni olduğu halde, her iki eserde birbirinin ayni olan bu parçalardan önceki kısımlar ise birbirinden tamamıyla farklıdır. Esasen, Raz-nâme'den alınan bu parçada kıyafetle ilgili bir şey de yoktur. Ve sondan, eserin yazılış tarihini gösteren üç beyit hariç manzumenin tamamı, baştan aşağı muhtelif nasihatleri ihtiva eder.

II — Farsça divânı ve Fâtih hakkındaki kasideleri. —

Gülşeni'nin, yukarıda aşağı yukarı muhtevası verilmeğe çalışılan ve tamamen tasavvufî bir mahiyet arzeden 60-70 sahifelik Türkçe Râz-nâme veya diğer adı ile Pend-nâmesi yanında tamamıyla lâdinî olan Farsça divânı, ehemmiyetini daha çok müelli-

³¹ Falnâme, Prof. İ. H. Ertaylan, İstanbul Üniversitesi yayınlarından seri 3 -sayı: 4, İstanbul 1951.

finin Fâtih hakkında yazmış olduğu kasidelere ve devrinin bazı şairleri hakkında vermiş olduğu birkaç satırlık malûmata borçludur. Yoksa onda da, sırf Fâtih'in büyük bir anlayış ve toleransla san'atkârlara karşı gösterdiği rağbeti duyarak onun lütuf ve ke-reminden faydalanmak ümidi ile İran'dan koşup gelen bir çok arkadaşlarının³² divanlarında olduğu gibi gerçek bir şiir bulmak zordur. Zaten bizzat müellif te yazdıklarının kendisinden önce İran'da yaşamış olan san'atkârların şiirleri ile mukayese edilemeyeceğini itiraf etmektedir. XVI. kasidesinin grizgâhında kendi şairliği ve şiirlerinin değeri hakkında devrindeki bir çok şairlerde rastlanmayan bir samimiyetle hükmünü vermiştir. Kendi kendisine: «Sen kasidedilikte eski üstaplardan Rûdekî,³³ Hâkanî³⁴ veya Enverî;³⁵ şairlikte Reşîdî,³⁶ Mu'izzî,³⁷ Ferid-i Ahvel,³⁸ Seyfî İsferengî,³⁹ hayalde Kemâl-i İsfehânî⁴⁰ gibi tek; mânada Zahîr,⁴¹ İmâm;⁴² terkîp ve akıcılıkta Selmân,⁴³ Gazelde Husrev,⁴⁴ Ha-

³² Hâmidî, Kabulî ve Kâşîfi gibi.

³³ Rudeki-i Semerkandî (ölm. 340h. / 951-52m), hayatı ve eserleri hakkında bk. Sa'îd Nefisi, Ahvâl u aş'âr-i Abu Abdillâh Ca'fer b. Muhammed Rûdekî-i Semerkandî, Tahran 1310, 1319 h. ş.

³⁴ Hakanî, Efdelüddin İbrahim Bedii b. Ali-i Şîrvânî (ölm. 595-96h. / 1199m.) hayatı ve eserleri hakkında bk. İslâm Ansiklopedisi, cilt V, sf. 85.

³⁵ Enverî, Evhedüddin Muhammed b. Ali b. İshak (ölm. 563-564h. / 1168), bk. ayni eser. Cilt IV, sf. 278.

³⁶ Reşîdî-i Semerkandî, Seyyidu's-şuerâ' Üstad unvanım taşıyan Abû Muhammed er-Reşîdî aslen Semarkandlı olup takriben 525 h. / 1130-31 m. yılında ölmüştür (bk. Ethe, Catalogue of the Persian Manuscripts in the library of India Office, Oxford 1903, cilt I, sf. 441).

³⁷ Mu'izzî (Emîr), asıl adı, Muhammed b. Abdilmelik olup İran Selçukluları hükümdarlarından Alparslan ve Melikşah devirlerini idrâk etmiş ve 542h. / 1147-48m. de ölmüştür (bk. Rieu, Catalogue of Persian manuscripts in the British Museum, 1881, cilt II, sf. 552b).

³⁸ Ferîd-i Ahvel, aslen İsfahanlı olup Sâ'idî'lerin meddahıdır (Ethe, ayni eser, c. I, sf. 441).

³⁹ Seyf-i İsferengî, adı Meliku'l-keâm Seyfeddin olup gençliğinde Hârizm'e gelmiş, burada hükümdar olan İl Arslan'ın (saltanat süresi; 551-567h. / 1156-1172m.) hizmetine girmiştir. Ölüm tarihi belli değildir (bk. Ethe, ayni eser, c. I, sf. 494).

⁴⁰ Kemâl-i İsfehânî, Hallâk el-Me'ânî unvanı ile tanınan bu şair, Cemaleddin Muhammed b. Abdurrezzak-i İsfehânî'nin oğlu olup 635h. / 1237-38m. de ölmüştür (Rieu, ayni eser, c. II, s. 581a).

⁴¹ Zahîr-i Faryabî, 5981. / 1201-1202ir. de ölmüştür (Rieu, ayni eser, c. II, s. 562b).

⁴² İmâm-i Herevî, asıl adı Abu Abdillâh Muhammedî b. Abî Bakr b. Osman el-İmâmî olup 674h. / 1275m. veya 686h. / 1287m. yılında ölmüştür (Ethe", ayni eser, c. I, c. 424.)

san;⁴⁵ Derî şîir de Sa'dî (ölm. 691); söz bezemede Hâcû,⁴⁶ İmâd,⁴⁷ lirizmde Hafız (ölm. 792 h/1390 m); letafette Kemâl;⁴⁸ Güzel hayaller bulmada Hayalî⁴⁹ gibi misin? Kâtibî'nin⁵⁰ gazelleri gibi bir gazelin mi var? Şiir hazinesinin anahtarı sayılan Fettâî,⁵¹ me-tih ve hicivde Bedr-i Hilâlî⁵² misin? Şiirinde Şâhî,⁵³ Tâli'î⁵⁴ ve Tûsî'nin⁵⁵ şiiirlerinin gönül kapıcılığı mı var» diye sorduktan sonra:

در مقام هیچ یکی زینها که گفتم نیستی گرچه پنداری تو خود را کاندین فن ماهری
اشعرم در شعرگویی شرم بادت زین سخن صد غلط در شعر وانگه مدعای اشعری

«Her ne kadar sen, kendini bu fende (yani şiiir san'atında) ma-hir sanıyorsan, bahsettiğim bu şairlerin biç biri derecesinde değil-sin. Şiir söylemede, birinci derece şairim, diye söylediğin sözden utan. Şiirinde yüzlerce hata var da hâlâ «birinci derecede şairim» iddiasındasın» gibi samimi bir itirafta bulunur. Aynı zamanda şâir, bu kasidesinde «şiiirinin daha çok halk tabakası tarafından okunduğunu, bir malın değerinin onu satın alanların değeri ile ölçülebileceğini, bütün divânında orijinal bir mana bulunmadığını ve bu sebeple kendisini mana ehlinden saymamak lâzım

⁴³ Selmân, asıl adı, Cemaleddin Muhammed Selmân-i Savecî'dir. 690h. / 1291m. de "doğup 778-79 / 1375-76 yıllarında ölmüştür.

⁴⁴ Husrev-i Dihlevî, 725h. / 1324m. de ölmüştür (Ethe, aynı eser, e. I, s. 287; Rieu, aynı eser, c. II, s. 609a.)

⁴⁵ Hasan, Hâce veya Emir Adıyla anılan ve 727 h. / 1326m, de ölen Hasan-i Dihlevî (bk. Rieu, aynı eser, c. II, s. 618).

⁴⁶ Hâcû-yî Kirmânî 679h. / 1280m. de doğup 753h. / 1352m. de ölmüştür (Rieu, aynı eser, c. II, s. 620a; İslâm Ansiklopedisi, e. V, sf. 36b).

⁴⁷ İmâd-i Fakih, 773h. / 1371m. de ölmüştür (Rieu, aynı eser, II, 869b, 871a).

⁴⁸ Kemâl-i Hucendî 803h. / 1400m. de ölmüştür (Rieu, aynı eser, II, 6320b).

⁴⁹ Hayalî, aslen Buhara'lı olup 8.293h. / 1425m. de ölmüştür.

⁵⁰ Kâtibî-i Semerkandî 838h. / 1434m. de ölmüştür.

⁵¹ Fattâhî-i Nişâbüürî, 852h. / 1448m. de ölmüştür (Rieu, c. II, 741a).5

⁵² Bedr-i Hilâlî, aslen Çağatay Türklerinden olup Esterabad'da doğmuş ve 939h. 1532-33m. yılında öldürülmüş olan Bedreddin olmalıdır (bk. Rieu, aynı eser, II, 656a).

⁵³ Şâhî (Emir Aka Melik), Sarbadarlar ailesinden Emir Cemaleddin Firüzkühhî'nin oğlu olup 857h. / 1453m. de ölmüştür. (Rieu, aynı eser, II, 640a).

⁵⁴ Tâli'î-i Semerkandî 858h. / 1454m. de ölmüştür (Rieu, c. II, s. 735b).

⁵⁵ Tûsî, asıl adı Abdullah olup 869h. / 1464m. de ölmüştür (Rieu, c. II, 735a).

geldiğini, şiiirinin başkalarının gibi bir zevk ve heyecan vermediğini, sadece yazdığı şiiirlerden dolayı kendisine riayet edilmediğini ve sırf kabiliyetsizliği yüzünden padişahın sarayının eşliğinden kovulduğunu söylemektedir.

Tek nüshası Bayezid Umumi kütüphanesinde 5820 no' da kayıtlı olan bu Farsça divânın baş tarafından münacat, n'at kısımları ile Fâtih hakkında yazdığı kasidelerden bir veya bir kaçını ihtiva eden kısım eksiktir. Eksik olan bu kasidelerden yalnız birinin sondan on altı beyti kalmıştır. Divan bu kısımla başlar. Mevcud kasidelerde ise, birçok eski şairlerin tekrar edegeldikleri bayatlamış teşbih ve mazmunlar pek de san'atkârane olmıyan bir şekilde yanyana getirilmişlerdir. Şâir baştan bir kısmı eksik olan ilk kasidesinde; Padişahın ordusunun kalabalığını fetih ve zafer alâmeti olarak göstermekte, Merih yıldızını onun askeri saymakta gök kubbenin ancak padişahın önünde baş koyduktan sonra Güneşten bir taca lâyıık olduğunu, sultanın, adı, üzerinde bulunduğu için altına değer verildiğini, padişahın İskender gibi cihan-girlikte tek olduğunu, Çin'e ve Hind'e asker gönderse bu ülkelerin ona hemen itaat edeceklerim, Gök onun dergâhının kulu olduğunu, aynı onun güneş gibi parlak olan fikrinden nurlandığından beri etrafa ışık saçtığını, adaletinin rüzgârının yer yüzünde fit-neden eser bırakmadığını, düşmanları kuş gibi uçsalar da onun kahrının okundan kurtulamayacaklarını, onun fethi (İstanbul'u fethi) yazıla yazıla kâinat yaprağı üzerinde yer kalmadığını, böyle bir fethin karşısında zamanenin yeni baştan neş'elenmesinin yerinde olacağını, Utarit yıldızının feleğin yapraklarını kendisine defter yapsa da padişahın methini bu deftere sığdıramayacağını söyledikten sonra sırf aklın bile methinden aciz kaldığı padişahı kendisinin nasıl methedebileceğini sormakta ve «senin topunun izini taşıyan felek kalesi ayakta durdukça dün-yadaki bütün kaleler hükmün altında olsun ve kader kalesinden bir korkun olmasın» duası ile kasidesini bitirmektedir.

II. kasidesinde, ağlamaktan bir göz yaşu denizine gömüldü-günü, akan göz yaşının bir tufan halini aldığı, ayrılığından ö-

türü ah ettikçe göz yaşlarının kabardığını, bu yüzden gözlerinin bulandığını, bir deniz haline gelmiş olan ıslak gözünden geçmek için bir gemiye ihtiyaç olduğunu, denizin, onun göz yaşından haberi olsa şaşırıp kalacağını, denizin tesir ettiği kimsenin kendinden geçtiği gibi, gönlünün de kanla deniz gibi dolu olan içini gördüğü her an kendinden geçtiğini, ayrılık gecesinde vücudunun, ağlamadan hâsıl olan göz yaşı deryası içinde bir gemi haline geldiğini söyleyerek bir girizgâh yaptıktan sonra Sultan Muhammed hanın methine geçiyor ve: «Onun lütfunun bulutu sayesinde denizde yüzlerce inci kutusu bulunduğunu, deniz ve madenin onun inci saçan elinin bulutunun feyzinden mücevherlere sahip olduklarını, onun kahrının ucu bucağı olmayan denizi bir dalgalanıverse balığın bir daha denizde barınmayacağını, deniz onun inci saçan eline nisbet edildiği için cevher saçmaklık ve aydın gönüllülükle şöhret bulduğunu, onun in'am ve lütfunun dalgası sayesinde denizin sadef keselerle kemerinde cevherler sakladığını onun ihsan ve cömertliği denizinin gösterileceği yerde denizin yağmur gibi olduğunu, denizin padişahın inci saçan elinin bulutundan dilendiğini padişahın lütfunun balından bir damla denize damlasa denizde acılıktan eser kalmayacağını, padişah denizden geçmek üzere olsa denizin, başında sadef tabaklar içinde ona mücevherler sunacağını, padişahın, cömertlik bulutunun damlalarının feyzinden denizin incilerle dolu bir maden haline gelmesine şaşılmıyacağını, padişahın kahrının sıcak rüzgârının birdenbire denizden geçmesi ile denizde incinin la'l gibi kızaracağını, kılıcının parıltısından dalgalanmasından düşmanın canının tehlikeye gireceğini, onun kan dökücü ve göz kamaştırıcı kılıcının korkusundan titreyen denizin, başına güneşi siper ettiğini, denizin onun lütuf ve ihsan denizinde kaybolduğunu, onun hazinesine yol bulduğundan beri denizin incilerle dolu sadef kutulara mâlik olduğunu, kuru ve yaş ne varsa ele geçirdiği için denizin, onun adına zafer menşurunu güneşin altını ile yazmasının yerinde olacağını, padişahın denizin bile sayesinde binlerce cevhere mâlik olmasını sağlıyan engin nasipli bir deniz olduğunu, lütuf pınarından su dilenmemiş olsaydı denizin ciğerinde

bir damla su bile bulunmıyacağını, O'nun lütuf elinin bulutundan nasipleneliden beri denizin daima istiğna ile engin gönüllülüğünden dem vurduğunu, deniz, kenarına uğrayacak onun avcısına mutfığı için balıktan hazır neyi varsa vereceğini, şâirin padişahı meth için içinden gelen bu çeşit cevherli sözlerin her denizden çıkmıyacağını, padişahı övmekten mizacının da güzelleştiğini, denizin de daima cevher sayesinde güzellik kazandığını söyledikten sonra "Dünya olaylarından senin tâlih ve ikbal gemine bir tehlike gelmesin» diye padişaha duada bulunur.

III. kasidesinde ise, kışın gelmesi ile ateşin mercan kadar değer kazandığını, âteşin, sanki içinde Bedehşan la'li varmış gibi parladığını, bahar ağaçlarının üzerinde kardan güller bulunduğu için ateşin gelincik gibi yanağını parlattığını, soğuk günde mangalda ateş parlayınca kerem sahibi insanların ateşe: «ey can!» diye hitab ettiklerini şiddetli soğuğun korkusundan ateşin sabahtan akşama kadar saklandığını, karın soğuğunun, ateşi kar gibi soğuk yaptığını, ateşin de soğuk almasının pek muhtemel olduğunu ve bu yüzden başını yakasından dışarı çıkarmadığını, havanın soğukluğu, ona tesir etmemiş olsaydı, bu şekilde titremeyeceğini, ateşin hali böyle olduktan sonra, soğuk düşüncesinin şairi dondurmasına şaşılmıyacağını, fakat ateşin bile parlaklığını kendisinden aldığı padişaha halini arzedince soğuk düşüncesinin bir mana ifade etmeyeceğini, Muhammedi hanın yüzünün parlaklığının, kötü düşünceli korkak düşmanın gönlünü tutuşturacağını, güzel huyunun kokusunu Halil gibi ateşin ortasına atsa, onun güzel kokusundan ateşin lâle ve fesliğin haline geleceğini, padişahın kahrı ateşinin bir kıvılcımının felek atlasının tamamıyla yanmasına yetebileceğini, padişahın düşmanının başına yağmur gibi ateş yağacağını, padişah emrettiği takdirde ateşin kendisine itaat edeceğini, padişahın gün gibi parlak olan yanağından nur dileneliden beri âteşin ay gibi parlak olduğunu, feleğin, padişahın kapısında akşamleyin âteşle gizlice savaşıması için şafakla beraber ateşbazlık ettiğini, ateşin, padişahın düşmanlarının evlerini harab etmesi için şimşek şulesinin gökden yere kapandığını, devir, padişahın parlak kılıcı ile ateşini söndür dediğinden beri,

fitne ateşinin söndüğünü, adaletinin devrinde, ateşin gazabından, kuyruğunu bile sıkıca ısırılmaz olduğunu, padişahın kahrının âteşinin şulesi denize vursa içindeki suyun baştanbaşa ateş kesileceğini, onun devrinde rüzgârın bile, ateşi ağlatıp inletmeden sessizce geçtiğini, savaş gününde padişahın kılıcının şulesini gören yiğitlerin gönlüne ateş düştüğünü, meclisinin sıcaklığı mumun başına düştüğü için ateşin matemzede gibi saçını başını dağıttığını, padişahın altın bahşeden avucunun cömertlik madeni olduğunu, insanın ciğerinin bazan ateşlendiğini, güzel huyunun kokusundan ateşin, Halil gibi ona gülistan olacağına şaşılı-yacağına, hava bu şekilde soğuk giderse ateşin de şâir gibi malsız mülksüz kalacağını, semender gibi ateşin içinde yaşamak istediğini, ahı zuhal yıldızının gönlünü ateşlediği halde vücudunun soğuktan kıl gibi titrediğini, sırtı onunla ısınmamış olsaydı, her an soğuğun şairin çıplak vücudunu donduracağını, padişahın lütfunun o toprağa mensup kulun (yani Gülşeni'nin) üzerinden geçerse, şiirinin parlaklığı akranlarının gönlüne ateş düşüreceğini, şiirinin ateşinin dünyayı aydınlattığını söyledikten sonra «Devrin aydınlığı, ay ve Güneşin mumundan geldikçe, ateş karanlık gecenin mumunu parlattıkça senin talihinin mumu da yok olmaktan emin olsun ve düşmanınım canına da mahrumiyetten ateş düşsün» duası ile kasidesini tamamlar.

Fâtih'e dair yazdığı kasideler hakkında bir fikir vermek maksadı ile yukarıda oldukça geniş bir hülâsasını verdiğimiz bu üç kasideden sonra Hâmidî'nin de⁵⁶

تا رجب شد برج و بارویش سراسر ساخته
قلعهء گردید چون سد سکندر ساخته

دولت شه طرد آن انداخت در ماه صفر
گرد ایوانت بسال هشتصد و هشتاد و دو

⁵⁶ Kulliyât-i Divân-i Mavlânâ Hâmidî, Prof. İ. H. Ertaylan neşri, İstanbul 1949, Millî Eğitim Basımevi, sf 263. (Arapça harflerle yazılı olan beyit atlanarak aktarılmıştır).

beyitleri ile 882h/1477m yılında yapıldığı tarihi tesbit ettiği kale (yeri tesbit edilemedi) hakkında yazdığı kaside gelmektedir. Gülşenî kasidesinde, eski şairlerin bir çoğunda görüldüğü gibi mübalâğalı bir şekilde kalenin yüksekliğinden, burçlarının ve binada kullanılan taşların büyüklüğünden, etrafındaki hendeklerden, felek kalesinin, kutvali olan Güneş'in sabahtan akşama kadar bu kalenin bekçisi olduğundan, dağ gibi onun çehresinin de taş ve demirden yapıldığından, kaleye konan toptan, padişahın devrinde manastırların mescid haline geldiğinden, Konstantin şehrinin bu yeni kale ile bir defa daha şöhret bulduğundan bahsettikten sonra kalenin inşasına tarih düşürmeği düşünürken aklının kendisine yol gösterip

زین افزود گفتا صد شرف چون دهر را شد حصار با شرف تاریخ و زینش زیورست با شرف

beytini söylediğini anlatmaktadır. Filhakika bu beyitte “حصار با شرف” sözleri kalenin inşa tarihi olan 882 h./1477 yılını göstermektedir.

Bu kasidesinden sonra gelen ve bir Ramazan bayramını tasvir eden bir girizkâhla başlayıp V. kasidede aşağı yukarı bundan öncekilerinde kullandığı kelime ve mazmunlarla padişahı över. VI. ve VII. kasidelerinde ise, önce bir kurban bayramından bahsettikten sonra Padişahın methine geçer. Yine padişahı methetmek maksadı ile yazdığı ve Şehzade Abdullah (bk. kaside VIII, beyit 33) için tertibedilen bir sünnet düğününü anlatan kaside-i sûriyesine bir bahar tasviri ile başlar. Bundan önceki kasidelerinde de sık sık rastlandığı gibi padişahın İskender'den büyük olduğunu, adaleti sayesinde yer yüzünde fitneden eser kalmadığını söyledikten sonra diğer şehzadelerin de bu arada sünnet edildiklerini anlatır.

IX. kasidesine kendi yoksulluğunu, X. kasidesine, hicran gecesinde sevgilisinin saçını anmaktan hasıl olan feryat ve figanı, gözünün, sevgilisinin hayali ile dolduğunu, sevgilisinin, gön-

lünde açtığı yaraları anlatan, XI. kasidesine, nergisi uzun boylu tasvir eden bir girizgâhla başlar. XII. kasidesinde ise, önce bir zülf tasviri yaptıktan sonra padişahı medh ederken onun elif gibi (yani düz olan) kılıcının rüzgârından düşmanının kıl gibi ince olan vücudunun lâm harfi gibi iki kat olduğunu söyler, (bk. 3 linci beyit).

XIII. kasidesine doğrudan doğruya padişahın methi, XIV. kasidesine ise, biraz kendi halini anlatmakla başlar, sonra padişahın methine geçer.

XV. kasidesinde ise şâir, bundan önce (bk. kaynak metin s. 88) hülâsası verilen ve şairin kendi sanatı hakkındaki hükmünü ihtiva eden oldukça uzun bir girizgâh yaptıktan sonra padişahı methe başlayıp onu İskender'e benzetmekte, kapısında padişahların hizmet ettiklerini, onun gibi bir padişahın yeryüzüne gelmediğini, onun askeri olmasaydı İslâm ülkesini kâfirliğin kaplıya-cağını, dinin, elinde Zülfikar bulunan bu Osmanlı ailesine mensup hükümdarla her devirdekinden daha sağlam olduğunu söylemektedir.

Divanda Fâtih hakkındaki bu kasidelerden sonra II. Bayezid hakkında yazılan ve vrk. 25a'dan başlayıp vrk. 40a'da biten kasideler gelmektedir. Şair, bu iki padişah arasında hiç bir fark gözetmeden birincisi hakkında söylediklerini ikincisi hakkında da tekrar eder. Vrk. 40'da (sf. 135) metni bulunan ve: «Saltanat süsleyici padişah ufukları aldıktan sonra askerini çekip baka cihetine gitti» diyerek başladığı Fatih hakkındaki mersiyesinde, padişahın bu dünyadan göçüşüne bir hayli üzüldüğünü anlatırken, onun matem ile herkesin gözünden yaşlar aktığını kalemin bu matem dolayısıyla karalar giydiğini söyler; ve kendi yerine ikinci Bayezid gibi bir evlât yadigâr bıraktığı için sevinip «Ömrünün bekası çocuklarına olsun ve talihinin fidanı (yani II. Bayezid) teru taze kalsın» duası ile bitirir.

Divanda, vrk. 42a'da biten bu mersiyeden sonra sanat ehlinin methi ve onların fenni hakkında söylenen ve

در ستودن اهل هنر را و در فن ایشان گوید فی المدايح و الافتخارات

başlığını taşıyan ve başka biri tarafından ilâve edilen iki sahifelik münferit beyit ve kit'alarından teşekkül eden bir kısımdan sonra vrk. 43b den 85a'ya kadar devam eden gazeliyyât kısmı gelmektedir. Bu, gazeller içerisinde orta derecede olsun güzel denilebilecek birine rastlamak güçtür. Bu gazellerde eskiden beri kullanılagelen bayatlamış bir çok teşbih ve mazmunlar acemice yanyana getirilmiştir. Vrk. 85a'da Gaza-nâme-i Rûm müellifi Kâşifi hakkında söylenen oldukça uzun bir hicvin

تا کی ای کاشفیء ابله کج طبع دژم بهجای شعراء لب بگشایی از

beytiyle başlayan hezeliyat kısmında ise, sırasıyla vrk. 86b'de sadece kör diye hitabettiği, fakat vrk. 90a'da hakkında söylenen

کور دلال آنکه منصورى نهاده نام خویش پیشهء خود کرده در اشعار قیل و قال را
خودفروشی می کند در شهر هر جا می رسد بنگرید ای مردمان این کور که دلال را

kıt'adan adının Kör Dellâl-i Mansurî olduğu anlaşılan bir şair hakkında söylediği ve okurken yüz kızartacak kadar çirkin küfür ve kelimeleri ihtiva eden ve

ای ننگ کوران جهان وی مایهء آشوب و شر با چشم کور و فعل بد هستی تو شیطان دگر

beytiyle başlayan bir hicviyle yine aynı şekilde çirkin kelime ve küfürlerle yazılmış olan vrk. 87 b-89 a yı işgal eden vrk 89 b de hakkında yazılan bir kıt'anın

خواجه محمود مشکىء ما را پدری بود خواجه خواجه سیر

ilk beytiyle adının Hâce Mahmûd olduğu anlaşılan Müşkî mahlaslı şair hakkındaki hicviyesinden sonra 89 a dan itibaren hezel mahiyetindeki kıt'aları gelir. Bu mukattaatında Gülşenin daha edebli bir dil kullandığı görülüyor. Bu kısımda hicvettiği şair ve kimseler sırası ile şunlardır:

1. Nucumî89 a
2. Hâce Mahmud Müşk'i89 b
3. Cedvelî89 b
4. Rahmetî.....89 b

5. Kör Dellâl Mansurî.....90 a
6. Bayezid-i Hammâmi'nin oğlu.....90 a
7. Riyazî.....90 a
8. Tusî.....90 a
9. Arap Hafızın oğlu 90 b
10. İmâm Yusuf..... 90 b

Hezel mahiyetinde olan bu mukattaatan sonra» adı altında gelen ve 91 a nın bir kısmını işgal eden muhtelif kimseler hakkındaki hicivle karışık metihler gelmektedir. Burada meth ettiği şahıslar şunlardır:

1- Mîr Ebhâz, 2- Müineddin, 3- Mir Nurullâh, 4 - Hâce Mansûr.

Yukarıda işaret edilen bu bölümlerden sonra vrk. 91 a-92 a da rubaiyyât kısmı bulunmaktadır. Bu rübâiler de san'at ve fikir bakımından çok zayıftırlar.

Divanda Gülşenî'nin şiirlerinin sonu olan bu rübâilerden sonra vrk. 92 a da sondaki bir kayıttan defterdar ağası olduğu anlaşılan Mehmed adında biri tarafından farklı bir yazı ile ilâve edilen ve

فى المحبة فى صفة الاشتياق كه اينها بدوستان فرستد

başlığını taşıyan iki rübâi, bir beyit ve makta beyti olmıyan bir gazelden teşekkül eden kısımla yine aynı sahifede

فى الرجاء يعنى در اميد

başlığını taşıyan iki beyit ve iki rübâiden ibaret olan bir ikinci kısım gelmektedir.

Divanın maddî tavsifi:

Bayezid Umumi kütüphane 5280 20x13.5 (7.9x12.1) cm. Zahır kahve renkli meşin, üzeri bej karton kaplı cilt, 92 varaktır. Her sahifede 13 satır vardır. 940 tarihinde okunduğuna bakılırsa bu tarihten önce istinsah edilmiş olduğu anlaşılır. Yegâne nüshadır.

Tahsin YAZICI

KISALTMALAR

A : Râz-name, No. 932

B : » » 859

1.2. Mevlânâ Celâleddin'in Hayatı (1956)^(*)

Doğuda, âdeta ilâhlaştırılan büyük insan ve mutasavvıf Mevlânâ Celâleddin'in biyografisi de bir çok benzerlerinde olduğu gibi şöhreti ile gölgelenmiştir. Filhakika biyografisinden bahsedilen kaynaklarda asıl şahsiyeti, bu şöhreti dolayısıyla efsanevî bir mahiyet almıştır. Bu bakımdan biyografisine dair verilen bilgiler çok defa birbiri ile tezat halinde bulunmakta veya aşırı derecede mübalağaya kaçmaktadır. Esasen, daha çok kendisine bir ilâh derecesinde hayranlık duyanlar tarafından kaleme alınan bu eserlerde ilmî hakikatlere tam bir bağlılık aramak ta doğru olmaz.

Burada bütün bu hususlar göz önünde tutularak Mevlânâ'nın hal tercümesi ile ilgili bilgiler hülâsa olarak verilmeğe çalışılacaktır.

Adı, soyu - sopu ve doğumu

Asıl adı Muhammed, lâkabı Celâleddin, isim ve lâkabının yerini alan şöhreti Mevlânâ (= Efendimiz), nisbesi ise, Rumî'dir. Babası Sultanü'l-Ülemâ «Bilginler sultanı» diye şöhret bulan Bahâeddin Veled b. Ahmed Hatibî'dir. Eski biyografi kaynaklarında, Bahâeddin Veled'in baba tarafından soyu Hz. Ebû Bekr'e, anne tarafından da Hârizm hükümdarı Alâeddin Muhammed'e ulaştığına dair verilen malûmat hakikatle bağdaşmamakta ve bu seçerenin, hayranları tarafından kendisine atfedildiği anlaşılmaktadır.¹ Aynı şekilde Mevlânâ'nın annesinin de 483-500 / 1090 - 1106 yılları arasında ölen sayılı bilginlerden Şemsü'l- E'imme-i Serahsî'nin kız tarafından torunu olduğuna dair verilen malûmat da şüpheli görünmektedir. Çünkü Bahâeddin Veled'in, Şemsü'l-

^(*) Bilgi, Cilt 10, Sayı 117, 1956, s.4-5.

¹ Bk. Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddin, İstanbul, 1952, s. 35 v. d.; Ahmed Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, Şark İslâm klâsikleri: 26, çevirenin önsözü, s. XLIV.

E'imme-i Serahsî'nin torunu ile evlenmesi, kronoloji bakımından imkânsız görülüyor.²

Daha çok menâkıb-nâme müellifleri tarafından sırf Mevlânâ ve etrafındakilerin şöhretini arttırmak gayreti ile ileri sürülen bu akrabalıklar bir tarafa bırakılsa bile, Mevlânâ ve etrafındakilerin Belh'de bulunan ulema sınıfından bir aileye mensub oldukları söylenebilir. Nitekim Mevlânâ ve babasının mevcut eserleri, bu şekilde bir aileye mensub kimselerin kaleminden çıkmışa benziyor.

Beîh'in sayılı ilim adamlarından birinin oğlu olduğu anlaşılan Mevlânâ'nın hangi tarihte doğduğu da kesin olarak tayin edilemiyor. Muhtelif kaynaklarda hemen hemen ısrarla doğum tarihi olarak verilen 6 rebiülevvel 604 (30 Eylül 1207) rakamı da bir kesinlik ifade etmemektedir. Nitekim *Fihi mâ-fih* adlı eserindeki bir kayıt, Mevlânâ'nın o tarihte hiç olmazsa hâtralarını hatırlıyabilecek bir yaşta olduğunu göstermektedir.³ Buna göre, onun 590-600/1193-1203 tarihleri arasında doğduğu tahmin edilebilir.

Çocukluğu, tahsili ve Belh'ten ayrılışı

Mevlânâ'nın, çocukluğunu ne gibi şartlar altında geçirdiği veya nasıl bir tahsil sistemi takib ettiğine dair de vazih bir malûmat yoktur. Ancak, gerek eserlerinden, gerekse kaynakların müphem ifadelerinden onun, devrinin mütedavil ilimlerini öğrenmek hususunda babasından veya diğer bilgilerden oldukça geniş bir şekilde faydalandığı çıkarılabilir. Ayrıca, sonradan Şam'da da tahsiline devam ettiğine bakılırsa, Belh'teki tahsilinin daha çok hazırlık mahiyetinde olduğu anlaşılıyor.

İhtimâl ilk tahsilini Belh'te ikmâl ettikten sonra veya ettiği sıralarda babası ile birlikte oradan ayrılmak zorunda kaldı. Eski kaynaklarda babasının Belh'ten ayrılışına sebep olarak Alâeddin Muhammed Hârizmşah'a kızgınlığı ileri sürülmekte ise de doğru olmamalıdır. Bunun yerine Moğol tehlikesi karşısında Belh'ten

² Bk. Eflâki, aynı eser, çevirenin önsözü, s. LXXV.

³ Bk. Abdülbâki Gölpınarlı, aynı eser, s. 43.

ayrılmış olması akla daha yakın görünüyor. Nitekim Belh'ten Bağdad'a geldiklerinde, Belh'in Moğollar tarafından kuşatıldığı haberini aldılar. Buna göre onların 617/1220'den önce Belh'ten ayrıldıkları tahmin edilebilir.

Konya'ya gelişi

Mevlânâ, Bağdad'a geldikten az bir müddet sonra babası ile birlikte hacca gitti. Hac farizesini yerine getirerek Şam'a döndüler. Şam'dan hangi yolu takib ederek ve hangi tarihte Konya'ya geldikleri kesin olarak belli değildir. Eflâkî'nin ifadesine göre, Şam'dan Malatya'ya, oradan da Erzincan Akşehir'ine geldiler. Burada bir müddet kaldıktan sonra Larende'ye gidildi. Larende'de yedi yıl kadar kaldılar. Mevlânâ annesini burada toprağa verdi. Larende'de buldukları sırada; babası, Mevlânâ'yi Şerefeddin Lala-yi Semerkandî'nin kızı ile evlendirdi. Bu hanımdan Sultan Veled ve kelecî ve Alâeddin adında iki oğlu oldu. Nihayet 623/ 1228'de Konya'ya gittiler. Burada, Selçuk Sultanı Alâeddin Keykubat I'nın (saltanat süresi 616-634/ 1219-1236) lalası Bedreddin Gevhertaş, Bahâeddin Veled için bir medrese yaptırdı. Bahâeddin Veled burada tedaris ile meşgulken 628/1231'de Hakkın rahmetine kavuştu. Mevlânâ bu tarihte babasının tedaris kürsüsünü işgal edebilecek bir dereceye gelmişti ve daha çok bir şeriat bilgini olarak tanınıyordu. Bir yıl sonra babasının eski tilmizlerinden Tirmizli Seyyid Burhaneddin Muhakkik Konya'ya geldi ve şeyhinin bir yıl önce Hakkın rahmetine kavuştuğunu, yerine oğlunun geçtiğini öğrendi. Seyyid Burhaneddin Muhakkik, Mevlânâ'nın zahîrî ilimlerde babası derecesine ulaştığını gördükten sonra, ona, babasının dış halleri yanında bir de iç hallerinin bulunduğunu, bunların ise dış ile değil, ancak iç ile öğrenilebileceğini söyledi. Mevlânâ ihtimâl Seyyid'in bu tavsiyesine uyarak, bu bakımdan da bilgisini genişletmek üzere tekrar Şam'a gitti. Orada bulunduğu bir sırada, bir tesadüf kendisini, sonradan mânevî dünyasını tamamiyle değiştiren Şemseddin-i Tebriz ile tanıştırdı. Şam ve Halep'de bir müddet kaldıktan sonra Konya'ya döndü. Onun bu seyahatten Konya'ya hangi tarihte döndüğü de belli değildir. Konya'ya geldikten sonra Seyyid

Burhaneddin Muhakkik, takriben 838 yılında vefat etti. Mevlânâ bundan sonra beş yıl kadar yalnız kaldı. Nihayet, 26 Cemaziyelâhir 642 (1244)'de vaktiyle tanıştığı Tebrizli Şemseddin Konya'ya geldi. Mevlânâ ihtimâl uzun zamandan beri hasretini çektiği bu şekildeki bir arkadaşa kavuşmuş oldu. Onu evine götürdü ve kendisine tasavvufî mânâda âşık oldu. Mevlânâ, altı ay kadar bir zaman, Şems'ten gayri herkesle ilgisini kesti. Bu hal, Mevlânâ'nın etrafında bulunanların kıskanmalarına sebep oldu. Nihayet, halkın kendi aleyhine döndüklerini gören Şemseddin günün birinde ortadan kayboldu. Mevlânâ Şems'in bu âni kayboluşuna çok üzüldü. Sonunda Şems'ten gelen bir mektuptan onun Şam'da olduğunu öğrendi. Tekrar Konya'ya getirilmesi için oğlu Sutan Veled'i Şam'a gönderdi. Sultan Veled'le birlikte 8 Mayıs 1247'de Şems tekrar Konya'ya geldi. Vaktiyle aleyhinde bulunanlar ondan özür dilediler. Fakat, bu hal çok devam etmedi. Bir müddet sonra kıskançlıklar tekrar başladı. Bunun üzerine Şems bir sabah tekrar ansızın kayboldu. Daha doğrusu aralarında Mevlânâ'nın diğer oğlu Alâeddin Çelebi de bulunduğu halde dört - beş kişi tarafından öldürüldü⁴ (5 Aralık 1247). Ancak bu öldürülme hâdisesi Mevlânâ'ya duyurulmadığı için, Mevlânâ, Şems'in eskisi gibi yine Şam'a gittiğini sandı ve onu tekrar bulmak ümidi ile iki kere Şam'a gitti. Şam'dan ümitsiz bir vaziyette Konya'ya döndükten sonra Şems'te aradığı vasıfları Konyalı Selâhaddin Zerkûb'da buldu. Etrafındakilere, kendisinin artık şeyhlikten çekilmek istediğini, bundan böyle Selâhaddin Zerkûb'e uymaları lâzım geldiğini söyledi. On yıl bu vaziyette geçti. Selâhaddin'in ölümünden sonra, kendisine Mesnevî'yi ilham eden Hüsameddin Çelebi halife oldu. Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ'nın büyük bir vecd ve heyecan içinde söylediği Mesnevî'nin metnini gece gündüz demeden tesbit etti. Mesnevi bittiği sıralarda Mevlânâ oldukça yoruldu ve nihayet hastalığın pençesine düşüp, 17 Aralık 1273'te uzun bir zaman vecd ve heyecan içinde geçen hayatına veda etti.

⁴ Bk, aynı eser, s. 82-83.

1.3.Mevlânâ Devrinde Semâ (1963)^(*)

Daha çok Mevlânâ ile tanınan, ve onun ölümünden sonra, adına izafeten kurulan Mevlevîlik tarikatında malûm şekli ile tamamen bir tarikat âyinine alem olan *semâ*¹, aslında Arapça *sm*² kökünden *sam*³ ve *sim*⁴ gibi mastar ve isim olup, işitmek, işit-tirmek, dinlemek, işitilen söz, iyi şöhret ve iyi anılma,¹ çalgı ve diğer bütün eşyanın çıkardığı ses ve şarkı dinleme² ve mecâzen şarkı, raks, nağme, vecd, hâl,³ üns meclisi, geçmişte olup bil-enleri hatırlatma,⁴ türkü söylemek (ulamak) ve dinlemek⁵ ve nihayet ilerde bahsedileceği üzere, Mevlânâ devrinde yarı dinî mahiyette sazlı ve şarkılı ziyâfet gibi mânalara gelmektedir.⁶ Farsça'da dinlemek, işitmek ile şarkı dinlemek mânalarını birbirinden ayırmak için, birincisi için *samâ*⁷, ikincisi için ise, *simâ*⁸ şekli kullanılmıştır.⁷ Bir gramer tâbiri olarak nisbet yâsı ile teşkil edilmiş olan *samâ*⁹ şekli ise, kıyâsı (kurallı)'nin aksine, bir dilin onu konuşanlardan nasıl duyulmuş ise, öylece kabul ve nakledilen kelimelerini ifâde için kullanılır. Kelâmda da bu kelime ile mâkul olmayan bir mâna kast edilir.⁸ Bu çeşitli mânalarından bir kaçısı istisna edilirse, diğer bir çoğunun kelime-nin eski Arapça'daki şarkılı ve çalgılı terennüm⁹ mânaları ile yakından ilgili olduğu açıkça görülmektedir. Güzel ses dinle-menin tabiî bir neticesi olmak bakımından raksın da kelimenin bu mânası ile yakından ilgisi vardır.¹⁰

(*) "*Mevlânâ Devrinde Semâ*", Şarkiyat Mecmuası, V(1963)'den aynı basım, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1963, s. 135-150

¹ *Qâmûs tercümesi*, 111, 295; *Aflâki Manâqıb al- 'arîfîn*, 1, 165.

² Südi, *Şarh-i Dîvân-i Hâfız*, İskenderiye, 1250. 1, 41, II, 883.

³ *Giyât ad-Dîn, Giyât al-luğat*, Cawnpoor, ts., s. 232.

⁴ Tahânawî. *Kaşşâf iştilâhât al-funûn*, Kalkûta, 1862, I, 675.

⁵ *Kitâb-i ustuwâni* (hususî kütüphanemizde bulunan nüsha), vrk. 165^b.

⁶ Bk. bu makale s. 147.

⁷ *Giyat ad-Dîn, aynı eser*, s. 232.

⁸ *El*, mad. *Samâ*¹

⁹ *Aynı yer*.

¹⁰ *Gazalî, İhya' al-'ulûm ad-dîn*, Kahire, ts., 11, 230.

Tasavvufun İslâm dini içinde ilk zuhurundan itibâren mizaç itibariyle diğer dindaşlarından daha hassas olan sûfilerin şiir, musikî ve raks gibi doğrudan doğruya insan ruhuna tesir eden güzel sanatlara yabancı kalmaları mümkün değildi. Esasen bu mesleğin zuhurunda mizaç itibariyle daha hassas olan insanların büyük payı olduğu inkâr edilemez. Bir bakıma nispeten katı sayılabilecek olan şeriat hükümleri dışına çıkmak suretiyle manevî zevklerini daha serbest şartlar içinde geliştirmek maksadı ile, bu mesleğe intisap edenler her türlü hareketlerini de *Kur'ân* ve hadîse dayamak zorunda idiler ve ancak bu suretle şerîata sıkı sığıya bağlı kimselerin yermelerine hedef olmaktan kurtulmağa çalıştılar. Câhiliye devrinde rağbette olan şiir, musikî ve raksın İslâm dininin esasları ile bağdaşıp bağdaşmadığı meselesi uzun zaman. münâkaşa mevzuu olmuştur. Bâzıları bunlardan bilhassa musikî ve raksı mekruh ve hattâ haram,¹¹ bâzıları ise, insanı musikiye ve raksa sevk eden sebepler ile bunların insanda uyandırdığı hislerin mâhiyetine göre mubah saymışlardır.¹² Bu suretle bu iki san'atten faydalanan semâ'da bazılarınca mekruh veya haram, bazılarınca da mubah sayılmıştır. Semâ'ı mekruh veya haram sayanlar, onu *Kur'ân*'da oldukça sık geçen *la'b* ve *lahw* olarak kabul etmiş ve hükümlerini buna göre vermişlerdir. Zira semâ' kelimesi *Kur'ân*'da geçmemektedir. Buna göre semâ'ın *la'b* ve *lahw*'den ibâret olup olmadığı mes'elesi üzerinde durmak faydalı olacaktır: *la'b* ve *lahw*, gerek *Kur'ân*'da gerekse diğer yerlerdeki kullanışlarında (her çeşit) oyunla, boş şeyle meşgul olmak, gerçek bir maksada delâlet etmeyen bir iş işlemek, oyuncak, eğlence¹³ mânalarına gelen müteradif kelimelerdir. *Kur'ân*'da dört yerde (VI 52; XXXI, 64; XLVII, 36; LVII, 20), dünyadaki yaşama *la'b* ve *lahw'a* benzetilmiş, iki yerde (VII, 51; XXXI, 62) dinlerini oyuncak ve eğlence vasıtası hâline getirmiş olanlardan bahsedilmiş, bir yerde (XXI, 17) yeri ve göğü yaratan Allah'ın bunu bir eğlence ittihaz etmediği ifâde edilmiş, bir yerde

¹¹ Aynı eser, II, 230.

¹² Aynı eser, II, 230.

¹³ *Qâmûs tercümesi*, İstanbul, 1304, I, 489, IV, 1176; Tahânavî, aynı eser, II, 1288.

(XXXI, 6) insanlar arasında, bilgileri olmaksızın, başkalarını Allah yolundan şaşırtmak için oyuncak söz (*lahw al-hadît*) alanlar bulunduğu anlatılmış ve nihayet bir yerde (LXII, 11) de Allah'ın yanında bulunanın, ticâret ve eğlence (*lahw*)den daha hayırlı olduğu belirtilmiştir. Bütün bu âyetlerde geçen bu kelimeler ile daha ziyâde boş ve mânasız şeylerle uğraşmanın iyi bir hareket sayılmıyacağı kastedilmiş olmalıdır ki, bu hâl bugün de tasvip edilemez. Kaldı ki, bu âyetlerin hiç birinde musikî veya raksın haram olduğuna dâir her hangi bir sarahat yoktur. Yalnız yukarıda işaret edilen âyetlerden birinde (XXXI, 6) geçen *lahw al-hadît* (oyuncak söz) tâbiri at-Tabarî tarafından, bir çok mûtalara dayanılarak, şarkılar şeklinde tefsir edilmekte ve bu âyete istinâden câriye (esire)lerin alınıp satılmasının men'ine dâir bir hadîs nakledilmektedir.¹⁴ Fakat siyaktan, daha çok lâdinî, ahlâk dışı sözler mânası anlaşılmalıdır.¹⁵ Semâ'ın bilhassa müteassıp çevrelerde mekruh ve haram sayılmasına, ihtimal bu tefsir şekli ile, yukarıda nakledilmiş olan âyetlerin birinde dini oyuncak hâline getirmek isteyenleri bekleyen feci âkibetin ifâde edilmiş olması sebep olmuştur. Buna, nefsanî zevklerini dinî bir kisve altında tatmine çalışan kimselerin hareketlerini de ilâve etmek lâzımdır. Din ulemâsı ve sûfiler arasında uzun yıllar münâkaşa mevzuu olan bu mes'ele, nihayet Gazâlî (ölm. 505 h. / 1111 m.) tarafından geniş bir şekilde ele alınmıştır. Kendisi, mes'elenin ehemmiyetine binânen *ihyâ' ulûm ad-din* adlı eserinin bir bölüm (*kitâb as-samâ'*)ünü¹⁶ bu mevzua tahsis etmiştir. Gazâlî bu eserinde önce kısaca semâ'ın insan ruhu üzerindeki mühim tesirinden bahsettikten sonra, onun kalpte vecd denilen bir hâl vücudunda getirdiğini, vecdin de vücudun azalarını harekete geçirdiğini, bu hareketlerinin bâzan mevzun, bâzan da gayri mevzun olduğunu, bunlardan birincilerine *taşvîq* ve *raqş*, ikincilerine ise, *idtirâb* denildiğini ifâde ettikten sonra, semâ'nın haram olduğuna

¹⁴ At-Tabarî, *Tafsîr*, Kahire, 1321, XIX, 35-38

¹⁵ *Le Coran*, tre, Blachère, Paris, III, 538.

¹⁶ *Ihyâ'*, II, 229 - 264.

dâir fikirleri nakletmektedir.¹⁷ Bu hususta başta İmâm Şâfi'î ve Mâlik gibi büyük mezhep kurucuları ile Sufyân al-Tawrî, Hammâd gibi sûfîlerin düşüncelerine işaret ettikten sonra, meseleyi daha çok ruhî bakımdan ele almakta ve ruhî hâllerin din ile hangi şartlar altında bağdaşıp bağdaşmadığı üzerinde durmaktadır. Bu hususu tahkik için de önce hadîslere baş vurmaktadır. Muteber hadîs kitaplarından naklettiği hadîslerle Peygamber'in, sonraları tamamiyle mekrûh veya haram sayılmış olan raks ve benzeri eğlence vasıtalarını bile iyi karşıladığını¹⁸ açıkladıktan sonra, güzel ses nedir? Güzel ses dinlemek mübah mıdır? Çalgılardan hangilerini dinlemek caiz veya değildir gibi mes'eleler üzerinde durmaktadır.¹⁹ Ona göre, güzel ses, iştîme duyusunun, duyduğu zaman lezzet aldığı sestir. Bu da vezinli veya vezinsiz olmak üzere ikiye ayrılır: Mevzun ses, şiirlerde olduğu gibi anlaşılabilir (mefhûm) ve cansız cisimler ve hayvanlardaki gibi anlaşılabilir olmayan üzere iki kısma bölünür. Ancak vezinli güzel seste, vezin güzelliğinin ötesinde kalır. Nice ölçünün dışında kalan ses vardır ki, güzeldir, nice vezinli ses vardır ki, güzel değildir. Vezinli güzel sesler çıkış yerlerine göre üçtür: musikî âletleri gibi bir cansızdan çıkan ses, bir insanın veya bir hayvanın hançeresinden çıkan ses. Bunlardan hangisinden olursa olsun çıkan güzel sesi dinlemek (semâ' etmek) haram veya mekruh sayılmamalıdır. Bu sesleri dinlerken kendilerinde bir tesir hâsıl olmayan ruhların sıhhatinden şüphe etmek lâzımdır. Zira bu seslerin, beşikte bir bebek ve deve, koyun gibi hayvanlar üzerindeki müsbet tesirleri bile bir hakikattir. Bunlar haram sayıldığında bülbül veya buna benzer kuşların sesini dinlemenin de haram sayılması icap ederdi. Bunun gibi diğer duygu organlarının haz duyduğu şeylerin, meselâ gözün güzel bir yeşillığe bakmasının, burnun güzel bir koku koklamasının da haram olması lâzımdır. Şer'an menedilmiş olan bir takım çalgılar ile eğlence vasıtalarının da, ancak kendi-

¹⁷ Aynı eser, s. 230; Taşköprülî-Zâde Ahmed Efendi, *Mawlâ'ât al-ülum*, tre. Kemâleddin Efendi, İstanbul, 1312, II, 548 v.d.

¹⁸ Aynı eser, II, 22.

¹⁹ Aynı eser, s. 231.

leri menedilmiş, onlardan duyulan lezzet ise, mübâh sayılmıştır. Aksi takdirde, lezzet alınan her şeyin haram sayılması icap ederdi.²⁰ Buna göre, güzel bir ses dinleme (semâ')da duyulan sevinç mübâh ise, bu güzel sesi dinleme de mübâh olur.²¹ Bu şekilde mübâh sayılan güzel ses dinleme neticesinde yapılan raks da mübahdır. Eğer insanı raksa, harekete getiren mübâh, makbul ise, raks da makbuldür. Bu suretle semâ', güzel ses dinleme ile bunun neticesinde elde edilen vecd ile vücudun uzuvlarını harekete getirme (raks) mânasını içine almaktadır. Vücudun harekete gelip gelmemesi,²² vecdin zayıf veya kuvvetli olmasına,²³ vecde gelen kimsenin bunu dışarıya vurup vurmamak 'hususunda gücünün bulunup bulunmamasına,²⁴ hâllerle birlikte bulunmasına bağlıdır.²⁵ Ancak hareket hâlinde olan bir insanın, kâinatta Allanın cemâlinden başka bir şey görmemesi lâzımdır, Semâ', semâ' edenin Allah'a olan aşkını, kuvvetli arzusunu (şevkini) harekete getirir, pekiştirir ki, bundan da hâller doğar. Bu hâller, ateşleri ile kalbi yakar, onu pisliklerden temizler. Bu temizlikten sonra insanda *muşâhâda* ve *mukâşafa* hâsıl olur.²⁶ Ğazâlî, her hâlde zamanında mâlûm olduğu için, semâ'nın ne şekilde yapıldığını tarif etmeden, onda takip edilmesi icap eden âdâbı izaha geçer ki,²⁷ bundan semâ' edenlerin hareket ve semâ' meclisinin tereküp tarzı hakkında az çok bir bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Bu âdâbdan birincisi, zamanı, mekânı ve ihvânı gözetmektir. Yemeğin hazır olduğu vakit veya husûmet (hişâm), namaz, kalbin ızdırabı hâsıl olan bir hâdise (Şâri'fa) anında semâdan beklenen fayda elde edilemez. Aynı şekilde işlek bir cadde (şâri') veya çirkin bir yerde veyahut içinde kalbi meşgul eden bir şey bulunan bir yerde semâ' caiz değildir. Arkadaşlara

²⁰ Taşköprü-Zâde, aynı eser, s. 549.

²¹ Aynı, eser ve İhyâ', s. 235.

²² Aynı, eser, s. 233.

²³ Aynı eser, s. 238.

²⁴ Aynı eser, s. 281; Taşköprü-Zâde, aynı eser, s. 563.

²⁵ Aynı eser, s. 239.

²⁶ Aynı eser, s. 239.

²⁷ Aynı eser, s. 260.

(iḥvāna) gelince, semâ'ı inkâr ve meclise ağırlık veren birinin, mütekebbir bir kişi veya sahte vecd hâlleri gösteren sūfinin huzurunda da semâ' etmek caiz değildir. İkincisi, hâzır bulunanların bakmasıdır ki, şeyhin etrafında müridler bulunduğu zaman, semâ' onlara zarar verir. Üçüncü edeb, qawwâl'e kulak vermesi, etrafıyla ilgilenmemesi, gerinmekten sakınıp başını aşağı doğru sarkıtmak suretiyle oturması, ellerini birbirine vurması ve diğer hareketlerden sakınması, kendisine vecd geldikten sonra hareket etmesi hususlarıdır ki bu da vecdin kuvvet derecesine bağlıdır. Dördüncü edeb, ayağa kalkmamak ve kendine hâkim olduğu takdirde yüksek sesle ağlamamaktır. Daha da ileri gidilerek, elbiselerini yırtmak, nefes alıp verme gibi, terk edilmesi mümkün olmayan zamanlarda mubahtır. Bunun gibi raks etme veya ağlar gözükmeye de mübâhtır, çünkü riya kastedilmediği takdirde yalandan ağlama hüznü celb eder; raks ise, surûr ve neşâtı harekete getirmeye sebep olur, Her sevinç, haram da olsa, mübâh olduğu için, harekete getirilmesi caizdir. Beşinci edeb, semâ' eden cemaate (qawm) uymak lâzımdır. Onlardan biri gerçek bir vecd veya vecd izhâr etmeden kendi ihtiyarı ile kalktığı vakit, ona uymak lâzımdır. Aynı şekilde diğer hareketlerinde de ona uymak sohbet icabıdır.

Görülüyor ki, Ğazâlî semâ'ı belirli kaideleri bulunan bir âyîn olmaktan ziyâde, vecd hâlinde bulunan insanların harekete gelmeleri ve bu hareket esnasında icabında sarıklarını düşürmeleri veya elbiselerini yırtmaları gibi müphem ifadelerle anlatmaktadır. Önceleri, ihtimal en çok vecd hâlinde bulunan birinin harekete geçmesi ile, edeb gözetilerek diğerlerinin de ona uyması şeklinde gözüken bu âyinin icra şekli hakkında maalesef daha fazla bilgi verilmemektedir. Ayrıca musikî hey'eti hakkında da her hangi bir izahta bulunulmamıştır. Ancak bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, Ğazâlî'nin daha çok meşruiyeti üzerinde durduğu semâ', hicrî V. asrın ilk yarısında büyük bir şöhrete nail olmuş bulunan Abū Sa'îd Abu 'l-Xayr (357-440, 967-1049)²⁸ ve

²⁸ Hâl tercümesi için bk. *Encyclopidie de l'Islam*, (yeni tabı). Leiden- Paris, 1954, I, 150 v.d.

ondan aşağı yukarı iki asır sonra gelen Mevlânâ zamanında dinî vecd hâlinde yapılan yarı dinî bir ziyâfet şeklini aldığı görülmektedir. Hiç şüphe yok ki, bunda sūfîlerin dinî bir vecd içinde musikînin de iştiraki ile yapmış oldukları mevzun hareketlerinin muhitlerinde bırakmış olduğu güzel intibaların büyük rolü olmuştur. Filhakika onların bu hareketlerini sık sık görmek isteyen kimseler, bunların tekrarı için vesileler aramış ve bunun için de dervişlere ziyâfet vermeği uygun bulmuşlardır. Dervişlere verilen bu ziyâfetlerin ne zamandan itibaren başladığı kat'î olarak bilinmemektedir. Şimdilik bu şekildeki ziyâfetlere en çok meşhur sūfî Abū Sa'îd Abu'l-Xayr devrinde rastlanmaktadır. Ondan sonra ise, bu şekildeki ziyâfetlere en çok vesile olanlardan biri Mevlânâ olmuştur. O derecede ki bu âdetin daha önceki mevcudiyeti tamamilen unutulup ona mâledilmiştir. Bunda Mevlânâ'nın semâ'a vermiş olduğu ehemmiyet ile, ondan sonra gelenlerin bu âyini dört başı ma'mur bir hâle getirmiş olmalarının da mühim rolü vardır. Buna, bu âdetin, Mevlânâ'ya gelinceye kadar, bu şekilde câri olmayan Anadolu gibi bir muhite getirilmesini de ilâve etmek lâzımdır. Burada Mevlânâ devrindeki semâ'dan önce Abū Sa'îd Abu'l-Xayr devrindeki semâ'ın anlatılmasına, ayrıca onunla Mevlânâ devrindeki semâ' arasında mevcut münâsebetler ve farklar, kaynaklarda²⁹ mevcut mâlûmâtın verdiği imkân nisbetinde hülâsa edilmeğe çalışılacaktır. Ancak işaret etmek lâzımdır ki, o devirdeki semâ'a katılanların her türlü hareketleri tıpkı Mevlânâ devrinde olduğu gibi bütün teferruatı ile anlatılmamıştır. Abū Sa'îd'in hâl tercümesinden bahseden kaynaklarda bu hususa dair nakledilen rivayetler şunlardır: Abū Sa'îd'in babası âdetleri veçhile haftanın her gecesi bir evde yapılan toplantılara oğlunu da götürürdü. Bir aziz veya yabancı kişi gelmişse, o da bu toplantıya çağırılır, yemek yenir, namaz kılınıp evrâd okunduktan sonra semâ' edilirdi. Semâ' esnâsında *qawwâl* söyler, onlar da bâzan sabaha kadar raks ederlerdi.³⁰ Abū Sa'îd'in şöhret bulduğu devirde ise, muhtelif kimselerden para toplanır ve bu

²⁹ Muḥammad b Munawwar, *Asrâr at-tawḥîd fî maqâmât aş-Said Abi Sa'îd*, nşr. Dabih Allah Şafâ, Tahran, 1332 hş.

³⁰ *Aynı eser*, s. 16 v. d.

nunla semâ' tertip edilirdi; "Bir gün şeyhin dervişleri pazardan geçiyorlardı, Tus'tan gelen ve pazarda semâ' eden *qawwâl*'ler gördüler. Şeyh onların semâ'ını görmek istedi. Hâdimine pazara gitmesini, temiz yüzlü (nikû rûy) birinden o gece *qawwâl*'er şerefine verilecek semâ'ın masraflarını karşılamağını söylemesini tenbih etti. Hâdim pazarın her tarafını dolaştığı hâlde böyle bir kimse görmedi. Gelip şeyhine: "Her tarafı gezdim, şeyhten daha temiz yüzlü birini göremedim" dedi. Bunun üzerine şeyh ferecisini çıkardı: "Bunu Bū Ca'far'in dükkânına götür, kendisine bu geceki semâ'ın masraflarını karşılamak üzere elli dinâr vermesini söyle" dedi. Hâdim, onun bu emrini yerine getirdi, adı geçen zattan bu parayı temin etti ve bu suretle semâ' toplantısı yapıldı.³¹ Toplu hâlde yapılan bu semâ' dışında, Abū Sa'id'in biraz sonra bahsedileceği üzere tıpkı Mevlânâ gibi muhtelif vesilede tek başına semâ' ettiğine dair de kayıtlar vardır.³² Esasen bu iki sūfînin hâl tercümeleri tetkik edildiği vakit, Mevlânâ'nın üstün vasıftaki şairliği ve ahlakî meziyetleri hâriç, diğer davranışlarının bariz bir şekilde birbirine benzediği göze çarpar. Ancak her ikisinin semâ' şeklinin birbirinden farklı olduğu tahmin edilebilir. Filhakika yukarıda hulâsa edilmeğe çalışılan rivayette Abū Sa'id devrinde bilhassa ziyafetle birlikte yapılan semâ'nın yemekten sonra yapıldığı ve Mevlânâ'nın hâl tercümelerinden bahs eden kaynaklarda sık sık zikredilen *çarx zadan* (= dönmek) tâbirine rastlanmadığına bakılarak, mevlevîlerde olduğu gibi dönme şeklinin bulunmadığı söylenebilir. Filhakika biraz sonra işaret edileceği³³ veçhile Mevlânâ devrinde, semâ'ın bilhassa aç karnına yapılması tavsiye edilmektedir ki, buda, dönmenin sebep olacağı rahatsızlığı önlemek bakımından tabiidir.

Vefatı Mevlânâ'nın doğumundan (604/1207) iki yıl sonra vuku bulan (606h./1209) Rûzbihân al-Baqlî³⁴ ise, semâ'da çalgı çalıp şarkı söyleyen (*qawwâl*)'in güzel olmasını şart koşar ve semâ' meclisinde bulunan âriflerin kalplerinin rahatlandırılması için

³¹ *Aynı eser*, s. 103 v. d., ayrıca krş. s. 77 v. d.

³² *Aynı eser*, s. 77 v. d., 240, 242.

³³ Bk. bu makale s. 142 v. d.

³⁴ Terceme-i hâli için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 528, *Suppl.*, I, 734.

güzel koku, güzel yüz ve güzel ses gibi üç unsura ihtiyaçları olduğunu kaydeder.³⁵

Netice olarak görülüyor ki, semâ'ın en çok rağbet gördüğü Mevlevîlikle ilgili olanlar da dahil, son zamanlara kadar yazılan eserlerde sâdece bu âyinin mübâh olup olmaması üzerinde durulmuş, onun icra şekli hakkında teferruatlı bilgi verilmemiştir. Aynı hâl diğer tarikatlerin âyinleri için de vârittir. Bu teferruatın yazı ile tesbit edilmemesinde, ihtimal bunların yazıyla anlatılmasından ziyade tatbikatle emretti ve gömleğinin önünü açtı, *dastâr-i lâlî si* sarığını şakar-âviz³⁶ biçimi bağladı, mevlevîlere has ayakkabı ve çizme giydi, ferecesinin yenini topladı,³⁷ Rebâbı da altı haneli hâle getirmelerini emretti ve bunların ikmalinden sonra semâ'a başladı.³⁸ Dünyada üç şeyi seçmişti: semâ', şerbet, hamam. Şems' de daha önceleri Irak-ı Acem'de semâ' ediyordu,³⁹ Mevlânâ'nın semâ' esnasında aynı zamanda şiirler söylediği ve onların zevki ile raks ettiği oluyordu.⁴⁰ Mesnevî'nin bazı kısımlarını söylediği sırada kavvâller çalgı çalıyor ve tegannide bulunuyor, o da heyecanlar gösteriyor ve naralar atarak semâ' ediyordu; aynı şekilde diğer müritlerin de naralar attığı olurdu, kavvâller sustuktan sonra bir köşeye çekilip, etrafında bulunanlara gözlerindeki Tanrı nurunu seyretmelerini emrediyordu.⁴¹ Bir gün de büyük bir heyecanla, medreseden çıkmış, semâ' ederek Sivas kadısı İzzeddin'in odasına girmiş, onu çeke çeke aşıklar toplantısına getirmiş ve o da elbisesini yırtarak semâ'a başlamıştı.⁴² Mevlânâ'nın semâ' esnasında büyük bir vecd içinde, her şeyde Allah'ı gördüğünü söylediği de olurdu,⁴³ Semâ'da uzun

³⁵ Rûzbihân al-Baklî, *Kitâb al-anwâr*'dan naklen *Nafahât tercümesi*, İstanbul, 1289, s. 268 v. d.

³⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevânâ'dan sonra Mevlevîlik*, İstanbul, s. 428 ve kitabın sonundaki resmi.

³⁷ Aflâki, *aynı eser*, s. 624.

³⁸ *Aynı eser*, s. 224.

³⁹ *Aynı eser*, s. 89, 624.

⁴⁰ *Aynı eser*, s. 631.

⁴¹ *Aynı eser*, s. 99, 191, 543, 569.

⁴² *Aynı eser*, s. 99, 100.

⁴³ *Aynı eser*, s. 104.

müddet kalır, bazan durması için recada bulunulurdu.⁴⁴ Hamamdan çıkar çıkmaz semâ'a başlardı.⁴⁵ Şevkinden, sabahtan gece yarısına kadar, raks ederek ve dönerek, semâ' ederdi.⁴⁶ Bazan bir haftadan fazla semâ ettiği olurdu.⁴⁷ Ilgın'da kaldığı müddetçe kırk gün semâ'a devam ettiği vâki idi.⁴⁸ Semâ'a devam edildiği vakit davet edilen evin kapısında durur, müridlerin hepsinin içeri girmesini beklerdi.⁴⁹ Bazen, semâ' ederek yalınayak medreseye geldiği,⁵⁰ dışarıda başladığı semâ'ı medresede devam ettirirdi.⁵¹ Semâ'da, semâ' edenlere sırtını çevirmek saygısızlıktır.⁵² Kendisine getirilen güllerin ve heyecanlı konuşmaların⁵³ da semâ'ya vesile olduğu görülür.⁵⁴ Bir nara atarak semâ'a girer,⁵⁵ Hey diyerek semâ'a kalkar, bazı kimseleri kendisine hayran hayran baktırırdı.⁵⁶ Semâ'a esnasında fetva yazdığı,⁵⁷ sorulan suallere manzum cevaplar söylediği oluyordu.⁵⁸ Semâ' esnasında zaman zaman gûyendelerin tahtına geliyor, orada eğilip özürler diliyordu.⁵⁹ Ölmek üzere olan nay-zan Hamza'yı diriltir ve üç gün durmadan semâ' eder. Semâ' bitince de nay-zan ölür.⁶⁰ Semâ' ederken çalıp, şarkı söyleyen bir kanbur güyandasi vardır.⁶¹ Semâ' esnasında güyendelere ve halka bahşiş dağıtırdı.⁶² Semâ'dan çıkıp hamama gittiği de olurdu.⁶³ İlâhî bilgiler (*ma'ârif*)

⁴⁴ Aynı eser, s. 110.

⁴⁵ Aynı eser, s. 122.

⁴⁶ Aynı eser, s. 125.

⁴⁷ Aynı eser, s. 149.

⁴⁸ Aynı eser, s. 228, 355, 356, 453.

⁴⁹ Aynı eser, s. 43.

⁵⁰ Aynı eser, I, 154.

⁵¹ Aynı eser, I, 772.

⁵² Aynı eser, I, 161, 230, 353.

⁵³ Aynı eser, I, 457, 151.

⁵⁴ Aynı eser, I, 389.

⁵⁵ Aynı eser, I, 163.

⁵⁶ Aynı eser, I, 185.

⁵⁷ Aynı eser, I, 187.

⁵⁸ Aynı eser, I, 209.

⁵⁹ Aynı eser, I, 579.

⁶⁰ Aynı eser, I, 222 ve devamı.

⁶¹ Aynı eser, I, 231.

⁶² Aynı eser, I, 232.

⁶³ Aynı eser, I, 257.

saçarken vecde gelip semâ' ettiği de olurdu.⁶⁴ Bazen fazla semâ' etmesinden gûyendeler çalıp söylemekten âciz kalırdı.⁶⁵ Semâ' ederken başkasının kendisine çarpmasına kızdığı⁶⁶ görüldüğü gibi, mest bir insanın çarpmasını hoş karşıladığı da olurdu.⁶⁷ Medresede bir köşede kendisi, diğerinde meşhur şâir Faxraddin-i 'Irâqî büyük bir heyecan içinde semâ' ediyordu.⁶⁸ Sabahleyin dostlar gelir gelmez semâ'a başladığı da olurdu.⁶⁹ Kendisi fazla semâ'dan hastalanırdı.⁷⁰ Semâ' esnasında mest olduğu vakit, kavvalleri veya oğlu Sultan Veled'i yakalar, dönerek ve raks ederek salâvat getirir ve sonra tekrar semâ'a başlardı.⁷¹ Selâhaddin Zarküb'un dükkânından gelen çekiç seslerine veya bir meyhaneden gelen rebâb sesine ayak uydurarak semâ' etmeğe ve dönmeğe başladığı meşhurdur.⁷² Fazla semâ' yüzünden normal şehvî arzularını bile unutmıştu.⁷³ Zakî Qawwâl'i içeri girer girmez, çaldırmaya başlatır ve semâ'a koyulurdu⁷⁴ ve semâ'dan sonra göğsünü oğdururdu⁷⁵ Semâ' ortasında elini eteğinin altından çıkarıp, gûyendelerin defî üzerine para atardı.⁷⁶ Orkestrada defçi gûyende (*daffâf*) ve nezzenler vardı.⁷⁷ Ayrıca kadın defçi ve nezzenlerden de bahsedilmektedir.⁷⁸ Soğuk suyun altından çıkıp semâ' ettiği,⁷⁹ uzun müddet yemek yemeden ve al-cû, al-cû', tumma rucû' diyerek semâ'a giriştiği olurdu.⁸⁰ Nadir hâllerde semâ' esnasında kendisini fazla kaybettiği, üzerinde bir gömlekten gayri ne varsa kâwwâllere verip çıplak

⁶⁴ Aynı eser, I, 293.

⁶⁵ Aynı eser, I, 305-306.

⁶⁶ Aynı eser, I, 320-391.

⁶⁷ Aynı eser, I, 356.

⁶⁸ Aynı eser, I, 356.

⁶⁹ Aynı eser, I, 399.

⁷⁰ Aynı eser, I, 409.

⁷¹ Aynı eser, I, 407.

⁷² Aynı eser, I, 412-805.

⁷³ Aynı eser, I, 489.

⁷⁴ Aynı eser, I, 449.

⁷⁵ Aynı eser, I, 470.

⁷⁶ Aynı eser, I, 471.

⁷⁷ Aynı eser, I, 487.

⁷⁸ Aynı eser, I, 486-490.

⁷⁹ Aynı eser, I, 490.

⁸⁰ Aynı eser, I, 490.

gömlekten gayri ne varsa kıyafetlere verip çıplak raks ettiği vakit, etrafında bulunanlar üzerine kıymetli kumaşlardan elbiseler giydirelerdi.⁸¹ Bazen devrin ileri gelenlerinin hanımlarının semâ davetlerine icabet eder, gûyende, defçi ve neyzenlerin çalgı ve şarkılarının refakati ile semâ' eder, onlar da başına güller saçarlardı.⁸² Hamama gider, oradan çıkınca medreseye varıp orada semâ'a başlardı.⁸³ Kendisi ile birlikte semâ'da bulunanlar veya münferiden semâ' edenler arasında da elbiselerini yırtanlar vardı.⁸⁴ Şems'in ölümünü duyunca da semâ' ederek mersiye mahiyetinde gazeller söylemişti.⁸⁵ Düğün merasimlerinde de semâ'a kalktığı olurdu. Şallâhaddîn Zarkûp da hükümdarın önünde, Mevlânâ'nın tezkirinde, Mevlânâ'nın sözleri üzerine şevke gelip semâ' ediyordu.⁸⁶ Mesnevî'nin bazı parçalarının da semâ' esnasında söylendiği anlaşılmaktadır.⁸⁷

2) Toplu hâlde icra edilen semâ':

Başlangıçta Mevlânâ'da klâsik şekli ile başlayıp, Şems'in teşviki ile dönme şeklinde tezahür eden semâ' âyini kısa zamanda, büyük bir rağbete mazhar olmuş ve devrin ileri gelenlerinin, bir nevî yarı dinî eğlence ziyafeti hâlini almıştır. Toplu hâlde icra edilen bu semâ' âyinleri, Mevlânâ'nın bulunduğu medresede,⁸⁸ Hüsâm al-Din Çelebi'nin evinde⁸⁹ ve bağında,⁹⁰ Ilgında, devrin ileri gelenlerinin evlerinde veya Şadraddîn-i Qonawî'nin medresesinde⁹¹ tertip ediliyordu, Başlangıçta, semâ' zamanı, Mevlânâ'nın vecd hâllerinin gelişine bağlı görülmektedir. Onun herhangi heyecan uyandıran bir hâli, bir sözü veya nük-

81 Aynı eser, I, 490.
82 Aynı eser, I, 487.
83 Aynı eser, I, 487.
84 Aynı eser, I, 488.
85 Aynı eser, I, 489-602.
86 Aynı eser, I, 490.
87 Aynı eser, I, 499.
88 Aynı eser, I, 222, 227.
89 Aynı eser, I, 16.
90 Aynı eser, I, 141, 212, 431.
91 Aynı eser, I, 151.

tesi⁹² veyahut bir kerameti⁹³ gibi hâl ve hareketler,⁹⁴ başta kendisi bulunmak üzere toplu hâlde bir semâ'a vesile oluyordu. Ölümünden sonra Hüsâmaddîn Çelebi, ihtimal pîrinin hatırasını anmak ve onun en çok sevdiği bir âyinin sönmemesini sağlamak maksadı ile her Cuma namazını müteakkip Kur'an okunduktan sonra toplu bir hâlde semâ' yapılmasını esas hâline getirdi.⁹⁵ Ancak, bilhassa. tarikatin başında bulunan pîrin ânî heyecanları ile bu esasın dışına çıkmak da kabildir.⁹⁶ Şâir kimselerin semâ' tertip etmesine ise, muhtelif sebepler vesile oluyordu. Bazan, Mevlânâ'ya âşık bir gencin, Mevlânâ'ya mürid olmasını temin için bu gencin babası tarafından,⁹⁷ ticarete daima ziyan eden bir tacir tarafından bir daha ziyan etmemesi için,⁹⁸ Sultan ve Mu'ineddin Pervâne⁹⁹ gibi ileri gelen devlet ricali¹⁰⁰ veya değerli aziz bir kişi,¹⁰¹ kerametini gören halktan biri,¹⁰² Kamal al-Din Kâbi gibi bir kadı¹⁰³ veya devrin devlet ricalinin hanımları ve tacirler veyahutta kendisini seven halktan bir kadın tarafından semâ' tertip edildiği görülmektedir. Bu arada ileri gelenlerin davet edildiği sünnet düğünü (xutna) veya düğünlerde de semâ' yapıldığı olurdu. Medreselerde yapılan semâ' toplantılarına emirler ve ileri gelenlerin de katıldığı görülmektedir. Bu arada kendi müritleri arasında da semâ' tertip edenler oluyordu.¹⁰⁴

Bu ziyafetler davet edenlerin hususiyetine göre, evlerde, sa-rayda, bir iclâs (posta oturma) veya herhangi bir dînî merasim yapılan medreselerde verilirdi. Bu bir nevi mevlid merasimine benziyordu. *Manâqib al- 'ârifîn*'de bilhassa dînî mahiyet arzeden

92 Aynı eser, I, 141.
93 Aynı eser, I, 169, 227.
94 Aynı eser, I, 274.
95 Aynı eser, II, 777, 967.
96 Aynı eser, II, 780.
97 Aynı eser, I, 127.
98 Aynı eser, I, 137-139.
99 Aynı eser, I, 150, 183-184, 191, 292, 339, 377.
100 Aynı eser, II, 145, 489.
101 Aynı eser, I, 149.
102 Aynı eser, I, 343.
103 Aynı eser, I, 179-180.
104 Aynı eser, I, 319, 327, 339, 346, 471, 491, II, 601

yerlerde Kur'an okunduktan sonra semâ' edilmeğe ve ondan sonra da yemek yenmeğe başlandığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Evlerde ve sarayda da aynı sıranın takip edilmiş olması çok muhtemeldir. Filhakika semâ' ile ilgili mevcut kayıtlarda, bu gibi yerlerde verilen ziyafetlerde, önce Kur'an okunduğuna dâir sarîh bir kayıt bulunmamakla beraber, yemek yemenin hemen semâ''ı takip ettiği müteaddit yerlerde¹⁰⁶ belirtilmiştir.

Mevcut kayıtlardan semâ' toplantısına iştirak edenler hakkında da oldukça vâzih bir fikir elde etmek mümkündür. Bu kayıtlardan elde edilen bilgiye göre bu gibi toplantılarda bir orkestra, semâ' edenler ve seyirciler bulunmaktadır. Orkestrayı teşkil edenlerin her zaman aynı çalgı ve okuyuculardan teşekkül edip etmedikleri hakkında kati bir bilgiye maalesef sahip değiliz. Ancak bunların isimleri muhtelif vesilelerle dağınık şekilde geçmektedir. En çok adı geçenler arasında güyende, ve kavvâller ile neyzenlerdir. Bunlardan sonra defçiler (deffâfân)'ın adları geçmektedir. Bu arada rebab çalanlara da çok rağbet olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Çalgılar arasında da isimleri geçenler şunlardır: Ney, rebâp, tef, zurna, nakkare ve mahiyeti meçhul ve fakat bir çeşit çalgı olduğunda şüphe bulunmayan başârat. Semâ' toplantılarına, bu çalgılar çalan müzisyenlerin ihtimal hepsi veya bir kısmı katılırdı. Semâ'nın yapıldığı yer, birden fazla insanın, imkân nispetinde, birbirlerine dokunmadan hareket edebileceği bir yer idi.¹⁰⁸ Mevlânâ'nın medresesinde yapılan bir semâ'a dair bir kayıttan¹⁰⁹ semâ' yapılan yerde güyendelere tahsis edilen yüksekçe bir yer (taxt) bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine bazı kayıtlardan¹¹⁰ semâ'a bir hey nidası ile başlandığı çıkarılmaktadır Semâ'da samâ'zenlerin tertip şekli ile dönme ve icabında elbiselerini yırtmak ve buna benzer heyecan hâllerini ifade eden hareketlerden başkası hakkında maalesef bir kayda rastlanma-

¹⁰⁵ Aynı eser, II, 694.

¹⁰⁶ Aynı eser, I, 127, 191, 338.

¹⁰⁷ Aynı eser, II, 762.

¹⁰⁸ Aynı eser, I, 181.

¹⁰⁹ Aynı eser, I, 222.

¹¹⁰ Aynı eser, I, 183 184.

maktadır. Ancak bir gazelindeki beyitten semâ esnasında el çarpıldığı anlaşılmaktadır:

جان هم بسماع اندر آمد آغاز نهاد کف زنی را

Semâ'¹¹¹ edenlerin semâ'da kalma müddetleri Mevlânâ'nın durmasına tabi idi.¹¹² Gündüzleri yapılan semâ', gece yarısına ve geceleyin başlayan semâ'nın ise, sabaha kadar devam ettiği olurdu. Davete katılanlar arasında, şeriat ve tarikat ehli ile devlet ricali bulunmaktaydı.¹¹³ Bunların, geceleyin yapılan semâ'da aydınlık temin etmek maksadı ile, davet edildikleri yere yanlarında mum götürdükleri de olurdu.¹¹⁴ Semâ' dindikten sonra yemekler yenirdi.¹¹⁵ *Manâqib al-'ârifîn*'de yenilen yemekler hakkında da az çok bilgi bulunmaktadır. Nitekim Anadolu (Rum) kadılarının ileri gelenlerinden Kamâl al-Din Kâbi¹¹⁶ Mevlânâ'ya semâ' vermek ister ve bu maksatla, Konya'da ablûc araştırır. Otuz zenbilden fazla bulduramaz. Artırılması için, birkaç kavsara (hurma yaprağından yapılmış sepet veya torba) nebat şekeri karıştırır. Bu da kâfi gelmediği için Sultan'ın Hanımı Gumâc Hatun'a müracaatta bulunur. On kelle ablûc da bu hanım verir. Ayak takımına ballı culâb verilmesini uygun görür. Nihayet bütün ablûcları Karatâ'i medresesinin havuzuna doldurdukları sonra ayrıca bir kaç başka büyük küp de doldurtur. Tadını ayarlamak maksadı ile sultan'ın şarabdârına bir mikdar gönderir. Şarabdâr'ın ablûc'un tadının tam olduğuna dair ifadesinden sonra akşam semâ' davetine icabet eden devlet ve din ileri gelenlerine ikramda bulunur¹¹⁷ ki bu âdet aşağı yukarı bugün mevlidlerde, gelenlere ikram edilen şerbet içirmek âdetine çok benzemektedir. Semâ'-

¹¹¹ *Kulliyât-i Şams yâ Diwân-i kabir*, nşr. Badî az-Zamân Furûzânfâr, Tahran, 1336 hş., I, 79.

¹¹² Aflâki, aynı eser, I, 145, 149.

¹¹³ Aynı eser, I, 131, 292.

¹¹⁴ Aynı eser, I, 183.

¹¹⁵ Aynı eser, I, 127, 191 338 v. b.

¹¹⁶ Aynı eser, msl. 179-180.

¹¹⁷ Aynı eser, I, 128, 191, 338, 376.

dan sonra çeşitli yemekler yendiği anlaşılmalı beraber, bunlar arasında sadece pilav, helva ve xutâbın adı geçmektedir.¹¹⁸

Mevlânâ'dan sonra bu gün onun ölüm yıldönümleri dolayısıyla icra edilen şeklini alıncaya kadar semâ'nın nasıl bir tarihî tekâmüle mâruz kaldığı ayrı bir tedkik mevzuu olabilir. Son yıllarda bilhassa Konya'da ve bâzan da İstanbul'da yapılan semâ'âyini ise, sayın hocamız Prof. H. Ritter tarafından bizzat erbabına müracaat: edilmek suretiyle en ince teferruatına kadar resimleriyle birlikte tesbit ve neşredilmiştir.¹¹⁹

¹¹⁸ *Aynı eser*, I, 151.

¹¹⁹ Helmut Ritter, *Die Mevlâna feier in Konya vom 11-17. Dezember 1960. Oriens* (1962), XV, 249-270.

1.4. Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser

Manâkıb-i Camâl Al-Dîn-i Sâvî (1968)^(*)

"Ben âşıkım; dert benim yanımda devadır.
Devlet bütün fakirlik, rahatlık bütün belâdır.
"Eğer bir akıllı, dert ve belâdan kaçarsa, bizim
aradığımız işte o dert ve belâdır. Çok inciten
nerededir?"

İnsanlığını ve yetişmemiz hususundaki samîmî gayretlerini hayatım boyunca unutamayacağım değerli hocamız Necâtî Lugal'in azîz hatırası için kaleme alınmış olan bu yazının mevzuunu, İslâm dünyasında, V. (XI.) asırdan itibaren adlarına rastlanan¹ kalenderlerle ilgili bir eser teşkil etmektedir. Bilhassa VII. (XIII.) asırda doğuda Türkistan'da Almalık'tan, batıda Magrib'e kadar uzanan geniş bir saha içinde,² kalabalık zümreler hâlinde garip kıyafetleri ve yaşayış tarzlarıyla dikkati çeken bu dervişlerin ömürleri bu günkü "*beatnikler*" gibi seyahatle geçmekteydi. Bunların bu garip yaşayış tarz ve inançları bazı muhitlerde şiddetli bir aksülamel ile karşılanmış, bazı muhitlerde ise, aksine, bilhassa yaşama güçlüğünü ruhî bakımdan bir çeşit hafifletme ve hatta yok etme gayesiyle gününü gün etme esasına dayanan bu şekil hayat tarzına gıpta ile bakılmıştır. Nitekim kendileri derecesinde olmasa bile, aynı temayülü taşıyan sûfiler üzerindeki tesirleri yanında, bu son yaşama tarzlarının şâir mizaçlı insanlar üzerindeki tesirleri de daha az olmamıştır.³ Buna, çok defa ce-

^(*) *Necati Lugal Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968, s.785-795.

¹ "Abdallâh-i Anşârf, *Rasd'il* nşr. Sultân Husayn Tâbanda-i Günâbâdî, Tahran, 1319 hş., s. 87 - 95.

² Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Fusûât al-'adâla fî kavâ'id al-saltana*'dan nakledilen metin, nşr. Osman Turan, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 560.

³ Başta Faḥr al-Dîn-i 'İrâkî gibi âlim-şâirlerin kendi mevki ve vatanlarını terk ile kalenderlere katılması (bk. Faḥreddin-i 'İrâkî, *Külliyât*, nşr.S. Nafisi,Tahran, 1336 hş. *Muḳaddima-i Divân*, s. 46-65) yanında, 'Aḫḫâr ve Ḥâfîz gibi meşhur şâirlerin eserlerinde de bu ruh hâlinin akislerine rastlanmaktadır (krş. H. Ritter, *Das Meer der seele*, Leiden, 1955, s. 489, 490, 503.

miyet nizamı ile tezdad teşkil eden fikir ve yaşayış tarzlarının, umumî hayat üzerindeki menfî tesirlerini de ilâve etmek lâzımdır.

Bütün bu ehemmiyetlerine rağmen kalenderlerin İslâm dünyasında, ilk defa hangi tarihte sahneye çıktıkları veya böyle bir yolu ilk açanın nerede ve kim olduğu hakkında her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Filhakika, kaynaklarda, bu hususlara dâir rastlanan bilgiler, birbirleriyle bağdaşmamaktadır. *Kalender* kelimesine, şimdilik yukarıda işaret olunduğu üzere, mevcut kaynaklarda V. (XI.) asırdan önce rastlanılmadığı hâlde, bu tip insanların mevcudiyetini gösteren daha eski kayıtlara tesadüf olunmaktadır. Esasen, belli başlı tasavvuf kitaplarında⁴ kalendriyenin dâima *Melâmetiye* ile bir arada mütalaa edildiği ve bu ikinci zümrenin IV. (X.) asırdan önce mevcudiyeti bilindiğine göre, kalenderlerin de bu tarihlerde mevcut olduğu tahmin edilebilir. Bununla beraber bunların zuhur ettiği saha kesin olarak tayin edilmiş değildir. Ancak bir çok âdetleri, hindû, budist ve bilhassa mahayana ve Budist sanghaların geleneklerinin bir devamı gibi gözükmekte⁵ ise de, İslâm dünyasındaki inkişafını, daha çok melâmetiye esaslarına dayamasına borçludur. Nitekim, *'Avârif al-ma'ârif*'in melâmîler ile kalenderler arasındaki farkları belirten ifadelerine⁶ bakılarak, kalenderleri müfrit melâmîler olarak göstermek mümkündür. Gerçekten bu esere göre, bu iki zümre arasındaki farklar şunlardır: 1. Melâmî, ibadetlerini gizlemeğe, kalenteri ise, bütün âdetleri (*'âdât'ı*) yıkmağa çalışır. 2. Melâmî kendi şekil ve şemâili içinde her türlü iyilik ve ihsan (*al-birr va l-hayr*) kaplarına (*abvâb*) tutunur, bunun bir fazilet olduğuna inanır; fakat amelleri, hâlleri gibi gizli kalır. Kalenteri ise, şekil ve şemâiline, hâlinin bilinip bilinmemesine ehemmiyet vermez. Kalenderlerle melâmîler arasındaki bu ilgilere bakarak ilk mümessillerine Horasan'da rastlanılan melâmîliğın, o sıra-

⁴ Şihâb al-Din al-Suhravardî, *'Avârif al-ma'ârif*, Kahire, ts., s. 71 v. d.; Câmî, *Nafahât al-uns*, trc. Lâmiî Çelebi, İstanbul, 1289; s. 16 v. d., 20 v. d.

⁵ Bk. M. Habîb, *Medieval India auarterly*, c. 1, nr. 2 (oct. 1950, not 1).

⁶ Şihâb al-Din al-Suhravardî, *aynu. esr.*, s. 71 v. d.

larda bu bölgede bulunan Hind'den gelme dervişlerin, yaşayış tarzları ile fikirlerini, islâmî bir esasa dayamak suretiyle serbestçe devam ettirmelerine imkân verdiği veya aksine, melâmîlerin, bu dervişlerin fikir ve yaşayış tarzlarından mülhem olduğu ileri sürülebilir. İhtimal başlangıçta nispeten mutedil olan bu cereyan, sonradan bilhassa Camâl al-Din-i Sâvi'nin, Hind dervişlerinin hâl ve hareketlerini taklit etmek suretiyle vaz etmiş olduğu bir takım esaslar sayesinde son şeklini almış ve islâm dünyasında daha çok bu son şekli ile tanınmıştır. Şimdiye kadar, hayatı hakkında malûmata ancak muahher birkaç kaynakta rastlandığı ve bunlardan sâdece birinde⁷ yaşadığı devre dair bir tarih verilmiş olan Camâl al-Din-i Sâvi'nin VI. (XIII. asrın başı) asrın sonları ile VII. (XIII.) asrın başları arasında yaşadığı kanaatine varılmıştır. Yakın zamana kadar devam edegelen bu kanaat, Hâtîb-i Fârisî'nin, bu yazının mevzuunu teşkil eden eserinde⁸ verilen bazı kayıtlara dayanılarak değiştirilmek istenilmiş ise de,⁹ şimdilik daha doğruluğunu muhafaza etmektedir. Filhakika, Hâtîb-i Fârisî'nin bu eserine göre, Camâl al-Din-i Sâvi, biraz önce verilmiş olan bu tarihten, takriben iki asır önce yaşamıştır. Şimdiye kadar kalenderliğe veya kuruluş ve yayılışında müessir olan şahıslara dâir yazılmış olan müstakil eserler tesbit ve neşredilmemiştir. Kalenderler hakkında verilen bilgiler ise, muhtelif eserlerde, dağınık bir şekilde ve çok defa bunları tenkit maksadiyle kaleme alınmıştır.¹⁰ Yakın zamana kadar, kalenderlere dair içinde bu şekilde bilgi bulunduğu bilinen eserlere,¹¹ son zamanlarda bulunmuş olan Muhammed b. Muhammed b. Mahmüd al-Hâtîb'in *Fusûât al-'adâla fî kavâ'id al-salâtana'yı* ilâve

⁷ Makrîzî, *Hîtat*, Bulak, 1270, II, 432 v. d.

⁸ Hâtîb-i Fârisî, *Camâl al-Din-i Sâvi*, Süleymaniye kütüphanesi, Lala İsmail, nr. 187.

⁹ Köprülü-zade M. Fuad, *Anadolu'da İslâmiyet, Darulfunun Edebiyat fakültesi mecmuası* (İstanbul, 1338,) 4 Eylül, 5 teşrin-i sâni, 6 kânûn-i sâni sayılarından ayrı basım, s. 52, not 4.

¹⁰ Meselâ, Vahidî, *Manâkib - Huâca-i Cihan ve Natica-i Cân*, Üniversite kütüphanesi, nr. TY 3504, var. 29^b-41^b; bu eserin, ba satrikların yazan tarafından hazırlanan metni yakında intişar edecektir.

¹¹ Yukarıda bu mevzu ile ilgili adları anılmış eserlerden başka ayrıca bk. Karakaş-zâde Ömer Efendi, *Nür al-hudâ li-man'ihtadâ*, İstanbul, 1286, s. 96-106.

etmek lâzımdır. X. (XVI.) asrın başlarında yaşamış olan Türk şâiri Vâhidî'nin, daha çok devrindeki muhtelif tarikat mensupların tenkit etmek maksadıyla yazmış olduğu *Manâkıb - Huâca-i Cihân ve Nâica-i Can* adlı eserde kalenderlerin tarihinden çok onların kılık ve kıyafetleri ile inançları hakkında çok ilgi çekici ve orijinal bilgi verilmektedir. Bu eserin muhtevası, kısmen ayne, kısmen de değiştirilmek veya kısaltılmak suretiyle Karakaş-zâde Ömer Efendi'nin *Nûr al-hudâ liman'ihadâ* adlı eserinde tekrar edilmiştir. Hatib-i Fârisî'nin aşağıda bahsedilecek olan eseri ise, bu mevzuda yazılmış olup, henüz sayıları tam mânâsıyla tesbit edilmemiş bulunan müstakil eserlerden biridir.¹² Bu eserin isminden ilk defa bahseden müellif merhum Fuad Köprülü olmuştur.¹³

Hatib-i Fârisî ve Eseri

Aslen Şiraz'lı olduğu, kendi ifadesinden anlaşılan¹⁴ Hatib-i Fârisî'nin hal tercümesi hakkındaki bilgimiz sâdece kendi eserine inhisar etmektedir. 748 (1347- 1348)de yazmağa başlamış olduğu¹⁵ eserini, aynı yıl içinde bitirmiş ise, o tarihte 51 yaşında olduğuna¹⁶ göre, 697 (1297-1298)'de doğmuştur. Gençliğinde tasavvufa karşı büyük bir ilgi duymuş, kafasında beliren bir çok mes'elelere cevap bulmak için doğduğu şehrin ileri gelen *pîr'lerini* dolaşmış, fakat bu suallere tatmin edici bir cevap bulamamış, bunun üzerine kendisine seyahat tavsiye edilmiştir. Bir çok islâm şehirlerini dolaştıktan sonra Şam'a gelmiştir. Burada tekke ve

¹² Eserin Süleymaniye kütüphanesi, Lala İsmail nr. 187 de kayıtlı bulunan nüshası miklâplı, şemse ve zincirekli kahve renkli meşin bir cilt içinde 49 varaktır. 205x117 (iç eb'ad 137x158) mm. eb'adında olup her sahifede 19 satır vardır. Metin yaldız ve mavi çizgili bir cedvel içine alınmıştır. Yazı ta'lik olup, başlık müzehhep ve söz başları kırmızı mürekkepledir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmamakla beraber, yazı ve kâğıdından X. (XVI.) asırda istinsah edilmiş olduğu tahmin edilebilir.

Baş: بنام پادشاه پادشاهان سعادت بخش و داد جان خواهان
 Son: بآخر آمد ابن نسخه دران حال که ابن عمر خنّیب بد نون و یکسال
 سه شنبه بیست و دو دوز معهود بهما آنکه جمادی الآخرین بود

¹³ Köprülü-zâde M. Fuad, aynı eser, s. 52, not 4.

¹⁴ Var. 2^b.

¹⁵ Var. 3^b.

¹⁶ Var. 49^b.

ziyaretgâhları gezdikten sonra Zaynab bint Zayn al-'Âbidîn'in türbesine uğramış ve burada bir miktar kalendere rastlamıştır. Buranın şeyhi Muhammed-i Buḥārā'î adında bir zattır. Bu şeyh, Hatib-i Fârisî'nin bütün suallerini cevaplandırır ve Hatib-i Fârisî de, bundan dolayı onun müridi olur. Şeyh, ona, Camâl al- Din-i Sâvî'nin hal tercümesine dair bir eser yazmasını tavsiye eder ve o da 748 (1347 - 1348)'de kitabını yazmağa başlar. Ancak eserin hangi tarihte ikmal edildiğine dair sarîh bir kayıt bulunmamakta ise de, müellifin eserin sonunda yılını zikretmeden 22 cemazi-yelahirde yaşının 51'e ulaştığını ifade etmesine bakılarak, onun bunu aynı yıl içinde bitirmiş olduğu tahmin edilebilir. Kitabın aşağıda muhtevası verilecek olan nüshasında, ismine dair de sarîh bir kayda rastlanmaz. Ancak umumiyetle bu çeşit eserlere verilmiş olan *Kalandar-nâma* adını buna da vermek yerinde olurdu. Fakat müellifin

کتابی نظم کردم جمله حاوی بر احوال جمال الدین ساری

beytine bakarak kitaba *Aḥvâl-i Camâl al- Din-i Sâvî* veya velilerin hâl tercümesine dair yazılmış olan bu çeşit eserlere verilmesi mütâd olan *Manâkıb-i Camâl al- Din-i Sâvî* adlarından birini vermek daha uygun düşmektedir.

Eserin muhtevası

Manzum olarak kaleme alınmış olan bu eser, giriş mahiyetinde bir mukaddimeden sonra, Camâl al- Din-i Sâvî'nin hâl tercümesini önce Bayâzid'i Bistâmî'nin, sonra da onun müridlerinden biri olan 'Osmân-i Rûmî'nin ağzından ve 'Osmân-i Rûmî'nin hal tercümesi ile birlikte anlatmağa başlar: Camâl al- Din-i 382 (992 - 993) tarihinde doğar. 'Osmân-i Rûmî, Bayâzid'i Bistâmî'nin yüzünü görmek için Horasan'a gider ve onun müridi olur. Bayâzid'in yanında, sülûkün gerektirdiği 40 menzili aşır kemâle, erdikten sonra, Bayâzid ona hırka giydirip, 41, menzili Camâl al- Din-i Sâvî'nin yanında aşmasını tavsiye eder ve onu Irak'a gönderir. 'Osmân-i Rûmî, Irak bölgesini dolaştıktan sonra Şam'a gelir; Şam'da bir hankahın kapısı önünde bir minber üze-

rinde etrafına toplanmış olan bir kalabalığa vaazde bulunan Camāl al- Dīn-i Sāvi'yi görür. Camāl al- Dīn-i Sāvi, o sıralarda son derecede yakışıklı bir delikanlı imiş. 'Osmān-i Rūmi'yi görünce, minberden inip, onu hankaha götürmüş, orada bir müddet birlikte kalmışlar. Bir gün Camāl al- Dīn-i Sāvi, 'Osmān-i Rūmi'ye bir takım âyet ve hadîslerle seyahatin iyiliklerinden bahsedip, birlikte yola koyularak Horasan'a giderler. Bir müddet sonra iki kemâle ermiş şeyh (*pîr*) olarak etraflarında kalabalık bir mürid kitlesi ile birlikte tekrar Şam'a dönerler. Camāl al- Dīn-i Sāvi, velilerin ve hzr. Ali'nin çocuklarının kabirlerini ziyaret eder; Bâb al- Şağîr 'de, Zaynab'ın türbesinde Calāl-i Dargazîni adında bir pîr ile karşılaşır. Calāl-i Dargazîni, sadece mahrem yerlerini örten bir elbise giymekte, zaruret olmadıkça konuşmamakla ve otuz yıldan beridir de orada kalmaktadır. Camāl al- Dīn-i Sāvi, görür görmez ona aşık olur. Aralarında vuku bulan kısa bir konuşmadan sonra Camāl al- Dīn-i Sāvi 'nin içine bir ateş düşer. Bunu bir keramet telakki eden Calāl-i Dargazîni, onun önünde yere kapanır. Camāl al-Dīn elini onun vücudu üzerinde gezdirir, kaşlarına varıncaya kadar üzerinde bulunan bütün kıllar dökülür. Her ikisi de dünyadan ilgilerini keser, Tanrı'yı düşünme (*fikr*) ve anma (*zîkr*) ile vakit geçirir, namaz vaktinde farzı kılar, tekrar tahayyüre dalarlar. Altı yedi günde bir buldukları yerden çıkıp, sahradan topladıkları otları yer, tekrar yerlerine dönerler. Bu sırada Horasan'da bulunan ve kalabalık bir mürid kitlesine sahip olan 'Osmān-i Rūmi, Camāl al- Dīn-i Sāvi'yi aramak üzere Şam'a gelir ve Kubbâ-i Zaynab'da onu Calāl-i Dargazîni ile birlikte bir mezarda, çıplak, saç sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş etmiş bir vaziyette oturur bulur. Bu tıraşın sebebini kendisinden sorar. Camāl al- Dīn, bunu, sırf halkın tahacüm ve ilgisinden kurtulmak ve ölmeden ölmek için yaptığını söyler. Bunun üzerine 'Osmān'ın müridleri kendisini bırakıp dağılırlar. 'Osmān-i Rūmi'den sonra Muhammed-i Balhî gelir. Muhammed-i Balhî, Belh'de mal ve mülk sahibi âlim ve fâzıl bir zât imiş. Günün birinde bütün bunları terk edip fakirlik yolunu tutmuş, etrafı dolaştıktan sonra, Şam'a gelmiş, 'Osmān-i Rūmi ile buluşmuş, ondan Camāl al-

Dīn-i Sāvi'nin methini duyup, ona intisap etmiş. O da diğerleri gibi saç, sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş edip onlara katılmış. Müellif, bundan sonra dördüncü bir kişi olan Abū Bakr-i İsfahāni'nin hikâyesini nakleder. Onun da aynı yolları takip ederek Camāl al- Dīn'e intisabını ve kalender oluşunu anlatır. Bu suretle Kalenderiye tarikatının ilk kurucularından sayılan bu dört kişi bir kubbe altında toplanmış olurlar. Şöhretleri yayılınca etraflarına büyük bir kalabalık toplanır. Bu izdihamdan sıkılan Camāl al- Dīn-i Sāvi oradan uzaklaşmak isterse de, Muhammed-i Balhî ona mani olmağa çalışır. Camāl al- Dīn-i Sāvi ona: "Ben insanlardan kaçıyorum; sen dön, yolda bir delikanlıya rastlayacaksın, kendisinde bir emanetim var, ona selâm söyle ve emaneti alıp bana getir." der. Bunun üzerine Muhammed-i Balhî geri döner ve yolda bir gence rastlar. Genç kendisine emaneti verir. Bu emanet, bir kilime sarılı iki kılıç ve bir taştan ibarettir. Camāl al- Dīn-i Sāvi, bu emanetleri görür, Hızır'ın elinden kilimi giyer ve hareket ederken Muhammed-i Balhî'ye, Baalbek'e gitmesini, orada dilenmek suretiyle kıl toplamasını, toplanan kıldan, biri kendine, diğeri de Calāl-i Dargazîni'ye ait olmak üzere iki hırka örmesini ve bunları giymelerini tenbih ettikten sonra gözden kaybolur. Diğer arkadaşlarının, yanına dönen Muhammed-i Balhî, onlara haber vermeden sâdece kendisi Camāl al- Dīn-i Sāvi ile görüştüğü için siteme maruz kalır ve onları terk edip Baalbek'e gider. Orada ileri gelenler tarafından şehirden kovulur. O da, şehrin suyunu temin eden tek çeşmenin kaynağına gider ve kerameti ile onu kurutur. Şehir halkının kendisinden özür dilemesiyle suyu tekrar akıtır ve bu sayede ihtiyacı olan kılı toplamağa muvaffak olur. Topladığı kıldan biri beyaz, diğeri de siyah olmak üzere iki hırka dokur ve Şam'a döner. Ancak onun döndüğünü kerametle önceden haber alan Calāl-i Dargazîni, kendisini bir sahrada karşılar. Muhammed-i Balhî, Camāl al- Dīn-i Sāvi'nin tavsiyesi üzerine, siyah hırkayı kendisi giyer, beyazı da Calāl-i Dargazîni'ye giydirir. Bu iki hırkadan siyahı, gam ve kedere, beyazı ise, sevinç ve temkine delâlet etmektedir. Bundan böyle bu tarike mensup olanların kıyafetleri bu olur.

Camāl al- Dīn-i Sāvi ise, Şam'dan ayrıldıktan sonra, Dimyat'a gider. Onu, baş, yüz, kaş v. s. tıraş edilmiş bir vaziyette görenler, kendisini incitirler. Bunun üzerine, bir mezarlıkta bir harabeye sığınır. Şehirin kadısı, onu ziyaret etmek ister ve bir sabah onu görmeğe gider. O güne kadar şehir halkından hiç biri ile konuşmayan Camāl al- Dīn-i Sāvi kadı ile konuşur. Kadı, onun büyüklüğü karşısında hayran kalır ve ona mürid olmak isterse de, o, kadıya, halkın işleri ile meşgul olmasının daha hayırlı olacağını söyler ve mürid olmasına mani olur. Camāl al- Dīn-i Sāvi altı yıl o harabede yaşadıkdan sonra 463 (1070 -1071) de orada ölür.

Ḥatib-i Fārisi'nin, Camāl al-Dīn-i Sāvi ve etrafındakilerin hal tercümeleri ile ilgili olarak verdiği mālûmatın hulâsası bundan ibarettir. Bunun dışında eserde, kalenderiyenin belli başlı esaslarına dair aşağıda üzerinde durulacak olan bilgiler yer almaktadır. Bunlardan bahsedilmeden önce, yukarıda hülâsa olarak verilen hal tercümeleri ile ilgili malûmâtın ortaya çıkardığı bazı mes'eleler ile bu bilgilerin mevsukiyet dereceleri üzerinde durmak yerinde olacaktır:

Kalenderlerden bahseden mevcut kaynakların hemen hemen hepsi, Camāl al- Dīn-i Sāvi ve etrafındakilerin zuhurunu hicrî VI. (XII.) asrın sonları ile VII. (XIII.) asrın başları arasında gösterir. Halbuki bu yazının mevzuunu teşkil eden eserde Camāl al- Dīn-i Sāvi'nin doğum (382 = 992-993) ve ölüm (463=1070-1071) tarihleri ile diğer kaynakların verdiği tarihler arasında takriben bir buçuk veya iki asır kadar uzun bir zaman farkı vardır. Diğer hususlarda verilmiş olan bilgiler, hakikatle telif edilebilseydi, belki de Ḥatib-i Fārisi'nin kaydetmiş olduğu bu tarihleri doğru olarak kabul etmemiz bir dereceye kadar mümkün olurdu. Nitekim, eserdeki diğer bilgiler arasındaki tenakuzlara dikkat etmeden bu tarihler bazı müellifler tarafından doğru olarak kabul edilmiş ve buna dayanılarak da kalenderliğin eskiliği hakkında bazı mülâhazalar ileri sürülmüştür.¹⁷ Ancak eser dikkatle tedkik edildiği vakit müellifin verdiği bu tarihlerden şüphe etmemeğe imkân

¹⁷ Köprülü-zâde M. Fuad, *aynı eser.*, s. 52 v.d.

yoktur. Şöyle ki: Müellif, hikâyesine 'Osmân-i Rûmî'nin, Bayâzid'i Bistâmi'ye mürid oluşu ile başlamaktadır. Bayâzid'i Bistâmi'nin 261 (874)'de öldüğüne¹⁸ göre, 'Osmân-i Rûmî, ona bu tarihten hiç olmazsa bir kaç yıl önce mürid olmuş olmalıdır. Buna göre, mürid olabilme çağını da göz önünde bulundurarak, 'Osmân-i Rûmî'nin en erken 240-245 (854-859) yılları arasında doğmuş olacağı tahmin edilebilir. Bu takdirde ise, onun, Bayâzid'i Bistâmi'nin tavsiyesi üzerine 382 (992 - 993)'de doğan Camāl al- Dīn-i Sāvi'nin müridi olmasına imkân yoktur; zira yine müellifin ifadesine göre¹⁹ delikanlılık çağında bulunan Camāl al-Dīn-i Sāvi'yi idrâk ettiği sırada 'Osmân-i Rûmî'nin en az 160 yaşında olması gerekmektedir ki, bu da hemen hemen imkânsızdır. Bu tarihlerin yanlış olduğunu, Camāl al- Dīn-i Sāvi'nin arkadaşları hakkında diğer kaynaklarda rastlanılan ve doğrulugundan kolay kolay şüphe edilmeyen malûmat ta ispat eder mahiyettedir. Filhakika Camāl al- Dīn-i Sāvi' nin arkadaşlarından Abū Bakr-i Niksâri hakkında sarfî bilgiye sahibiz.²⁰ Mavlânâ'nın ölümü (672 = 1273)'nü idrâk eden bu zâtin, yukarıda verilmiş olan tarihler doğru olduğu takdirde bu sırada 209 yaşında olması icabederdi. Ayrıca Calâl-i Dargazini ve Muḥammed-i Balḥî'nin de VII. (XII.) asrın ilk yarısında şeyhlerine halef oldukları sabit olduğuna²¹ göre, aynı şekilde bunların da bu tarihlerde 100'ü çok aşkın bir yaşta bulunmaları gerekirdi ki, bu da pek tabii karşılanamaz. Muḥammed b. Muḥammed b. Maḥmûd al-Ḥatib'nin, bu taifenin eserini yazdığı 683 (1284 - 1285) tarihinden 72 yıl önce zuhur ettiğine dâir ifâdesi de yukarıda serdedilen mülâhazaların doğruluğunu teyid eder mahiyettedir. Maḥmûd al-Ḥatib'nin vermiş olduğu bu tarihi, bu tâifenin zuhuru hakkında ileri sürdüğü mülâhazalar doğrulamaktadır. Filhakika ona göre, bu taifenin bilhassa VII. (XIII) asırda büyük bir taraftar kazanmak su-

¹⁸ İA, II, 299^a; EI², I, 162^a, v.d.

¹⁹ Var. 8^a

²⁰ Afîâki, *Manâkib-i al-'arîfîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1960, II, 596; kış. O. Turan, *ayn. esr.*, s. 559.

²¹ al-Şafadî, *al-Vâfi bi'l-vafayât*, Köprülü Kütüp., nr. 539; *Maḳîzi*, *al-Ḥiṭat*, IV, 300-304.

retiyile gelişmesinin başlıca sebepleri, halkın din ve müslümanlık gayretlerinin azalması, hükümdarların günlük işlerinin çokluğu dolayısıyla dini korumakla meşgul olmamaları, sadece mansıp ve menfaat peşinde koşan âlimlerin ilgisizlikleridir. Halbuki bundan önceki hükümdarlar 300 yıl bu şekildeki zındıkların imhası ile meşgul olmuşlardı.²² Moğol istilâsının, İslâm dünyasında sebep olduğu dinî, içtimaî ve iktisadî çöküntü göz önünde bulundurulursa, onun bu görüşlerinin yerinde olduğu anlaşılır.

Haṭib-i Fârisî'nin eserinde, diğer kaynakların verdiği malumatla bağdaşmayan bir husus ta, 'Osmân-i Rûmî'nin, Camâl al-Din-i Sâvî'nin müridi olması mes'elesidir. Filhakika, zikri geçen kaynakların hemen hepsinde tamamen aksine bir vaziyet vardır; yâni 'Osmân-i Rûmî'nin, Camâl al-Din-i Sâvî'nin değil, Camâl al-Din-i Sâvî, 'Osmân-i Rûmî'nin müridi olarak gözüktür. Nitekim bu kaynaklara göre, Camâl al-Din-i Sâvî, bir ara 'Osmân-i Rûmî'ye mürid olur; sonra ondan ayrılıp bir mezarlığa gider ve orada acayip bir kılığa bürünür, 'Osmân-i Rûmî ve etrafındakiler onu arayıp bu kıyafet içinde buldukları vakit kendisini takbih eder ve bu şekildeki yaşayıştan vaz geçmesi hususunda ısrarda bulunurlar, sonra onun bundan vaz geçmeyeceğini anlayıp oradan uzaklaşırlar.

Bu bâriz tarih hataları ve mürid-şeyh değişikliği bir tarafa bırakılırsa, Haṭib-i Fârisî'nin zikrettiği şahısların isimleri ve Camâl al-Din-i Sâvî'nin hal tercümesiyle ilgili diğer hususlar küçük farklarla al-Şafadî'nin verdiği malûmat ile bağdaşmaktadır. Nitekim Haṭib-i Fârisî'nin eserinde geçen 'Osmân-i Rûmî'nin, Calâl-i Dargazîni, Muhammed-i Balhî ve Abû Bakr-i İsfahânî'den, bu sonuncusununki hariç, diğerlerinin isimleri al-Şafadî'de geçmektedir. Ancak orada bu sonuncusunun yerini şayh 'Osmân-i Girihi al-Fârisî almaktadır. Camâl al-Din-i Sâvî, önceleri al-Şayh 'Osmân-i Rûmî'nin (Cabal) Kâsiyûn'daki zaviyesinde onunla ibadet eder, kendisinde zühd ve takva hasıl olduktan sonra orasını terk edip, Bâb al-Şagîr'deki mezarlıkta kalır

²² O. Turan, *ayn. esr.*, a. 554, 561.

ve Zaynab b. Zayn al-Âbidîn türbesinde ikametini esnasında Calâl-i Dargazîni ve 'Osmân al-Girihi al-Fârisî kendisine intisap ederler. 'Osmân-i Rûmî ve etrafındakilerin onu takbihinden sonra, kendisi ve taraftarları 620 (1223) de meşhur olurlar. Camâl al-Din-i Sâvî kıldan bir hırka giyip Dimyat'a gider. Burada bir kısım halk tarafından kötü karşılanır. Halk, bir ara kaldırdığı başını büyük bir yumurta şeklinde görür, kerametini inanarak kendisi hakkında iyi zanda bulunur. Camâl al-Din-i Sâvî, 630 (1232 - 1233) da Dimyat'ta ölür ve oraya gömülür. Şam'dan ayrıldıktan sonra. Bâb al-Şagîr'deki yerini sırasıyla Calâl-i Dargazîni ve Muhammed-i Balhî alır. Bu sonuncusu, kalenderler için ağır cavlak giyme usulünü vaz eder. İnşa etmiş olduğu zaviyede taraftarları artar. al-Malik al-Zâhir'in onun hakkında büyük bir itikadı vardır. Hilafete geçince (622 = 1225) onu aratır, Mısır'a davet eder, fakat o gitmez. Halife Şam'a gidince zaviyesine bol miktarda ihşanda, bulunur. Sultanın sofrasını hazırlayan ve onu eğlendiren al-Suvaydâvî de kalenderlerden imiş.²³ Al-Şafadî'de farklı bir şahıs olarak adı geçen 'Osmân al-Girihi al-Fârisî'nin, Aflakî'nin eserinde adı geçen ve Abû Bakr-i Niksârî'nin *yâr-i gâr'ı* olarak tavsif edilen 'Omar-i Girihi olması çok muhtemeldir.²⁴ Esasen, aynı metin içinde iki 'Osmân isminin geçmesi, şüpheli davet ettiği gibi, 'Omar' ve 'Osmân isimlerinin el yazısındaki az çok birbirlerine benzeyen hususiyetlerinin de böyle bir karışıklığa sebep olduğu da düşünülebilir.

Muhammed al-Hatîbî'nin, *Fustât al-'adâla fî kavâ'id al-saltana* adlı eserinde, Camâl al-Din-i Sâvî, 'Osmân-i Rûmî'den ayrıldıktan sonra, Bilâl-i Habaşî mezarlığına çekilir. Orada Garûbad adında Şirazlı bir çocuk kendisine intisap eder. Bir müddet onunla vakit geçirdikten sonra Muhammed-i Balhî, Abû Bakr-i Niksârî, Muhammed-i Kurd ve Şams-i Kurd adında dört kişi onlara katılır. Bunlardan son ikisi Mazdek dininde olup,

²³ Al-Şafadî, *ayn. esr.* göst. yer.

²⁴ Krş. Aflakî, *ayn. esr.*, göst. yer.

bir müddet sonra ölürlür. İçlerinden, Abū Bakr-i Niksāri hayatta kaldı ve Konya'ya gelip oraya yerleşti.²⁵

Dimyat'ta Kalenderler hankahını ziyaret eden İbn Baṭṭūta, Camāl al- Dīn-i Sāvi hakkında daha çok halk rivayetlerine dayanan bilgi vermektedir. Bu münasebetle, ilki, diğer kaynakların hiç birinde rastlanmayan, diğeri ise, küçük farklarla başka kaynaklarda da rastlanılan şu iki rivayeti nakletmektedir: Müellif kalenderlerin müşterek vasıflarından olan baş, kaş, sakal ve bıyık tıraşının menşei, Camāl al- Dīn-i Sāvi'nin başından geçen bir maceraya bağlar: Camāl al- Dīn-i Sāvi gençliğinde son derecede güzel ve yakışıklı idi. Bir kadın ona aşık oldu, fakat ne kadar çalıştı ise, kendisini elde edemedi. Nihayet bir hileye baş vurdu. Bir ihtiyar kadının eline bir mektup verip, onu Camāl al- Dīn-i Sāvi'nin yolu üzerinde bekletti. İhtiyar kadın, Camāl al- Dīn-i Sāvi görünce, oğlundan gelen bir mektubu bulunduğunu, gelinin bunu duymaması için mektubu kendisinin evinde okumasını reca etti. O da bunu kabul edip, ihtiyar kadının evine gitti. Ancak burada kendisine aşık olan kadının cariyelerinin hücumuna uğradı. Kendisine aşık olan kadın, buradan kurtulabilmesinin ancak kendisinin arzularını yerine getirmekle mümkün olabileceğini söyledi. Son derecede dindar olan Camāl al- Dīn-i Sāvi, kadının elinden kurtulamayacağını anlayınca, kendisi de bir hileye baş vurdu: Taharetlenmek üzere çekildiği bir hücrede keskin bir kılıçla başını, kaşını, sakal ve bıyığını tıraş ettikten sonra dışarı çıktı. Kadın, onu bu acayip kılıkta görünce, kendisini dışarı attırdı. Bu sayede günah işlemekten kurtulduğu için, o da bu şekildeki tıraşını devam ettirdi; etrafındakiler de kendisine uydular. İbn Baṭṭūta, Camāl al- Dīn-i Sāvi'nin Şam'daki hayat ve faaliyetinden bahsetmeden doğrudan doğruya onun Dimyat'a gelişini nakleder. Ona göre, Camāl al- Dīn-i Sāvi, Dimyat'a gelince şehir mezarlığında bir yere yerleşti, İbn 'Amid adında bir kadı, ileri gelenlerden birinin cenazesini teşyi için mezarlığa gelir, onu bu

²⁵ Muhammed al-Ḥatib, *Fuṣṭāṭ al-'adāla fī kavā'id al-salṭana*'dan naklen, Osman Turan, *Selçuk Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak, Fuad Köprülü armağanı*, İstanbul, 1953, s. 555 v. d.

acayip kılığı ile görür ve kendisini kınar, fakat o sırada G. Sāvi başını kaldırıncı sakallı olarak görülür ve sonra tekrar eski hâlini alır. Bunu gören kadı ve etrafındakiler onun müridi olurlar. Kadı onun için bir hankah yaptırır. Her ikisi de ölünceye kadar oraya gömülürler. İbn Baṭṭūta zamanında bu hankahta Fath Takrūri adında bir zat şeyhlik ediyordu.²⁶

Bütün bunlara rağmen, kalenderliğin VII. (XIII.) asrın başlarında meydana geldiği iddia edilemez; zira bundan önce de işaret edildiği gibi, düşünce ve yaşayış tarzını melâmilik esaslarına dayayan kalenderlerin, bu asırdaki kılık ve kıyafetleriyle olmasa bile, çok daha önceleri, mevcut olabileceklerine dair kayıtlar vardır. Bunların bu tarihten önce bu kadar meşhur olmamalarını ise, ihtimal hâl ve hareketleri ile kılık ve kıyafetlerinde bu derece ifrata varmamış olmalarında aramalıdır. Nitekim bunların mümeyyiz vasıflarından olan *çār zārb*, yâni baş, kaş, sakal ve bıyık tıraş etme usulü, tam olmasa bile kısmen, bazı dinlerde de mevcuddu. Meselâ daha hicretin II. (VIII.) asrında yaşamış olan meşhur islâm sufilerinden Şaḳīḳ-i Balḥ-i (ölm. 174 = 790-791) başlangıçta ticaret için gittiği Türkistan'da, içine girdiği bir putlar mabedinin hizmetçisinin başını ve sakalını tıraş etmiş ve üzerine de erguvan renkli bir elbise giymiş olduğunu görmüştü.²⁷

Ḥatib-i Fārisi'nin, Camāl al- Dīn-i Sāvi'ye ve etrafındakilere dair diğer eserlere nisbetle daha teferruath bilgi ihtiva eden bu eserinin bir hususiyeti de, kalenderlerin inanç ve âdabı hakkında bilhassa ilk devirler için ihmal edilmeyecek malumat vermiş olmasıdır. Filhakika, daha öncekilerin inanç ve âdabı hakkında olduğu gibi, bu devir kalenderlerinin inanç ve âdabına dair müstakil eserler elimizde mevcut değildir. Bu hususların bir kısmı bilâhire onlar aleyhinde kaleme alınmış eserlerde bulunmakta ve umumiyetle müsamahasız tenkit edilmektedir. Kalenderlerin sonradan bu şekilde şiddetli bir tenkide mâruz kalmalarında, hiç şüphesiz vaz edilmiş olan esasların, muhtelif insanların

²⁶ İbn Baṭṭūta, *Safar-nāma*, farsça trc. M. Ali Muvahhid, Tahran, 1337 hş., s. 22 v. d.
²⁷ al-Kuşayri, *Risāla*, Bulak, 1287, s. 15, str. 12.

temayüllerine göre kolayca bozulabilmeleri müessir olmuştur. Nitekim Hâtib-i Fârisî'nin eseri okunduğu zaman, müellifin akide bakımından daima Peygamberin sünneti içinde kalmak gayretinde bulunduğu dikkati çektiği gibi, tıraş ve kıyafet mes'elesi hariç, eserinde, sonrakilerde bulunduğu nakledilen her hangi çirkin bir hareketten de bahsedilmez. Ancak başlangıçta iyi niyetlerle kurulan bir çok tarikatlerin, zamanla, aynı sebeplerin tesiri altında tanınmaz hâle geldikleri de gözden kaçmamalıdır. Nitekim XVI. asırdaki muhtelif tarikat mensupları tenkid maksadıyla kaleme alınmış olan Türk şairi Vâhidî'nin *Manâkıb - Hûca-i Cihan ve Natica-i Cân* adlı eserinde de, aralarında kalenderlik de bulunan bütün tarikatlerin başlangıçta iyi esaslar üzerine kurulduğu, sonradan bunlara intisap edenler tarafından bozulduklarından bir nevi şikâyet edilmektedir. Aynı şekilde, kalenderiyenin de kısa zamanda tanınmaz hâle geldiği, anlaşılmaktadır. Nitekim yaşadığı devirdeki kalenderlerden bahseden Muhammed el-Hâtib, bilhassa Camâl al- Dîn-i Sâvî'nin kurmuş olduğu kola mensup olan kalenderler hakkında ağır ithamlarda bulunmaktadır. Ona göre, bu kola mensup olan kalenderler, her türlü kayıtdan azade, utanmaz, her türlü kötü hareketi irtikâp etmekte, daima kaldıkları mescidlerde, çirkin işler yapmakta, namaz saflarını tavlama benzetmekte idiler.²⁸

Kalenderler hakkındaki müstakil eserlerin azlığı ve bunlar hakkında yapılan tedkiklerin kifâyetsizliği karşısında Hâtib-i Fârisî'nin bu eserinin ehemmiyeti bir kat daha iyi anlaşılır.

²⁸ O. Turan, *aynı. esr.*, s. 556.

1.5. Manâkıb Al-'Ârifin'in San'at Tarihi Bakımından Değeri¹ 1972)^(*)

Manâkıb al-'ârifin'in, başta tasavvuf tarihi olmak üzere, tarih, sosyoloji ve psikoloji ilimleri bakımından arzettiği ehemmiyete muhtelif vesilelerle temas edildiği için, bu konuşmamda, eserin bu yönleri bir tarafa bırakılarak, sadece san'at tarihi ile ilgili tarafları ele alınacaktır.

Malazgirt savaşının, her zaman için övünmeye değer parlak neticesi, bize yeni bir vatan kazandırmış olmakla kalmamış, islâmî akidelerle birlikte eski bozkır yaşayış ve telâkkilerinden tamamiyle farklı düşüncesi, edebiyatı ve dünya görüşü ile toprağa bağlı bir topluluk haline gelmemizi ve bu suretle yerleşik bir medeniyet unsuru olarak dünya tarihi içinde mühim bir yer işgal etmemizi sağlamıştır. Filhakika muhtelif kültürlerin birbirleriyle temas ettikleri bu ülke, Türk hâkimiyeti altına girdiği ilk devirlerde, halkı ve düşünce tarihi bakımından kozmopolit bir mahiyet arzettiği için, taassup hislerinden uzak, geniş felsefî düşünceleri benimsemeye elverişli idi. XII. asrın ikinci yarısından itibaren, buraya başlayan fikrî hareketler, XIII. asırda pek çok büyük şahsiyetin yetişmesine vesile oldu. Fetih sırasında cereyan eden savaşlar esnasında yıkılmış olan yerlerin yeniden yapıldığı ve bunlara yenilerinin ilâve edildiği XIII. asırda, bilhassa gelişen bir ticarî hayatın da yardımı ile Anadolu'da gerek ilim, gerek san'at bakımından büyük bir gelişme olmuştur. I. Alâeddin Keykubad'ın, devrin imkânları nisbetinde mükemmel sayılabilecek devlet idaresi İslâm ülkelerinde bulunan birçok bilgin ve sanatkârın Anadolu'ya akın etmesine vesile oldu. Nitekim, çağının sayılı sûfi-âlimlerinden Şihâbeddin-i Suhreverdî, yine ken-

¹ Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu'nun 14 Nisan 1971 tarihli toplantısında okunmuştur.

^(*) *Bellekten*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt XXXVI, Sayı:143, (Temmuz 1972)den ayrıbasım, s. 385-388.

disi kadar meşhur olan Necmeddîn-i Râzî'ye yazmış olduğu bir mektubunda, ilim ve san'at dostu Alâeddin Keykubad' ın yanına gitmesini tavsiye etmektedir. Gerçekten de Anadolu'ya gelmiş bulunan bu âlimler, burada büyük bir saygı ile karşılandıkları gibi, bunlar adına, muhtelif medrese ve hankahlar yaptırılmak suretiyle ülkenin mimarî bakımından gelişmesini sağlayan eserler vücuda getirilmiştir. *Manâkıb al-ârifin*, muhtelif meslek erbabına tahsis edilen binalar ve tipleri hakkında da bilgi vermektedir. Ona göre, hükümdar ve emîrler için saraylar, âlimler için medrese, tacirler için hanlar, ayak takımı için zaviyeler ve yabancılar için de mastaba (misafirhane) lar yapılmıştır. Ancak bu tip binaların bir çoğunun sadece isimleri bilinmektedir. Bunlardan Atabekiye, Muineddin Pervâne, Lala medreseleri, Ruzbih, Zircirli, Şekerciler, Sahib İsfehânî, Ziyaeddin Vezir hanları, Postîndûzan (Kürkçüler), Hâce Ömer, Develi, Zirva, Kâlîçe hamamları gibi mimarî eserlerden bu gün pek azı kalmıştır.

Manâkıb al-ârifin'de mimarlık tarihi ile ilgili bu kayıtların yanında, resim san'atının da oldukça gelişmiş olduğuna dair tafsilâtlı bilgi bulunmaktadır. İslâm dünyasında muhtemelen taassubun artmaya başladığı bir devirde günah sayılan tasvîrin yani resmin, Konya ve havalisinde her hangi bir tepki ile karşılanmadığı, yine *Manâkıb al-ârifin*'de, dolayısıyla anlatılan bazı hâdiselerden istihrac olunmaktadır. Nitekim, tıpkı bugünkü ressam gibi atölyesi bulunan ressamların mevcut olduğu, bunlara kendi resimlerini yaptırmak isteyenlere rastlandığı, bizzat Mevlânâ'nın poz vererek kendi resmini yaptırması ile sâbittir (I, 425). Aynuddevle-i Rûmî'nin yapmış olduğu yirmi pozdan ibaret bulunan bu resimlerden, birinin, bir gün bulunması, Mevlânâ'nın gerçek sîması hakkında bir bilgiye sahip olmamızı mümkün kılacaktır.

Manâkıb al- al-ârifin'de o devirdeki halıların değerleri hakkında da bilgi vardır. Filhakika, bu bilgilere göre, Anadolu halıları İran halıları ile rekabet edebilecek bir değerde idi. Mevlânâ'nın yakın halifelerinden Salâheddin-i Zerkûb'un kızını ev-

lendirmek bahis konusu olduğu zaman, Mevlânâ, Muineddin Pervâne'nin hanımı Gürci Hatun'a bir kadın gönderip, bu kızın cehazının temini hususunda kendisinin de yardımında bulunmasını reca etti. Bu münasebetle Gürci Hatun'un gönderdiği hediyeler arasında yer alan eşyanın adları, muhtelif san'at kolları ile halıcılık hakkında yeter derecede bir fikir vermektedir. Nitekim gelen hediyeler arasında, çeşitli kumaşlar, kıymetli küpeler, yüzükler, altın tac, ibrikler Gürci ve Şîraz halıları ile aynı değerde bulunan Aksaray halıları ve mutfak takımı olarak ta sini, tepsi, kazan, bakır ve porselen kaplar, havâñ ve şamdanlar yer almakta idi.

Manâkıb al- al-ârifin'de, o devirdeki müzik ve raks san'atlerine dâir de oldukça ilgi çekici kayıtlara rastlanmaktadır. Filhakika, bazı muhitlerce âdeta haram sayılmış bulunan müzik ve raksın, o devirde dikkate değer bir şekilde rağbet gördüğüne şahit olmaktayız. Daha ziyade dinî bir vecdin ifadesi olan semâ', yâni güzel ses dinleme sûretiyle raks etme, bu devirde, âdeta eğlenceli bir *ziyafet* mahiyetinde idi. Ziyafetle birlikte bir nevi konser mahiyetinde olan bu eğlenceler, sâdece erkeklere has bir şey değildi. Nitekim bu gibi toplantıların kadınlar tarafından da tertip edildiği görülmektedir. *Manâkıb al-ârifin*'de, devlet ricalinin hanımları tarafından tertip edilip, Mevlânâ'nın da davet edildiği böyle bir konser oldukça teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır: çalgıcı ve şarkıcı kadınlar çalıp söylemekte Mevlânâ da, oradaki kadınlar tarafından çiçek yağmuruna tutulmak suretiyle sabahlara kadar raks etmektedir.

Toplu halde icra edilen konserlerdeki erkek san'atkârlardan Zeki isminde meşhur bir neyzen ile kadın müzisyenlerden Tâvus-i Çengi'nin adı bilinmekte ve bu hanımın harp çalmaktaki maharetinden sitayişle bahsedilmektedir. Esasen Mevlânâ'nın kadın ve erkek münasebetleri hakkındaki düşünceleri, bu devir Anadolu'sunda böyle müsaid bir ortamın mevcut olabileceğini açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim, kadınların örtünüp örtünmemesine dair sorulan bir suale, o, kadınları örtülü tutmanın, kadın ve erkeğin birbirlerine karşı besledikleri duyguları keskin-

lemekten başka bir işe yaramadığını ifade etmek suretiyle, âdeta bu günkü bazı gerici çevrelere de gereken cevabı vermiştir.

Yine bu devirde kullanılan müzik âletlerinden *beşâret* adı verilen bir âletten de bahsedilmektedir ki, bunun mahiyeti ve adı hakkında mevcut kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu arada rebabta da bir yenilik yapıldığına, mevcut tellerine bir ilâvede bulunulduğuna dair bir kayıt da vardır.

Manâkib al-' al-'ârîfin, esasen bu devir edebiyatını temsil eden Mevlânâ ve etrafındakilerin hal tercümeleri için kaleme alındığından, bu hususta fazla bir şey söylemeyeceğim.

İktisadî refahın ve düşünce özgürlüğünün ve düzenli bir devlet idaresinin hâkim olduğu bir sahada gelişme imkânı bulan güzel san'atların, bu şartların gittikçe yok olmasıyla inhitata uğradığı malûmdur. Nitekim Eflâkî, Alâeddin Keykubâd'ın vefatından sonraki devirlerin hususiyetini, Alâeddin Keykubâd'a atfedilen şu rüya ile ifade etmektedir: Alâeddin Keykubâd, bir gece, rüyasında, başının altından, göğsünün gümüşten, göbeğinden aşağısının tunçtan, kalçasının kurşundan, iki ayağının ise, kalaydan olduğunu görür ve rüyasını Sultanülulemâ Bahâeddin Veled'e yorumlatır. Şeyh de "Sen dünyada olduğun müddetçe, insanlar rahat ve altın değerinde olacaklar, oğlunun zamanı senin zamanına nisbetle gümüş, torunun zamanı tunç ve ondan sonrakiler zamanında ise, daha aşağı derecede bulunacaklardır" der. Sonraları, gelişen hâdiselerden mülhem olarak uydurulmuş olan bu rüya, maalesef tarihî hakikatlere tıpatıp uygun düşmektedir. Filhakika, Alâeddin Keykubad'dan sonra, yerine geçenler kendisi ayarında olmadıkları gibi, Moğol istilâsı da bu çöküntünün hızlanmasına sebep olmuştur.

Sözlerime son verirken, bize bu cennet misali yurdu ilk defa kazandıran Alp Aslan'ın ve ikinci defa kurtarıp, çizdiği misak-i millî hudutları ile, burasını anavatanımız hâline getiren ve tek gayesi içinde yaşayanları çağdaş medeniyet seviyesine yükseltmek olan ölmez Atatürk'ün aziz hatıralarını minnet ve şükranla anmayı bir vazife bilirim.

1.6. VI. yy'da tarikatları eleştiren bir yapıt:

“Menâkib-ı Hâce-i Cihân ve Nefice-i Can”

Müslüman hippileri: Rum Abdalları ve Kalenderler (1985)^(*)

Şeriatın katı sayılabilecek kurallarına adeta bir tepki niteliğinde olan tasavvuf, biri Irak'ta, diğeri İran 'da olmak üzere iki biçimde gelişti. Irak tasavvufu, gelişmesi sırasında bir ölçüde şeriatla bağlı kalmaya çalışır. İran tasavvufunda ise, çoğu kez şeriat bir yana bırakılarak insan nefsi (benliği) üzerinde durulur. Tasavvufta amaç, Tanrı'ya ulaşım, onun içinde yok olmaktır. Bu nedenle bu amaca ulaşım için birtakım yollar aramak gerekir. Bunun için de en kestirme yol benliğin yok edilmesini sağlamaktır. Ancak bu amaca ölererek değil, ölmeden önce ulaşılmalıdır. Bunun için de tek yol benliği kötüledir. Benlik kötülenirken insanda herhangi bir tepki yaratmıyorsa, ölmüş sayılır. Benliği kötülenen insan, övülmekten de bir haz almamalıdır. Nefsin öldürülmesi, toplumun onu kötülemesi ve bu kötüleme karşısında, nefsi kötülenende en ufak bir tepkinin uyanmaması ile gerçekleşir. Bunu sağlamak için sadece içgüdülerle değil, onu aşan topluma çok ters düşen davranışlarda da bulunmak gerekir. Böylece melamilik adı verilen bu akımın içinde biri, bir ölçüde ılımlı, öbürü daha aşırı sayılabilen iki akım ortaya çıktı. İlimli olan akımda, şeriatla olan bağlara çok az da olsa dikkat edilmeye çalışıldığı halde, ikincisinde bu gözetme tamamen denecek kadar bir yana bırakılır. Bu ikinci akımı temsil edenlere kalenderlere adı verildi. Sözcüğün hangi dilden geldiği henüz kesin olarak tayin edilmemiştir. Ancak, akımı temsil edenlerin, inanç ve davranışlarının hint dinleri ve mensuplarınıninkileri ile olan ilişkisine bakılarak bu sözcüğün ona benzer sanskritçe bir sözcükten (karender) geldiği tahmin edilmektedir. Kalenderler, aşağıda

(*) *Çağdaş Eleştiri*, Yıl: 4, Nisan 1985, s. 52-59.

tasvir edilen kıyafetleri dışında birçok bakımdan günümüz hippilerine benzemektedirler. Nitekim onlar da çağımızdakiler gibi, ömürlerini gezi ve toplum düzenine aydın hareketlerde bulunmakla geçirmeyi yeğlerler. Kıyafet bakımından ayrılıkları ise, çağımızdakilerin saç ve sakal bırakmaları yanında, kalenderlerin sadece saç ve sakal değil, onlarla birlikte kaş ve bıyıklarını da tıraş etmelerinden ibaret bu işe cahâr darb adı verilir. Aşağıda verilecek olan bilgilerden de anlaşılacağı gibi kalenderler üzerlerinde bulunan eşya bakımından da hippilerden ayrılırlar.

Ancak gerek ılımlı, gerekse aşırı olan bu iki akımın hemen hemen bütün islam tarikatları üzerinde az çok etkisi olmuştur. Nitekim Tanrı'ya ulaşabilmek için çıkılan yolculukta benliği yok etme ilkesi bütün tarikatlarda başta gelir. Bu konuda melametiye ile öteki tarikatlar arasındaki fark, nefsi öldürmek için uygulanan yöntemlerdedir. Yöntemlerdeki bu ayrılıklar sayıları binler aşan tarikatların doğmasına neden olmuştur. Bununla birlikte bu tarikatlar arasında aynı yöntemleri kullanan farklı adlarda tarikatlar da vardır. Nitekim, söz konusu edilecek eserlerde, kalenderler, rum abdalları ve şemsiler kıyafetleri ve davranışları bakımından hemen hemen birbirlerinin aynıdır.

Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Can, XVI. yy. yazarlarından olup. asıl adı değil, sadece nisbesi veya şiir takma adı (mahlası) Vahidî olan bir yazarın eseridir. Yaşamı hakkında fazla bilgi bulunmayan bu yazar, kitabını Kanuni'nin Rodos seferi sırasında (1522) ve bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen on tarikata veya sınıfa bağlı kişilerin davranışlarını eleştirmek amacıyla kaleme almıştır. Eserin konusu, İranlı sufi şairlerden Ferîdeddîn Attâr'ın (ölümü 1193) *Mantıku't-tayr* (kuşların dili) adlı kitabından esinlenmiştir. Attâr'ın yapıtındaki kuşların yerini burada aşağı yukarı insanlar alır. Daha çok bir halk romanı biçiminde yazılan bu eser, halk dil ve üslubunu yansıttığı için XVII. yy'da Karakaş-zâde Ömer Efendi tarafından beğenilmemiş ve bir sürü anlamsız arapça ve farsça sözcüklerle, anlaşılmaz bir hale

getirilerek *Nuru'l-hudâ ve li-meni'htedâ* adıyla yeniden yazılmıştır.

Kitabın kahramanları olan Hâce-i Cihân Horasan'da bir bilgin. Netîce-i Cân ise onun oğludur. Hâce-i Cihân'ın uzun sureden beri evli olduğu halde, bir türlü rum abdalı bir çocuğu olmamaktadır. O bu nedenle bir çocuk vermesi için gece gündüz Tanrı'ya dua eder. Sonunda duası kabul edilir ve dünya güzeli bir oğlu olur. Artık keyfine diyecek yoktur. Oğlan her gün biraz daha büyümekte ve güzelleşmektedir. O kadar ki on dört yaşına geldiğinde onu görmek için Horasan'ın dört bucağından gelen insanlar Hâce-i Cihân'ın kapısını aşındırırlar. Hâce-i Cihân bundan tedirgin olur ve ilk çare olarak çocuğun yüzünü peçe ile kapatır. Ancak âşıkları, çocuğun yüzünü görmeyince daha da çıldırırlar. Bu yüzden tedirginliği biraz daha artar ve bir gün oğluna: "Ey gözümün nuru! gönlümün sevinci (surusu)! Senin güzelliğin yüzünden şehir halkı birbirine girdi. Herkes evini barkını bırakıp, senin yüzünü görmeye can atmadalar. Aşıklarını daha fazla üzmemek ve kıskançlıklarından birbirlerini kırmamak için, başka bir ülkeye gidelim" der. Netîce-i Cân babasının bu önerisini kabul eder. Bir gün erkenden, ikisi, gizlice evden ayrılıp, yola koyulurlar. Niyetleri, Mekke'ye gidip, o yörede bir tekke yaparak, buraya gelip gidecek türlü din ve mezhepten insanlar hakkında bilgi edinmektir. Hâce-i Cihân, oğlu ile birlikte Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra Medine'ye gelir ve o yörede bir hankah (gelip gidenleri konuk eden yedirip içiren bir tür tekke) yapıp konuk beklerler. Tekkeye ilk gün: "Rum abdalları kan hayran ve yâl u bâlleri üryan, şedde ve çerağla ve cism-i pür dağile, dâyire ve kudumların döge döge ve boynuzların çala çala, sine zenan ve nara kunan, başları kabak ve yalınayak, tenleri çıplak, birer tennureleri var ancak, bellerinde birer yünden örülmüş kuşak, birer omuzlarında Ebû Müslim-i nacak ve birer omuzlarında Şuca'i çomak, miyanlarında ikişer cüzdan, birinde kav ve çakmak ve birinde gubar var muhakkak: bir yanlarında birer abdalım sarı kaşık, şöyle ki bir kere şorba ile dolsa doyar iki ışık ve her kaşık sapında asılı birer aşık, ve birer yanlarında birer keşkül, kuşak-

larından sarkık ve bedenleri pul pul yanık, ateşiler idüğüne anlar birer tanık ve kimisinin sinesinde resm-i hilâl ve kiminin şekli-zülfikâr ve nâm-ı Haydar-ı Kerrâr ve kiminin bazusunda hey'et-i mâr, görenler der haza alamet-i nâr. Pes bu cumhur-ı makhur, pür sürür ve hubur bu tomturak ve terrak-ı çomakla Hâce-i Cihân'ın hankahına müteveccih oldular.

Hâce-i Cihân dahi anları bu sûret-i nâ meşru ve bu sûret-i namatbu'la göricek tabına hoş gelmedi. Amma neylesün, sâhib-zaviye olan kimseye lâzımdır ki her cumhura, her ne tayifeden ise, gazap ve sitem suretin göstermeyüb, lutf ve kerem sûretin gösterüb, edeb yüzünden mertebelerince riayet eyleye. Hâce-i Cihân yine bâdil u can yerinden turdı, önlerine düşüb hankaha getirdi, yer gösterdi, buyurun dedeler dedi. Onlar dahi miskinlik edüb meskenlerine geçüb oturdular. Hâce-i Cihân dahi hemen saat hizmetkârlarına işaret eyledi. Sofra döşeyüb ni'met getürdiler. Çün ni'meti yediler, Allah'a hamd u sena idüb, sahib-hankaha dua eylediler. Ba'dezan pîşkademlerin yâd idüb, ruhların şad kıldılar, dahi yekbâr pîrlere karşı secdeye vardılar. Yine kalkıp dâyre ve kudumların ellerine alıp, kadimî rüsullarınca sema ve safa ve hay u huy idüb, cûş u huruş gösterüb hamûş oldular. Hâce-i Cihân dahi giribân-ı tefekkürden başın kaldırub: "Hoş geldiniz dedeler, kadem gütürdünüz dervişler, ne diyardan gelürsüz ve ne tayifdensüz, Size kim derler ve pirinize kim derler ve piriniz pirine kim derler?" dedi. Çün tayife-i abdalan, sahib-zâviyeden bunun gibi sual ve bu kadar kelimat işittiler, filhal ol cumhurun müfredi yani pîrleri altında oturan ol gümrah-ı ebedî Hayran Dede kereminden pîrleri katında miskinlik edüb, dizin çöküb dedi: "Ey Hâce! biz diyar-ı Rum'dan gelürüz. Seyyid Gazi, Hak katında geçer nâzı, anın yetimliyüz ve Muhammed ve Ali dost, sahib-post üryanlarız. Hasan Hüseyin'e kurbanlarız. Pirimize Kurban Baba derler ve bu pirimizin pirine Üryan Baba derler..." deyince Kurban baba ağzını açıb...

*Elâ ey Hâce istersen peyâmım
Ki ta esrarına vakıf olasın
Kaçan kim huld içinden çıktı Âdem
Yok idi hem teninde hiçbir mû
Haya idüb Hüdâdan avretini
Olup işden beri yürürdü üryan
Anın evlâdı kıldı bizi Hallak
Veled kim vâlîde uysa haleftir*

*Çün Âdem cümle üryanlarız biz
Bizim berg-i sebz esrarımızdır
İdüb esrarile pür cür'adanı
Yemekten cur'adana döndü kursak
Ki gûş-i huşla gûş et kelamım
Cihanda merdüm-i ârif olasın
Zi ser tâ pay üryan idi ol dem
Müerrâ idi her mûdan o meh-rû
Setr pûş eyledi bu berg-i tîni
Yiyub berg-i sebz olurdu hayran
Bize düşmez ki ana olavuz ak
Eger uymuz ise ol nâhaleftir*

*Yiyüb berg-i sebz hayranlarız biz
Hemîşe yemek anı kârımızdır
Ayılmazuz yirüz her dem biz anı
Yimezsevüz de hayranız muhakkak'*

Kurban Baba inançları, kılık kıyafetleri, yiyecekleri hakkında bu biçimde çok ayrıntılı bilgi verdikten sonra, Hâce-i Cihân onu eleştirmeye başlar ve: "Ey Pir-i gurbe-suret! ve ey esîr-i nefsi-bed-sîret! ey lâyıık-ı ikab-i cehîm! ve ey müstehakk-ı azab-i elim! Âdem nebî cennetten üryan çıktı deyüb, üryan yürürsüz dersin. Ol, berg-i sebz yedi hayran oldu, biz dahi berg-i sebz yeriz, hayran gezeriz, dersiz. Abes söylersiz, zira Âdem cennetten ol cihetten üryan çıktı ki vesvese-i şeytana Havva ana dilinden inanub, ol şeceri gendümden bir dane yedi. Hakk celle ve a'la hod anı zinhar iftar etmeyin deyü nehy eylemişti. Ol emri sıdıgu

ecilden Hakk celle ve teala arkasından cennet hüllelerini alub anı üryan kılıb cennetten çıkarub, dünyaya bıraktı. Çün Adem ol makam-ı a'lâdan makam-ı esfele düştü, hemandem cümle-i melâ'ike-i semavata velvele düştü. Ve cennet halkına gulgule oldu ki, Adem, Hazret-i İzzet'e bu kadar akreb iken eb'ad olub firkate düştü deyü melül ve mahzun oldular. Ancak bunun hikmetini yine kendisi bilir deyüb kârları ile meşgul oldular. Çün Âdem ol dem ki asmandan zemine düştü, bir zaman bîhod yattı. Ahır gözün açıp kendözün üryan gördü. Ah u efgan edib giryan oldu ve Hazret-i Zu'lcelâl'den istihya edüb filhal turdu, avretin setr etmek istedi. Bir nesne bulmadı ki anınla setr-i avret eyleye. Ahır diledi ki evrak-ı eşcârdan bir varak alub setr-i avret ide. Hiçbir secer ana varak vermedi ki Hakkın emrin sımıştır, deyü. Bu kez Âdem mütehayir olub, mütegayir kaldı. Şecer-i incir, Âdem'in bu hayretin ve bu gayretin göricek özi göyündü. Terehhüm edüb bir varak virdi. Âdem hemandem ol varakı alub avretini setr eyledi. Hak teâla dahi ol iyilik için incir ağacın yakmağa nehyeyledi. Pes ey pîr-i seffih! ol varak senin tennurene nice şebîh olur? Âdem nebi ol berg-i tîni alub avretini setr idüb iki yüz yıl tamam rûz u şebber devam rûy-i zemini geşt edüb, hay u huy ve enîni asmâna gitti ve berk ağladı ve istiğfar edüb her dem nâr-ı nedâmetle yüreğin tağladı ve ol Gaffâr Çalab'dan mağfîret taleb eyledi. Ol kullarının özrün kabul idici Mevlâ, Âdem'in bu veçhile nalişini ve bu veçhile sûzişini göricek, merhamed edüb, ettiği eksiklikten geçüb mağfîret etti ve arkasına hilât-ı keramet giydürüb başına tâc-ı saadet geçürdü ve altına seccâde-i hilafet döşeyüb, eline alem-i siyadet verdi ve beline kemer-i ibadet kuşattı... Siz ey pîr-i âsi! ve ey garik-i bahr-i meâsi! anın evvelki haline itibar edüb üryan yürürsüz. Ol berg-i sebz yedi deyüb siz dahi haşîşe berg-i sebzdir deyüb yeyüb her dem kan hayran olup gezersiz...

Bir dahi bu kim kaşınızı ve sakalanızı yüz ve gözden tıraş edüb kendinizi bîdenlikle âlemde ve miyan-ı beni âdemde faş eylersiz. Hiçbir dinde sakal ve kaş tıraş etmek ve bıyığını kırmak yoktur... Bir dahi bu kim Âdem'e secde edüb, boynuzunuzu

sûra teşbih eylersiz. İsyân-ı kebîre düşüb, şeytan-ı hakire uyub kâfirden beter ve nasranîden ebter olursuz. Zira anlar dahi bunun gibi kirdârdan firâr eylerler. Ve bir dahi bu kim biz mükellef ve akılla müşerref degilüz. Âşık-i divâneleriz ve bisât-ı nat'-ı zeminde şâh mat edici ferzaneleriz dersiz ve bizim namaz ve rûze nemize gerek ve bize beze olmaz deyüb, herze söylersiz ve biz ölmeden olmuşuzdur. Teklifattan beri, heman bir et u kan u deri olmuşuzdur, dersiz. Ölmüş kimesne namazı neyler ve niyazı nice eder, dersiz, yalan söylersiz. Ve galat beyan edersiz. Mükellefsiz ve akılla müşerrefsiz... Siz bir işde ve cünbüşte degilsiz. Ne Halik'a tâat, ne resûle itaat eylersiz. Şöyle her dem berg-i sebz yiyüb, kan hayran olub, hayvan gibi ot isteyüb, iz izleyüb âvare ve sergerdân olub çün seg-i gurisne devân iklim be iklim, şehir be şehir, hâne be hâne, der be der, bî taharet ve murdar, leyi ü nehâr, gezersiz... deyüb Hâce-i Cihân oğlu Netice-i Can'la hemandem makamlarından turdular, hankahtan çıkub gittiler. Çün Kurban Baba ile Hayran Dede, Hâce-i Cihân'ın bunun gibi mü'minâne kelimâtın işitdiler ve muvahhidâne harekâtın gördiler, turamadılar, hemân saat rihlet kasd idib turdular. Yarağların gördüler. Şedde ve çarağların dürdüler, hankahdan taşra çıktılar, beyabana kadem koyub revâne oldular. Hâce-i Cihân, oğlu Netice-i Cân ile yarında salât-i subhi eda edüb şükr-i Huda eyleyüb ve dua kılıb seccadelerinden turdular. Râhe girub hankaha geldiler. Gördüler rum abdalları gitmişler. Yine meskenlerine geçüb sakin oldular ve biribiriyile kelimâte duhul idüb ma'âniye meşgul iken gördüler bir gurûh-i enbuh gelür, acib ve garîb vucûhla'...

"Kalenderler gurûhu pâk tıraş vucûhla, başlarında kıldan örülmüş külahlar ve arkalarında şallar, kimi aselî ve kimi siyâhlar, pür surûr ve hubûr, haylu haşemle ve tabi u alemle aheng-i negamâtla ve gülbang-i selâvatla Hâce-i Cihân'ın hankahına müteveccih oldular. Çün Hâce-i Cihân ol cumhûr-i pür surûru gördü, hemân yerinden turdu, istikbal idüb fi'l-hâl öglerine düşüb hankaha getürdü ve meskenetler eyleyüb meskenlerin gösterüb buyurun dervişler dedi. Anlar dahi meskenlerine geçüb sâkin oldular. Hâce-i Cihân dahi hemân hizmetkârlarına işaret eyledi.

Huddâm dahi hemândem hân-i kerem döşeyüb, envâ-i ni'em götürdiler.

Müsâfirler çün ni'meti yediler, evvel ol Rezzak padişâha -hamd ü sena edüb sâhib-hankah'a dua kıldılar. Hidmetkârlar yine sumatı götürdüler. Hâce-i Cihân hemân dehân açub şirin zebân birle ayıtdı: "Safa geldiniz müsâfirler, kadem getürdünüz dervişler, ne diyardan gelürsüz ve ne tayifedensüz ve size kim derler? Pirinizün pirine ne kişi derler? Ve simânuзда nûr-i surûr bâhir ve nûr-i hubûr zahir görünür deyicek ol cumhûrun müfredi, ya'ni alt-da oturan Baba Siyâh Emrudî hemân dehân açub ayıtdı: ey Hâce, biz, diyâr-i Acem'denüz. Şehrümüze Hemedân derler, hemedanîlerüz ve kalenderler tayifesindenüz ve pirimizün adına Baba Rüstem-i Heme-dâni derler ve bu pirimizün piri adına Baba Ca'fer-i Kâşânî derler. Pîrân-i silk-i tarîkat ve mîran-i mülk-i hakikatdürler, deyüb hâmûş olıcak sâyirler dublek ve dâyire ellerine alub rusûm-i kadimlerince ten u terâne, veyl u veylale ile kubbe-i hankahı güm güm gümletdiler. Ba'dezân pîran-i pişkademleri ervahın yâd idüb şâd kıldılar, dahi hâmûş oldular. Hemândem Baba Rüstem başın kaldırub gözü yaşın yüzü üzere revân idüb dehân açtı. Deryây-i pür cûş gibi hurûş gösterüb fasîh zebân-le ve melih beyânla nazmedüb ayıtdı:

*Elâ ey rumûz-i cenân isteyen
Beni dinle ey hâce bâ gûş-i can
Vefâ Âleminde kalenderlerüz
Bize âteş-i cevr kâr eylemez
Belâda çü Eyyûb sâbirlerüz
Kanaat serîrinde serverleriz
Fenâ meclisinde beka bulmuşuz
Inâ bîşezârında arslanlaruz
Bize bir lokmayla bir pûstîn
Bize her kim eylerse hurmaçe bahş
Hemîşe biziz şâl-i peşmîne pûş
Bizüm arkamızda bu eski palas
Cihân hayr u şerrinden âsûdeyüz
Bize birdürür seng u sîm u güher*

*Bize her kim isterse urmağa müşt
Yolumuzda yokdur gam-i nâm u neng
Zer u sîm için hiç yok gussemez
Bihîştile düzehden â'tâdeyüz
Ki vâr cürmümüz üzre ikrarımız
Cihân hankahmda mihmanlaruz
Bu yeryüzünün cümle seyyahiyüz
Bize yok mekân lâ mekândan gayr
Bizi besler işbü zemin u zaman
Bize bu felek ata, yer anadır
Bize rızık için ne gusse ne gam
Fena âleminde mekân mı olur
Görün uşbu mahluki leyl u nehâr
Hakkın emri üzre kamu işdedür
Bu cünbüşden ey Hâce oldur murad
Anınçün şeb u rûz seyr eyleriz
Bize mescid u hankah u kinişt
Biziz hamden lillâh pâk itikad
Bizim pişemiz terk u tecrîddür
O esrâr-i Hakkın biziz mahzeni
Bizim gönlümüz levh-i mahfuzdur
Ki dil menzil-i hakdır ey Hak eri
Kemâlât-ı Hakk'ın biziz mazharı
Bizi halk-ı âlem sanurlar fakir
Eğerçe zahirde uryanlaruz
Koyub gayrı olduk muhtâc-ı Hak
Ki biz vermezüz dini dünya için
Tama' var bizde Huda vaslına
Sakalı vü kaşı bu yüzden tıraş
Gider anı ârızdan ol râzdaş
Hicâb olsa bir mâhe ebr-i siyâh
Mîhr her kaçan virse dehre şî'â
Görelen o mihrin yüzün bî nikab
Görüüb raks idüben semâ vu safâ
Çün olduk cihan içre mahbûb biz
Bize lâyık oldur ki ref'-i hicâb*

Ki seyr iderüz şark u garbı tamâm
Yüzümüz görenler ziya kesb ide
Ki her güşede zevk u iyş u tarab
Bu vechile dehri be tabl u alem
Mühıbb-i cemâliz dil u cânla
Rumûz-i cenândan beyân isteyen
Ki sana kalenderlik idem beyân
Cefâ âleminde semenderlerüz
Gam-u fâka bizde karar eylemez
Bu nefsi-i hevâ-cûya câbirlerüz
Diyanet tarikinde rehberleruz
Bekâ sohbetinde safa bulmuşuz
Anâ kûhsarında kaplanlaruz
Cihan hankâhında besdir hemîn
Biz anı ideriz beraberce pahş
Degilüz çü sûfi-i sum'e furûş
Yeg andan kim ola o zerrîn libâs
Koyub gayrı tutduk o mabûde yüz
Görür bunları böyle sâhib nazar
Dutarız anın müştüne karşı püşt
Cihan halkıyla ne sulh u ne ceng
Kim irer bize dembedem hissemiz
Yere yüz sürüb dâim üftâdeyüz
İbâdâtımız üzre inkârımız
Bu gün geldik erte gider canlaruz
Felekler ceseddür biz ervâhiyüz
Anınçün iderüz biz cihânı seyr
Meh u mihr u bâd u ebr-i âsmân
Bizimçün bular işde pervânedir
Virur Hak bize rızkimiz dembedem
Cihân u ten u câna bakâ mı olur
İderler mi bir lahza sabr u karâr
Ki her biri bin dürlü cümbüşdedür
Ki her şey diler aslına ittihad
Gehi Ka'be geh devr-i deyr eyleriz
Kamu birdürür dûzehile bihişt

Ne gam müddeiden eya hoş nihâd
Vefâ vu rızâ sabr u tevhiiddür
Ol envâr-ı Hakkın biziz ma'deni
Ki esrâr-ı Hakk anda melfuzdur
Eğerçe menâzilden olur beri
Ol bahrin sözü müdürür gevheri
Hakaret gözüyle görürüler hakir
Veli mülk-i ma'nide sultanlaruz
Demâdem ideriz çü Mi'râc-ı Hak
Hem eylemezüz tâ'at âher için
Ki her nesne ister vusûl aslına
Kılaruz ki idem sana anı fâş
Ki ol arzîdir kul anı tırâş
Münevver ider mi cihânı o mâh
İder cümle zerrât raks u semâ
Düşübdür bize zerre tek ızdırab
Vururuz ser-i arza biz püşt-i pâ
Kamu halka mergub u matlûb biz
Kılub îdevüz devr çün âftâb
Kulûbe ziya verürüz ey hümâm
Sözümüz işiden safâ kesb ide
İdub görürüz biz nukûş-i aceb
Tamaşâ edüb eylerüz yahşi dem
Buluruz şeref rûy-i cânânla
Ki göz nurun eyler güzel yüz mezîd
Cemîl olan olur muhibb-i cemâl
Cemâl-i cemîli Hudâ da sever
Değiliz riyâ ehli ey bâ haber
Olunmaz aramızda kizb u nifâk
Beyân eyledim ben kalenderligi
Bu bahrin velîkin heman katresin
Bunu sanma ey Hâce zinhar lâf
Deyüb oldu hâmûş oldem çü âb
İşid bunu cân sem'ile ey vahîd
Cemîl olmayanlarda olmaz bu hâl
Bizi sanma ancak sen ey muteber

*Ki yok bizde zerk u riyâdan eser
Bulunmaz aramızda bir merd-i ak
Cefâ ateşinde semenderligi
Dedim o! güneşden hemân zerresin
Ki râh-i kalenderlik olmaz gezâf
Ana hâce gör nice virdi cevâb"*

Hâce-i Cihân 'in Hemedân kalenderleri pirine verdiği yanıt

"Çün Hâce-i Cihân Baba Rüstem-i He-medânî'den kalenderlik babında bu kadar harekât-i gezâf engiz gördü ve kelimât-i lâf âmız işitdi, ana göre iş etdi. Hemân saat pîre dehan-i melâhat açub zebân-i fesahat birle ayıtdı: "Ey pîr-i nâ bâlig! Vey din-i Muhammed'den fârig! Dünyada halk arasında mezmûm ve ukbâda Hâlik rahmetinden mahrûm, işden kaçub bu sûret-i kabâhetle esîr-i nefis-i emmâre olub, özün bezersin ve bu sûret-i seyhâtle diyar be diyar, şehir be şehir âvâre olub abes yere gzersin. Kendi elini koyub elin eline bakub, canını nâr-i zillete yakub, su'al edersin ve bazar be bazar, hane be hane, der be der dilenürsün. Sana nesne vermiyene alını alını gidersin. Ve ol Hâlik-i yekta ve ol Râzık-i bi hemtâ, hod seni halk idüb sebeb-i ma'îşet için ve mucib-i râhet için sana bu elleri ve bu gözleri anınçün virdi kim kendü işin işleyüb bir kimsenin elin gözlemiyesün. Ve bu ayakları anınçün verdi kim kendü yoluna yürüyüb bir kimsenin izin izlemiyesin. Bir gûşe ihtiyar idüb kesb u kârüne meşgul olasın ve ambâr-i gaybde olan erzâku'llâh'dan kısmetin kadar nasîb alub nefis-i bi-emâna gide edüb ol yüce sübhâne habîb olasın. NitekimHabîbu'llâh aleyhi's-selâm "el-Kâ-sibu habîbu'llâh (=kazanan Tanrı'nın sevgilisidir)" buyurmuşdur ve mü'minlerin nüfûsunu bu nimet-i nefisle doyumuşdur.

Ve eydürsün ki cevri u cefâ nârı bize kâr etmez ve fakr u fâka gamının bârı bizde karar eylemez ve Eyyûb peygamber gibi belâyâ sabredici ve nefis-i degaya cebr idücüyüz dersiz, galat söylersiz, zira nâr-ı cefa ve cevri bâr-ı fâka ve fakrı şol kişi çeker ki

bir gûşa-i humul ihtiyar idüb kârına meşgul ola ve Eyyûb peygamber gibi belâyâ sabr ve nefis-i degaya cebr, bir kimse eder ki bir savm'â küncünde genc-i kanâat bulup, mütemekkin olup, ma'bûduna ibadet idüp bîhûde söz seylemeyüb zikru'llâha mülazemet eyleyüb müdavemet gösterüb sakin ola.

Temsil: zira nefis bir aç köpek gibidir. Gezmekle şikârın alur, haram ve helâl gözlemeyüb yelmekle kârın görür. Nitekim müftiyân lût bâzârı gözler; demişlerdir ki tok yatur kurddan aç yeler it yegdür. Ol cihetden ki yelerek her makama kim gider, dürlü dürlü taama erer. Andan müstevfâ burnun baturub kârın doyurur, safâ kesb edüb ısırıb, diş koparur, halka talmaga başlar, giderek kudurur, âhır biri urur, öldürür; felek ana cihan halkını güldürür: İmdi nefis kelbine eşedd azab ve es'ab ikab oldur ki bir hâli köşede zincir-i perhiz ile bağıyasın bî-nân u âb koyub nâr-i kahr ile ciğerin dağıyasın, bî-hord bi-âb zebun ola, bî - takat u tâb ser nigün kala.

Ey pîr-i bî-nûr-i pür cumhûr-i makhûr! ehillerin ve iyallerin beslemeyüb, iş güç gelüb işden kaçub ıstık olub, onların belâların çekemeyüb ve cefalarına takat getirmeyüb, anları zilletde koyub kendin bî hamiyet ve bî arlar mertebesinde koyub, bir gurûh-i kerihü'l-vech ve'd-dîn azar etmiş ve ehl-i şenaat olub, bâzâr-i fisk u fu-cûr ve fesadı san'at edünüb şehirlerinde karar etmeğe yüzleri olmayub ve diyarlarından gitmiş hunhârları, sen dahi anlardan beter bu gurûh-i ehl-i şenaati ve bu cunhûr-i ehl-i şakavatı cem edüb ve anlara baş olub kendü özün gibi kaşlarını ve sakallarını yüzleri sahifesinden pâk-tırâş edüp rûy-i insan, mâh-i ilâhdır, mâh yüzünde ebr-i siyâh gerekmez. Olursa gözlere nûr ve gönüllere surûr vermez, deyüb fetva verürsün ve tabl u alemle ve hayl u haşemle bunları uydurub, dahi varduğun yerlerde nice sâde dillerin ömürleri hirmenin bade virublâf-durugla ve gezâf-i bî furûgla İblis-i pür telbîs gibi idlâl edüb perîşân-hâl eylersin ve sen ser-i halka-i cumhûr-i ehl-i şakavat ve reis-i gurûh-i ehl-i safahat ve kallâş-i bâzâr-i kabahat ve evbâş-i mahalle-i fezâhat olub, tarik-i ehl-i sünnet ve cemâatden fârig olub

dünya meclisinde ebâlise celîs olub, hayasızlık sakisi elinden edepsizlik camın alub, müdâm şarâb-i shevât-i nefsanîden nûş edüb, mest-i lâ ya'kil olub, kâr-ı ukbâyı ferâmûş eyleyüb ve harekât-i ruhanîden bûy alub, havâ-yi serseride zerrât gibi ser gerdân, ya bâd-i sabâ gibi bî-mekân, bize mekân lâ mekândır deyüb, battâl u bîkâr u bî ar yürürsüz. Bu mânânın sırrı hod efvâh-i âlemde fâşdır ki rûy-i âdemde sakal ve kiprik ve kaş muhasenât-i cemâldür ve müzeyyenât-i ricâldür ve tahrîrât-i yed-i kudret-i Zu'l-Celâldür ve nukuş-i ber-kemâldür. Nitekim resûl-i Hudâ Hazret-i Mustafa aleyhi's-selât ve 's-selâm kemâl-i lutfundan "lihyetü'l-mer'i zînetuhu (=sakal erkeğin süsüdür)" diye buyurmuştur. Öyle olsa, ol resul-i Yezdan'ın ve ol habîb-i Rahmân'ın bu görklü hadîsine an samî-mî'l-kalb tasdik eylememiş ve özünü ana tatbik etmemiş olursun, hataya girub hatar-i azîme düşersin ve hudâya âsi olub, azab-i elime uğrayub nâr-i cehîme yanarsın.

Ve eydürsün ki sakalsızlar sahib cemâldir severiz ve görmeğe iveriz ki yüzleri gözlere nur ve gönüllere surûr virur, diyub ictibas için âyet-i kerîme getirürsün ve istîshâd için hadîs-i resul-i Hudâ ve kelâm-i Mürteza nakl edersün. Sefâhat edüb ma'siyet hâsıl eylesün, belki kâfir olursun, zira ol âyet ve hadîs, ol mânaya idügün ne bilirsin? Hadîs-i resûl-i Zü'l Celâl mucebince sahib-cemâl oldur ki âlim ve fâzıl olup, ilmiyle âmil bir vücud-i kâmil ola ve farâyiz-i Hûda'yı ve sünen-i Mustafayı cân u dilden riayet eylemegi âdet edine ve şeriat emrine girüb a'mâl-i sâlihâ ile mürebbâ ve akvâl-i sahîhâ ile mücellâ ve zâhiri ilm-i şeriatle ârâste ve bâtım ilm-i hakikat ile pîrâste ve âlem-i zühdün serveri ve meydân-i ibâdetin dilâveri ve esrâr-i ilm-i leduniye vâkîf ve ârif ve suret-i beşeriyette sîret-i melekiyyette marifet hasıl eylemiş bir vücud-i kâmil-i mükemmel ve mufaddal kişi ola, anun yüzü nurundan gözlere nûr ve gönüllere surûr vardır.

Ve eydürsün ki cennetden ve cehennemden fârig ve âzâdeyüz ve dâimü'd-dehr üftâdeyüz ve dünya için kimseye itaat itmeyüz ve ukbâ için tâat yoluna gitmezüz, gidersevüz Hudâ'nın emrin

eda itmek için giderüz, dersin, galat edersin. Hudâ'nın emrin eda etmezsin ki zındık olanlar âhirete tasdik etmezler. Anıçün ibâdet tarikine gitmezler. Gidersüz dahi Hudâ'nın emrin edâ itmek için giderüz deyüb halkı tahmîka çekerler.

Ve eydürsün ki cennet ve cehennem ve Kâbe ve büthane (puthane) ve mescidu meyhane ve hankah bize cümlesi birdür, hem öyledir bir mânada cümlesinin hâliki Allâh'dır. Kamusu anındır, amma mütefâvittir, birbirinden mü'minler için ve muvahidder için ve cehennem cây-i cefa vü cevri u mihnet-i sermedîdir, kâfirler için ve münafıklar için ve Kâbe Beytu'llâhdır mü'minlere ve kıblegâhdır ve mescid-i hâne-i rabbü'l-âlemîndir ve musallâ-yi mü'minindir ve hankah, penâh-i fukarâ ve gurebâdır ve kilisa makam-ı esnâmdır ve secdegâh-i müşrikîndir.

Ve dahi eydürsün ki bu âlem-i fenâda beka bulduk ve âlem-i bekada safa sürdük, yâni demek istersin ki bu vücudumuz âlem-i fenâdır ve ruhumuz âlem-i bekadır. Çün ol âlem-i ademden bu âlem-i vücuda geldik, bu âlem-i bekayı bulduk, Hakla Hak olduk ve bu âlem-i bekada safa sürdük ve muradımız gördük, vahdet sarayına girdik ve Hudâ'ya erdik; öyle değildir, bu âlem-i vücud ve vücud-i âlem ikisi dahi fenâdır. Âlem-i beka âlem-i âhiretdir, bu itikad eden ehl-i safâdır ve sahiblikadır."

Kalenderlerden sonra sırasıyla hayderîler, câmîler, bektâşîler, mevlevîliğin bir kolu olan şemsîler, mevlevîler, edhemîler, âlimler (bilginler) ve sûfiler gelir. Yazar'ın eleştirdiği tayfalar arasında bilginleri, mevlevîleri ve sûfileri de sokması, bir rastlantı eseri değildir. Kusursuz olmaları gereken bu bölümün insanların da o dönemde bozuldukları anlaşılmaktadır. Nitekim âlimlerin kendilerini yücelten sözlerini dinledikten sonra o: "**Eğer ilminizle âmil iseniz (bilginizi uyguluyorsanız) bu dedikleriniz doğrudur. Aksi takdirde, kitap taciri veya, kitap taşıyan, ancak taşıdığı kitapların içlerinde ne olduğunu bilmeyen hayvandan farkınız yoktur. Siz tıpkı taşıdığı yükün ne olduğunu bilmeyen hamal. sattığı şeker, yağ ve baldan yemeyen, bunları satmak**

için boğazı yırtılan satıcı, elinde tuttuğu ışığı görmeyen kör gibisiniz" der. Şemsîler ve mevlevîleri de, ilk pîrlerinin (Şems-i Tebrîzî ve Mevlânâ'nın) düşünce ve davranışlarını saptırdıkları için eleştirir.

Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân'ın serüveni aralarında, Horasan'dan ayrıldıktan sonra kendilerini aramaya çıkıp hayatta kalanlardan bir bölüğün bulunduğu sûfîlerin hankaha gelmeleri ile son bulur. Hâce-i Cihân, bu gelenlerin gerçek âşık olduklarını saptadıktan sonra, o güne kadar yüzü örtülü olarak yanında oturan oğlu Netîce-i Cân'a "Bunlar gerçek âşıklardır. Yüzünü onlara göstermen gerekir" der. Netîce-i Cân babasının isteği üzerine yüzünü açar açmaz, âşıkları, onun güzelliği-karşısında nura (ışık) dönüşüp, Netîce-i Cân'ın nuru içinde yok olurlar.

Kitap, bütün bu olup bitenlerin nedenlerinin açıklanması ile son bulur.

Not. Vâhidi' nin, yazıldığı döneme göre oldukça sade bir Türkçe kendine özgü ve ilginç anlatını biçimiyle yazdığı bu yapıtın, bu özelliğinin okuyucuya yansıtılması açısından, alınan parçaların günümüz türkçesine çevrilmesi yerine, aşağıdaki sözlüğün hazırlanması daha uygun görüldü.

Sözlük

-A-

abdal: karşılık anlamına gelen bedel ya da bedîlin çoğulu olup, görünmeden dünya düzenini sağlayan bir sûfîler grubu
Acîb: acayip, görülmedik
ah u efgan : feryad, ah u vah etme
ak: itaat etmeyen, âsi akreb:en yakın
a'la: en yüksek
alını alını: alınarak alınarak
an: o
âriz: yanak
es'ab: en güç
asalf: bal rengi
âteşiler: cehennemlikler
avret: utanılacak yer

ayş: dirlik, zevk ve eğlence
âzâde: özgür, serbest
azab-ı elîm: büyük acı veren eziyet
-B-
ba'dezân: ondan sonra
bahir: parlayan; güzel
bahr: deniz
battal: faydasız, boş, geçersiz
berg: yaprak
berg-i sebz: yeşil yaprak, afyon
berg-i tîn: incir yaprağı
beri olmak: ayrılmak, sıyrılmak
beyaban: sahra
beze: günah
bîâb: susuz

bîâr: utanmaz
bidenlik: münasebetsizlik
bîfurûg: ışiksiz, nursuz
bî'hemtâ: tek, eşsiz
bîhişt: cennet
bihod olmak: habersiz olmak, kendinden geçmek
bîhord: yiyeceksiz
bisât: yaygı, örtü
bişezâr: orman
birle: ile
bûy: koku
büthane: puthane

-C-

celis: birlikte oturan, arkadaşı
cella ve ala: görkemli ve yüce oldu
cenan: kalp, yürek
cinân: cennetler
cumhûr: halk, kalabalık
cumhûr-i makhûr: yenilmiş, ezilmiş topluluk
cünbiş: hareket
cür'adan: küçük su şişesi

-Ç-

Çalab: Tanrı
çerağ: kandil
çü: gibi
çün: vakta ki,-ince

-D-

dâ'imü'd-dehr: dünya sürdükçe
dâyire: tefe benzer bir tür çalgı
dega: doğru olmayan, kusurlu, ayıplı
der: kapı
deyr: manastr
dehân: ağız
dem: an
demâdem: zaman, zaman
dem be dem: daima
devan: koşan, koşarak
devr: dolaşma, dönme
dil u can: gönül ve can, ez-gönülden içten
durug: yalan
duzeh: cehennem

-E-

eb'ad: uzak
ebâlis: iblisler, şeytanlar

ebr: bulut
ebter: daha kötü
Ebû Müslimî :Ebû Müslim-i Horasan'ın-
kine benzer
ecilden: için, den dolayı
eksiklik: kusur
emmâre: emredici
enbuh: kalabalık
enîn: inleme
envâ: türlü türlü
erte: ertesi, ertesi gün
erzak: rızıklar
es'ab: en güç
esfel: en alçak, en aşağı
esîr-i dâm-ı bedsîret: kötü nitelikli karak-
terin tutsağı
eşedd: en şiddetli
evbâş: ayak takımı

-F-

fâka: gereksinme, ihtiyaç
fârg: boş
fasîh: kuralına uygun, açık
fenâ: yokluk
fesâhat söyleme: bir dili kuralına uygun,
açık söyleyen
fezâhat: utanma, ar, utanılacak
filhâl: hemen, derhal

-G-

genc: hazine
geşt etmek: dolaşmak
gezâf: boş söz,
gezâfengîz: boş şeye, işe iten
gaffâr: çok bağışlayıcı
galat: yanlış
garîk: gömülmüş
garik-i bahr-i measî: günahlar denizine
gömülmüş
garibe: nadir, görülmedik
girîbân: yaka
girîbân-ı tefekkür: düşünce yakası
gubâr: toz, esrar
gulgule: bir tür gürtlü sesi
gurbe: kedi
gûrisne: aç
gûher: mücevher
gûlbang: birçok kişi tarafından bir ağızdan
bağırılarak söylenen dua

gümrâh: yolunu şaşırması
gusse: üzüntü, keder
güşe: köşe
güş: kulak, bâ güş-i can: can kulağıyla
güş etmek : dinlemek
güş-i hûs: akıl kulağı
-H-
halef: hayırlı çocuk
hâlik: yaratıcı
hallak: yaratıcı
hamul: sabırlı, tahammül eden
hamûş: susmuş
hamûş olmak: susmak
hankah: yiyip içilip konuk edilen bir tür tekke
hamd: övme;-ü sena: övme ve şükretme
haşîş: haşhaş
Haydar-ı Kerrâr: Hz. Ali
hayl u haşem: etrafındakiler
hayran: şaşkın
hayran olmak: şaşırarak, ağzı açıkta kalmak
hernâdem: o anda
hemîşe: daima
hey'et: şekil, yüz, görünüş
hevâ-cû: kötü istek arkasından koşan
hil'at: elbise
hod: kendi
huld: cennet
hulle: cennet elbisesi
hubûr: sevinç
hurmaçe: hurmacık
hümâm: insanlık sahibi, yüksek kişi, kahraman
-I-
ışık: derviş
-İ-
idlâl: sapıtmak
idüğine: olduğuna
iftar etmek: yemek
ikab: ceza, eziyet,-i cehim: cehennem cezası, eziyeti
izzet: değer, kıymet verme; Tanrı
-K-
kaçan: o vakit ki
kadem koymak: ayak basmak, koyulmak

kadîmî: eski;- rusûm: eski töreler
kahr: yenmek; ezmek
kan: çok
kamu: hepsi
kâr: iş
kâr etmek: etkilemek, etki yapmak
kendözün: kendisini
keramet: yüceltme, ağırlama
kerih: tiksinilen, çirkin
kesb: kazanma
keşkül: dervişlerin direnirken içine birşey konulan çoğu kez Hindistan cevizinden yapılmış kap
kiniş: kilise
kirdâr: amel, iş
kizb: yalan
kudüm: dümbelek
kûhsâr: dağlık
kulûb: kalpler
-L-
lâfâmîz: boş övgü
leyl: gece; -u nehâr: gece ve gündüz
lika: yüz, çehre, rastlama
lût: lezzetli yemek; yüzünden tüy bitmemiş oğlan
-M-
ma'ânî: anlamlar, manevî düşünceler
ma'den: ocak
mâr: yılan
ma'nî: mana, anlam
mahzen: hazine
matlûb: aranan
mazhar: görünen, gözükten yer
melîh: güzel
mah ve meh: ay
mehrû: ay yüzlü
melahat: güzellik
melekiyet: meleklik
melfuz: söylenmiş
menâzil: konaklar, menziller
merdum: adam, insan; -i ârif: ârif kişi
mergub: istenen
mezîd: artırılmış, - etmek; artırmak
mezâmîn: yerilmiş
mihmân: konuk
mihr: güneş, sevgi

miskinlik: kendini değersiz görme
miyân: kel
mufaddal: faziletlendirilmiş, yüceltilmiş
müdâvemet: sürme, devam etme
müddeci: iddia eden
müfred: ayrılmış, tek
mülâzemet: devam etme, sürdürme, sürekli olma
mü'minâne: müminlere yaraşır bir biçimde
müstevfâ: yeteri kadar
müşt: yumruk
mütehayyir: şaşkın
mütefâyit: ayrı ayrı, farklı
muvahhidâne: tek tanrı kabul edenlere yaraşır
mû: kıl
muarra: sıyrılmış
müftiyân: bedavacılar
mülk: mülk, saltanat
mütemekkin: sağlamca yerleşen, oturan
-N-
nâbaliğ: olgunlaşmamış
nâhalef: alçak, hayırsız çocuk
nâliş: inleyiş
nâmatbû: hoşla gitmeyen
nâr: ateş: cehennem; alâmet-i ateş; cehennem alameti
nara: bağırma, nara
nat':deri yayığı
nehâr: gündüz
neby eylemek: yasaklamak
neng: ün, ar
nihâd: yaradılış
nikab: örtü, yüz örtüsü, peçe
nukuş: nakışlar (resimler)
nûş etmek: içmek
-O-
ol: o
olavuz: olalım
özü göyünmek: içi yanmak
-P-
pâ: ayak
pâk-tıraş: dibinden tıraş;sinekkaydı tıraş
paş etmek: bölüşmek
perhiz:sakınma
penâh: sığınak

peşmîne: yünden
peyâm: haber
pîşkadem: önyak olan
puştîn: deriden, deri, post
puşt: art
pür sürür: sevinçle dolu
-R-
râh: yol
râzık: rızık veren (Tanrı)
ref kaldırma-i hicâb: örtüyü kaldırma
resm-i hilâl: hilâl resmi
revan etmek: yürütmek, akıtmak
revâne olmak: gitmek, koyulmak
rezzak: rızık veren (Tanrı)
riâyet: gözetme
rihlet: göçmek, gitmek
rûy: yüz
rûy-i zemin: yeryüzü
rûz: gün, gündüz
-S-
sahib-i nazar: etkin bakışlı
salât-ı subh: sabah namazı
sahib-zâviye: zaviye sahibi
sahib-post: post sahibi
savma'a: ibâdet edilen yer; yalnızlık köşesi, yeri
sefâhat: aptallık, eğlenceye düşkünlük
seffih: aptal, eğlenceye düşkün
seg: köpek,
seg-i gurisne: aç köpek
sem': kulak
semâ: sema, bir tür oyun
seng: taş
ser: baş, üzeri
serfir: taht
sermedî: ebedî
sergerdân: başı dönmüş
sernigûn: tepetakla, baş aşağı
setr: örtme
sımak: bozmak, tutmamak
silk: dizi
sîm: gümüş
sîret: karakter, davranış
siyâdet: seyyidlik, efendilik
su'al etmek: dilenmek
subh: sabah

subhân: her türlü eksikten ari olan (Tanrı)
sumât: sofrâ
sum'e: riya, iki yüzlülük
sûr : kıyamet gününde çalınan boru
sûziş: yanlış

-Ş-
şakavet: talihsizlik
şeb: gece
şebîh: benzer
şecer: ağaç;-i gendüm: buğday ağacı
(cennette)
şedde: ip
şehevât: kötü istekler
şenâat: kötülük
şikâr: av
şorba: çorba
şucâî: Şeyh Şuca'nınkine benzer

-T-
tâat: itaat, ibadet
tab: mizaç
tahmik: aptal yerine koymak, aptallaştır-
mak
tarîk: yol
tecrîd: sıyrılma
teklifât: yükümlülükler
telbîs: hile ile aldatmak
tennûre: belden aşağı giyilen etek (Mev-
levîlerinki gibi) .
terehhüm etmek: acımak
tevhîd: birleme, tek Tanrı kabul etme
turmak: kalkmak

-U-
uhrâ: ahiret
ukbâ: öteki dünya, ahiret
urmak: vurmak

-Ü-
üftâde: düşmüş

-V-
vahdet: birlik
vahid: tek
vâlid: kaba
varak: yaprak
vasi: ulaşma, birleşme
velîkin: fakat
vucud: varlık
vucûh: yüzler
vusul: kavuşma, ulaşma

-Y-
yahşi: güzel
yâl u bâl: ense ve gövde
yarag: silah, donatım
yatur: yatan
yegdür: daha iyidir
yekbâr: birden, birlikte
yektâ: tek
yelmek: koşmak

-Z-
zâhir: gözükken
zâviye: küçük tekke
zenân: vurarak
zer: altın
zerrât: zerreler, parçalar
zerfîn: altından
zerk: iki yüzlülük
zîkr: anma
zîkrü 'lla'h: Tanrı'yı anma
zi ser tâ pây: baştan aşağı
Zü'l-Celâl: görkem sahibi (Tanrı)

1.7. Mevlânâ Döneminde Müslüman ve Hıristiyan Halklar arasındaki İlişkiler (1995)^(*)

*"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar güçtür."
K. Atatürk*

İnsanın, çoğu kez daha çocukluk döneminden itibaren aile çevresinden başlayarak, bağlı bulunduğu kavim ya da bir dinin etkisini üzerinden kolay kolay atamadığı bir gerçektir. Özellikle dinin bütün gücü ile egemen olduğu dönemlerde, bu duygudan kurtulmak daha da güçtür. Bu bakımdan gerek Doğuda gerekse Batıda, geçmişteki tarihi olayları inceleyenlerin bu iki duygudan sıyrılıp, olayları tarafsız bir şekilde değerlendirmeleri oldukça uzun sürmüştür. Büyük bir ihtimalle, Atatürk te, bu güçlüğün farkında olduğu için, yukarıya aldığımız sözü söylemek gereğini duymuştur. Nitekim tebliğimizin konusunu teşkil eden ilişkilerin cereyan ettiği Selçuklu-Bizans dönemi de, tamamiyle yansız bir şekilde ele alınması güç dönemlerden biridir. Bu dönemi inceleyen Batılı bilginler, haklı olarak, biraz da eski Roma medeniyetine karşı duydukları hayranlık ve büyük ölçüde de dindaşlık nedeniyle, Anadolu'nun müslüman Selçuklular tarafından zaptını, o dönemde hemen hemen dünyanın her tarafında vuku bulan olaylardan biri olarak kabul etmemişlerdir. Oysaki daha çok maddî güce dayanan o dönem toplulukları için, böyle bir olay çok tabii idi. Nitekim eğer o dönemde Bizanslılar güçlü olsalardı, onlar da, Hıristiyan devletler de dahil, Doğuda bir çok ülkeleri ele geçirmekten çekinmezlerdi. Mes'ele bu şekilde ele alındığı takdirde, Selçukluların, türlü bakımlardan çöküş halinde bulunan ve âdeta miadını doldurmak üzere olan Bizans devletinin elinden Anadolu'yu alması tabii karşılanmalıdır.

^(*) *Sonderdruck aus Türkische Wirtschafts-und Sozialgeschichte von 1071 bis 1920*
Akten des IV. Internationalen Kongresses Herausgegeben von Hans Georg Majer und
Raoul Motika, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden:1995.

Doğuda da Selçuklu tarihi ile uğraşanların, aynı şekilde ya dinî ya da aşırı milliyetçilik duyguları altında bu dönem olaylarını tek yanlı değerlendirdikleri ve her olayda - ancak XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıktığını unutarak - bir milliyetçilik unsuru aradıkları görülür. Oysaki dinin egemen olduğu o dönemlerde devlet kurucularının, aynı dinden olması yeterli idi. Devlet kuracaklar, ya bir hanedana ya da bir kabileye mensup kişilerdi. Ancak bunlar, aynı dinden oldukları için, yönettikleri halk tarafından, kendi kavimlerinden olmasa bile, iyi idare edildikleri sürece yadırganmıyorlardı. Nitekim bu şekilde devlet kuran Gazneliler ve Selçuklular, İran halkı tarafından böyle karşılanmışlardır. Ancak bütün bunlara rağmen, iyi yönetilmenin de başta gelen faktörlerden biri olduğu unutulmamalıdır. Nitekim kötü yönetilen Bizans halkı da zaman zaman kendilerine her bakımdan yabancı olan Selçukluları âdeta kurtarıcı olarak kabul etmiştir. Bu bakımdan hemen hemen her ülkede görülen bu olayları sadece milliyetçilik görüşü ile değerlendirmek "Mevlânâ'da Türk milliyetçiliği"ni aramak kadar anlamsızdır.

Başarılarını büyük ölçüde centilmenlik ve müslümanlığa bağlılıklarına borçlu olan Selçuklular, bu özellikleri nedeniyle kısa süre içinde İran'ı egemenlikleri altına aldılar. Onlar, bir yandan iktisadi durumu bozuk, bir yandan da mevcut inançlarına ters düşen dini akımların hüküm sürdüğü İran halkı tarafından âdeta kurtarıcı olarak kabul edildiler. Kaldı ki, bu ülkeyi egemenlikleri altına alan Selçuklular, yabancı da değillerdi. Zira aynı topraklar üzerinde bir arada yaşamakta idiler. Ayrıca İran dil ve kültürünü benimsemeleri, devlet yönetiminde çoğu kez İran asıllı kişilerin çalıştırılması, Selçukluları, İran halkına daha da yaklaştırmış oldu. Bu devlet, faal bir unsur olan Türklerin yönetiminde çok geçmeden sınırlarını, Bizans'a kadar uzattı.

Bizanslılar, bu tarihten oldukça çok önce (896)den beri Türkleri tanımış, onlardan ordularında yararlanmış ve onları kendi halklarıyla kaynaştırmışlardı. Bunlar o dönemde Bizans'ta mevcut hıristiyan mezheplerinden birini seçmiş ve hiç olmazsa bir

bölümü dillerini koruyarak hayatlarını sürdürmüşlerdi. Büyük bir ihtimalle Türk Bağımsızlık savaşından sonra mübadeleye tabi tutulan Karaman Rumları ve aynı durumda olup, başka milletlerden sayılan unsurlar bu Türklerin soyundan gelmektedirler. Zira gerçek Rum ya da Ermeni asıllı hıristiyanların, kendi ana dillerini unuttukları pek vaki değildir.

Selçuklu ve Bizans hükümdarları arasındaki ilişkiler ve karşılıklı yardım talepleri

Selçuklu sultanlarının, tebalarıyla olan ilişkilerden, daha önce merhum Osman Turan tarafından çok ayrıntılı bir şekilde bahsedildiği¹ için, burada bu konuya değinilmeyecektir. Onun yerine Selçuklu sultanları ile Bizans imparatorlarının, başlangıçtan beri birbirleriyle kurdukları ilişkilerin belli başlıları anlatılmaya çalışılacaktır.

Daha 1071 Malazgirt savaşından önce, Anadolu'ya gelen Türklerin bir bölümü sadece ganimet elde etmek, bir bölümü, kendilerine başkaldırdıkları için Selçuklular tarafından kovalananlar, bir bölümü de keşif kolu niteliğinde gönderilenlerdi. 1048'de Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınal, Trabzon Hinterlandı'nın bir bölümünü ele geçirdi. 1054'te Tuğrul Bey'in yönettiği kuvvetler, Erciş'i aldı ve Malazgirt kalesini kuşattıktan sonra Bizansla barış antlaşması yaptı. 1070'te Alp Arslan'a karşı isyan eden Er-Basgan (Erişgen?), kendisini kovalayan kuvvetler karşısında kaçarak Bizans'a sığındı ve Hristiyan olup, Krisoskulos adını aldı. 1071'de Alp Arslan'ın, Malazgirt savaşı nedeniyle, Romanos IV. Diogenes'le ilişkisi üzerinde durmaya çağım. Bu tarihten sonra Anadolu'nun içlerine kadar sokulmuş olan Türkmenlerle başa çıkamayacağını anlayan Mihail VII., bunları yola getirmesi için Melikşah'ia görüşmelere girdi ise de, bir sonuç alınamadı. 1078'de kendisini imparator ilan eden Nikephoros III. Botaniates (1078-1081) Selçuklu Süleyman Şah'ın

¹ Osman Turan, "Les Souverains Seljoukides et leurs sujets non-musulmans", *Studia Islamica*, I (1953), 65-100.

yardımı ile İstanbul üzerine yürüdü. Çok geçmeden (1080) Nikephoros Melissenos ta aynı şekilde, İznik'te imparatorluğunu ilan edip Süleyman Şah'ı yardıma çağırdı. Bu yardıma çağırımlar sayesinde, Anadolu'nun Klikya'dan Marmara kıyılarına kadar uzanan bölümü, Selçukluların egemenliği altına girdi. 1089'da İznik ve Marmara bölgesini elinde tutan Emir Ebu'l-kasım, bu-raların mutlak hakimi olmak istediği için Melik Şah'ın gazabına uğrayınca Aleksios I. Komnenos (1081-1118)'tan yardım istedi. İstenen yardım geldi ancak bir sonuç alınamadı. Aşağı yukarı aynı tarihlerde Mengüçükoğulları emirliğinin kurucusu Mengüç, Danişmendilere karşı, Trabzon dükü Konstantinos Gravas'tan yardım talebinde bulundu. Ancak Danişmendilerden Gümüştekin, her ikisini de yendi ve esir aldı. Selçuklulardan Rukneddin Mes'ûd I. de, kardeşi Arab'a karşı giriştiği taht kavgasını, İoannes II. Komnenos'un yardımları ile kazandı. Arab, ise, Klikya prensi Thoros'a sığınmak zorunda kaldı. Ondandır aldığı Ermeni ve ayrıca Türklerden teşekkül eden ordusu ile, kardeşinin saltanatı elde etmesine yardımcı olan Gümüştekin'e saldırdı ise de, yenildi ve Bizanslılar arasında can verdi. Bu arada Bizans'taki taht kavgalarında İoannes II. Komnenos'un kardeşi İsaakios (İzak) ta, kardeşi aleyhine hazırladığı bir komplonun anlaşılması üzerine, önce Gümüştekin'e sığındı, sonra Klikya kralı Thoros'a gitti ve onun kızı ile evlendi. Ancak kayın pederi ile anlaşamayınca Sultan Mes'ûd I.'ye sığındı, müslüman olup onun kızı ile evlendi. Bu arada İoannes II. Komnenos, Mes'ûd I.'dan sağladığı kuvvetlerle Çankırı'yı ele geçirdi (1134). Manuel I. Komnenos (1143-1180), Kılıç Arslan II. (1156-1192)'a karşı önce Danişmendli Yağlıbasan'la anlaştı. Kılıç Arslan, bu anlaşmayı bozmak için, hıristiyan veziri Kristopher'i İstanbul'a gönderdi. Kristopher iki hükümdar arasında bir görüşme zemini hazırladı. Kılıç Arslan İstanbul'da parlak bir törenle karşılandı (1162). Bir anlaşma yapıldı ve Kılıç Arslan 80 gün İstanbul'da kaldıktan sonra ülkesine döndü: Bizans'tan sağladığı yardımcı kuvvetlerle birlikte düşmanlarını yendi. Buna karşılık o da, o sıralarda Macarlarla çarpışan Bizanslılara askeri yardımda bulundu, 1189'da Bizans im-

paratoru İsaakios II. Angelos'a karşı ayaklanan Theodoros Mankaphas, yenilince Uluborlu meliki Gıyaseddin Keyhusrev I. (1204-1210, 1192-1196)'e sığındı ve ondan yardım talebinde bulundu. O da kendisine Türkmenler arasından asker toplama izni verdi. Yaptığı savaşlar sonunda elde ettiği ganimetlerle Keyhusrev'e geldi. Ancak bu sırada imparatorun elçileri de geldi ve Mankaphas'ı, kendilerine teslim etmesini istediler. Keyhusrev, imparatorla arasının açılmaması için, bu isteği yerine getirdi. Selçuklu devletinin güçlü sultanı Alaeddin Keykubad I. (1219-1236) da kardeşleriyle olan taht kavgasında, Klikya kiralından yardım istemişti (1220). Klikya prenslerinden Oşin adlı biri de, etrafına topladığı bir takım Türk kuvvetlerinin başına geçerek, burada bulunan bazı bölgeleri ele geçirmiş ve oralardaki hıristiyanlara yaptığı zulüm ile tanınmıştı. İzzeddin Keykâvus I. (1210-1219) tahta çıkmasını, Klikya kralı Leon ve Danişmendli ez-Zâhir'in desteği ile sağladı. Alaeddin Keykubad I.'in Eyyubilerden el-Melikü'l Eşrefle yaptığı savaşta (1226), Bizans yardımcı kuvvetleri de vardı. Köse dağı savaşı (1243)'ında, Gıyaseddin Keyhusrev II.'in kuvvetleri arasında Gürcü, Frank ve Kıpçaklar da bulunuyordu.

Devlete ihanet suçu ile itham edilen Mikhail Palaiologs VIII. (1259-1283), imparator olmasını isteyen İzzeddin Keykâvus II.'a sığındı. Ancak İzzeddin Keykâvus da, Moğollara karşı giriştiği savaşta kazanmaktan ümidini kesince, hıristiyan iki dayısı ile birlikte Mikhail VIII. Palaiologos iltica etmek zorunda kaldı.

Bu şekildeki karşılıklı yardım taleplerine Anadolu beyliklerinde de sık sık rastlanır. Daha fazla ayrıntıya girmemek için, Kantekuzenos VI. (1347-1354)'un, düşmanı Sup kralı Stepan Duşan'a karşı, Aydın oğullarından Umur Bey'den yardım talebinde bulunduğunu kaydetmekle yetineceğiz. Bu beyler arasında, Çaka Bey gibi, Bizans sarayında yetişen ve Grek kültürüne hakıyla vakıf olduğu söylenen kimseler de bulunmaktadır.

Yüksek düzeydeki yöneticiler arasında vuku bulan evlenmeler

Bu gibi evlenmelerin, aşk dışında, az ya da çok siyasî olaylarla da ilgili olduğu malumdur. Asaletin başta geldiği dönemlerde, ırk, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin bir hükümdarın, başka bir hükümdarın kızı ile evlenmesi hiç yadırganmazdı. Ortada bir de aşk söz konusu ise, bu evlenme daha büyük bir anlam taşırdı. Bu tür aşka dayanan evlenmelerin, Doğu ve Batıda halk masalları, hikâye ve romanlara konu olduğu bilinmektedir. Doğuda bu tür romanların başında, hiç şüphesiz, Nizâmî'nin yedi hükümdarın yedi güzel kızının hikâyelerini ihtiva eden *Heft Peyker*'i gelmektedir. Ancak bazan, aşkın ve güzelliğin baskın geldiği zamanlarda, hükümdarların, asalete bakmadan evlenme yaptıklarına da sık sık rastlanır. Nitekim Selçuklu sultanlarından bazılarının, Osmanlı padişahlarından ise, bir çoğunun annelerinin cariyeye oluşları da bunu göstermektedir. Aynı duruma şüphesiz Batıda da rastlanır.

Alp Arslan, Gürcistan ve Ermenistan üzerine yürüdüğünde, Gürcistan kralı kızlarından birini ona verdi (1064). Melikşah, Aleksios Komnenos I. (1081-1118)'a resmi bir dostluk önerisinde bulunurken, onun kızlarından birini de kendi oğullarından birine verilmesini istemişti. Ancak Melikşah'ın ölümü nedeniyle bu evlilik gerçekleşmedi. Ondan sonra gelen İzzeddin Kılıç Arslan II. (1155-1192)'nin annesi Haçlılardan Kont St. Gilles'in kız kardeşi idi. Onu takip eden sultanlardan, Gıyaseddin Keyhusrev I. (1204-1211), Alaeddin Keykubad I. (1219-1236), Gıyaseddin Keyhusrev II. (1236-1246), İzzeddin Keykâvus II. (1246, 1249), Rukneddin Kılıç Arslan IV. (1248-1249, 1257-1264)'nin anneleri ya da hanımları gürcü ya da Anadolu hıristiyan halktı. Buna karşılık, daha önce sözü edilen İoannes II. Komnenos'un kardeşi İsaakios (İzak) ta müslüman olduktan sonra Sultan Mes'üd'un kızı ile evlendi. Bu şekilde evlenebilmek için müslüman olan hıristiyanlar olduğu gibi, aşk uğruna müslümanlıktan vaz geçip, hıristiyan olanlar da vardı. Nitekim Saltuklulardan Muhammed'

in oğlu Muzaferüddin Melikşah, aşık olduğu gürcü kraliçesi ile evlenme uğruna müslümanlıktan vaz geçip hıristiyan olmuştu. Bu gibi evlenmelere devletin diğer yüksek düzeydeki memurları arasında da rastlanır. Ünlü Selçuklu veziri Muineddin Pervane, Gıyaseddin Keyhusrev'den dul kalan gürcü asıllı prensesle evlenmişti. Halk arasında da, işgaller sırasında ganimet olarak alınan kadınlarla, yerleştikten sonra, aşkın neden olduğu yüksek sayıda evlenmelerin gerçekleştiği şüphesizdir.

Unvanlar

Selçuklu devletinde başlangıçta, hükümdarların özellikle Türk adlarını kullandıkları görülür. Zamanla İran dil ve kültürünün etkisi artınca, bu adların yerini eski İran hükümdarlarının ad ve unvanları aldı. Bu durum Anadolu da daha belirgin bir hale geldi ve hemen hemen eski Türk adları tamamiyle unutuldu. Hükümdarlar, Arapça lakap ve eski İran hükümdarlarının adlarından teşekkül eden adlarla anılmaya başladılar. Alaeddin Keykubad, Gıyaseddin Keyhusrev gibi. Anadolu'da yerleştikten sonra, bunların yanında Rumca unvanların da kullanılmaya başlandığı görülür. Büyük bir ihtimalle, müslüman halk arasında anlaşılmadıkları için bu unvanlarla birlikte Farsça ya da Türkçeleri bir arada kullanıldı (Kayser Şah, Kira Hatun vb. gibi). Erkekler için, o dönemden günümüze kadar kullanılagelen "Efendi" unvanı üzerinde durmayacağım. Onun yerine bu dönemde kadınlara verilen unvanlardan söz edeceğim. Mevlânâ'nın hanımı Kira Hatun'un, adına bakılarak yakın zamana kadar Rum asıllı olduğu ileri sürülmüştü. Oysa ki, adı belli müslüman bir aileden geldiği apaçık olan bu hanımın Rum asıllı olması mümkün değildir. Muhtelif ihtimalleri de göz önünde bulundurarak yaptığım araştırma sonucunda, Kira'nın bir ad değil, Rumca bir unvan olduğu anlaşıldı. Kira, Rumca da hanım karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ancak bunun müslüman halk arasında hanım ya da hatun anlamına geldiği bilinmediği için, buna bir de Türkçe Hatun unvanı eklenmiştir. Anadolu'da, belirli bir yörede ün yapmış bir

kişi, saygı nedeniyle, bura halkı tarafından sadece unvanı ile anılır. Nitekim Mehmet Ağa adlı bir köy ağasından sözedildiği vakit, o, saygı nedeniyle sadece "ağa" unvanı ile ifade edilir. Bunun gibi Mevlânâ'nın hanımı da, adı bir tarafa bırakılarak, unvanı (Kira) ile zikredilmiştir. Sultan Veled'in hanımı Fâtîme Hatun için kullanılan Kirake, süt annesi için Kiramana ("hanım anne") unvanları da aynı kelimeden gelmektedir. Bunların yanında, Rumca efendi ve pula kelimelerinden teşekkül eden *Efendi-pula* (Efendi-zade, Hudâvendigâr-zade), *Despina* (kraliçe) unvanlarının Mevlânâ'nın kızı için kullanıldığı görülmektedir.² Bu arada, bizzat Bizanslıların da, kendilerine sığınan İznik emîri Ebu'l-Kasım gibi bazı kişilere *Sebastotatos* unvanı verdikleri olmuştur.

Dil

Selçukluların devlet kurdukları Horasan ve havalisinde, buraların o dönemdeki etnik yapısı göz önüne alınırsa, Türkçeden başka bir dil bilmedikleri³ söylenemez. Büyük bir ihtimalle Farsça'nın önde geldiği bu bölgede, Türk, Arab vb. gibi etnik grupların da dilleri konuşuluyordu. Hepsi de müslüman ve bir arada yaşamalarına hiç bir engel bulunmayan bu unsurların, birbirlerinin dillerine tamamiyle yabancı olmalarına imkân yoktur. Bu gün de, bir arada yaşamak zorunda olan toplulukların az da olsa birbirlerinin dillerinden anladıkları görülür. Kaldı ki daha başlangıçtan itibaren devlet yönetimine İranlı memurların atanması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bir hükümdarın, dilini hiç bilmediği bir kişiyi, kendisine vezir olarak atması, tamamiyle ihtimal dışı olmasa bile, pek te tabii değildir. Bu durumda ya atanan vezir, hükümdarını, ya da hükümdarın vezirinin dilini bilmesi gerekir.

² Bütün bu unvanlar için bk. Eflâkî, *Menakıbu'l-ârifin*. nşr. Tahsin Yazıcı, 2inci baskı (Ankara 1980), II. 1334-1351 (naşirin notları).

³ Claude Cahen. *Osmanlılardan önce Anadolu ve Türkler*, trc. Yıldız Moran. 2inci baskı (İstanbul 1984) 53.

Selçuklularla birlikte Anadolu'ya gelenler, bura halkı ile bir arada yaşamak zorunda kalınca, zamanla birbirlerinin dillerini öğrendiler. Ancak, bu gibi durumlarda yerlilerin çoğunluk teşkil ettiği yerlerde, yerlilerin azınlık teşkil ettiği yerlerde ise, yeni gelenlerin dilleri üstünlük sağlar.

Konya'daki müslüman ve hıristiyan halkın, birbirlerinin dillerini anladıkları, Mevlânâ'nın Rumca ile karışık mülemma şiirler yazmış olması göstermektedir. Buna Türkçe de eklenirse, Konya'da Farsça ile birlikte en az üç dilin konuşulduğu söylenebilir. Kaldı ki, o dönemde Anadolu'da beş dil konuşulmakta idi. Nitekim Gıyaseddîn Keyhusrev I.'in hacibi Zekerîyâ, bu ülkede konuşulan beş dili anadili gibi biliyordu.⁴ Bu dillerin birbirleri üzerinde az ya da çok etki yapmaları tabiidir.

Bütün bu ilişkiler ele alınıp, değerlendirildiği vakit, ister istemez akla "Bizans'ın gerçek varisi kimdir?" diye bir soru gelebilir. Gerçekten de çökmek üzere olan bu imparatorluğun topraklarını paylaşan Selçukluların, olayların akışına bakarak, onun bir süre daha yaşamasına yardımcı olduğu söylenebilir. Nitekim bir yandan Balkanlardan gelen muhtelif kavimler ile Haçlıların yarattığı tehlike, bir yandan da imparatorluğun zayıflığından yararlanarak Doğuda kurulan yeni devletler, Bizans'ın yaşama şansını her gün biraz daha azaltmakta idi. Ancak Selçuklu devletinin de, iktidarını sürdürürebilmek için zaman zaman Bizans'tan yardım gördüğü inkâr edilmemelidir. Bizans'ın sıkıştığı zamanlarda hıristiyan devletlerden değil de, müslüman Selçuklulardan, Selçukluların da müslüman devletlerden yardım isteğinde bulunması yerine Bizans'tan yardım istemesi, bu iki devlet arasındaki bağların ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Ayrıca bir tesadüfte olsa bu iki devletin tarihlerinde de bir benzerlik görülür. Biri Roma imparatorluğu'nun bir parçası iken Grek dil ve kültürünün etkisi ile ondan ayrı nitelikte bir devlet haline

⁴ Osman Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi*, 2inci baskı (İstanbul 1984), 272.

geldiği gibi, Anadolu Selçuklu devleti de, İran nitelikli Büyük Selçuklu imparatorluğundan ayrıldıktan sonra, Türk niteliği taşıyan yeni bir devlete dönüşmüştür.

Bibliyografya

- Claude Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, trc. Yıldız Moran, 2inci baskı (İstanbul 1984).
- Georg Ostrogorsky, *Bizans devleti tarihi*, trc. Fikret İşıltan, (Ankara 1981).
- Osman Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul 1984).
- Osman Turan, "Les Soverain Seldjoukides et leurs sujets nonmusulman", *Studia Islamica*, 1 (1953), 65-100.
- Osman Turan, "L'Islamisation dans la Turquie du Moyen age", *Studia Islamica*, 10 (1959), 137-152.

2. Bilgilendirici Makaleler

2.1. Mevlâna Celâleddîn Rumî ve Anadolu'ya Geliş Nedeni (1983)^(*)

Gerçekten insanlığın kendisiyle övünebileceği kişilerden biri olan Mevlânâ 1207 yılında, bu günkü Afganistan sınırları içinde bulunan Belh'te doğdu. Aydın bir aileye mensuptu. Babası Bahaeddîn Veled, bu ülkenin tanınmış bilginlerinden olup, kendi alanında ki geniş bilgisi nedeniyle Sultanu'1-ulemâ lakabını almıştı. Bir rivayete göre, Sultanu'1-ulemâ anne tarafından, bir Türk devleti olan Harizmşahlar hanedanı hükümdarlarından Alaeddîn Muhammed'in torunu idi. Bir görüşe göre, Sultanu'1-ulemâ, Moğolların bütün İrani istilâ etmek üzere olduğunu anladığı için, ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Ancak bu nedene, büyük bir ihtimalle düşüncelerinin çevresindeki bilginlere ters düşmesini de eklemek gerekir. Zira ünlü eseri *Maarif*'teki düşüncelerinin, koyu bir taassup içinde bulunan çevresi tarafından müsamaha ile karşılanmasına olanak yoktu. Gerçektende o, oruç tutmayan veya namaz kılmayanların ağır bir şekilde cezalandırıldığı bir muhitte, şeriatla güç bağdaşabilen düşüncelerinin günün birinde başına dert açabileceğini sezmiş olmalıydı. Nitekim çok geçmeden o, Moğol istilası korkusu yanında bu düşünceleri nedeniyle de ülkesini terk edip, gerek mal ve can güvenliği bakımından, gerekse düşündüklerini müsamaha ile karşılayabilecek bir yer aradı. O sıralarda, İslâm dünyasında bu nitelikleri taşıyan tek yer Anadolu idi. Zira, o devir Anadolu Selçuklularının altın çağı sayılır. Daha önceleri de bu niteliğinden ötürü, onun gibi birçok bilgin Horasan'dan gelip, bu ülkeye yerleşmişti. Selçuklu sultanları, bu suretle gelen bilginlere her türlü saygı ve yardımı esirgemiyorlardı.

^(*)Tahsin Yazıcı'ya ait notlar arasında bulundu.

Ayrıca, yüz yıllar boyunca Hitit, Yunan ve Roma medeniyet ve kültürlerine Selçuklularla birlikte İslâm kültür ve medeniyeti di eklenen Anadolu'da o devirde her türlü düşünce rahatlıkla tartışılabiliyordu. İslâmiyet'in, özellikle kitap ehli dinlere karşı gösterdiği hoşgörülülük sâyesinde, gerek bu dinlerin kendilerine özgü inanç ve düşünceleri, gerekse bunlarda ya aynen ya da biraz şekil değiştirerek bulunan antik devre ait düşünceler varlıklarını sürdürmekteydiler. Özellikle antik devir felsefe ve tıbbi ile ilgili eserlerin büyük bir bölümü daha önceleri İslâm dünyasınca biliniliyordu. Bu bakımdan sonradan bu ülkeye gelen Selçuklular, bu din ve düşüncelere pek de yabancı değillerdi.

Belirli bir sayıda asker gücüyle Anadolu'yu fetheden Selçuklular, Avrupa, Asya ve Afrika gibi büyük kıtaların bütün tabiat koşullarına sahip olduğu için " Küçük Asya" adını da alan bu ülkeyi boş bulmamışlardı. Başlangıçta fetihle birlikte sınırlı sayıda buraya gelenler, çok geçmeden yerli halkla kaynaşma ve her iki taraf ta düşüncelerini büyük bir tolerans içinde tartışabilme olanağını bulmuştu, işte Mevlânâ'nın babası Sultanu'l-ulemâ oğlu ile birlikte böyle bir muhite gelmiş olacaktı.

Sultanu'l-ulemâ, muhtemelen 1215 veya 1216 yıllarında Belh'ten ayrıldı. Bağdad yoluyla hac farızasını yerine getirmek üzere Mekke'ye gitti. Hacdan dönerken, Malatya yoluyla Erzincan'a, oradan da bu gün Karaman adıyla anılan Larende'ye geldi. Yedi yıla yakın bir süre oğlu ile birlikte burada kaldı ve Mevlânâ'yı evlendirdikten sonra Konya'ya gelip yerleşti. O, burada bir medresede dersler veriyor, büyük bir ihtimalle de Mevlânâ da onun bu derslerine katılıyordu. Nitekim o, bu sayede, 1230 yılında ölecek olan babasının yerini alabilecek bir düzeye gelmişti.

Babası öldükten bir yıl sorma, Mevlâna'nın yanına, babasının eski müritlerinden olup, vaktiyle kendisine de mürebbiyelik etmiş bulunan Burhaneddin Muhakkik-i Tirmizî geldi, ve onu şeriatle ilgili bilimler alanında sayılı kişilerden biri olarak buldu. Ancak ona, Sultanu'l-ulemâ'nın hem şeriat, hem de tasavvufî ilimlerde parmakla gösterilen bir kişi olduğunu, bu bakımdan

tasavvufî bilimler alanında da bilgi sahibi olmasını söyledi. Bunun üzerine Mevlânâ, bu eksikliğini gidermek maksadıyla Suriye'ye gitti ve orada bir süre kaldıktan sonra, Konya'ya dönüp, birkaç medresede birden ders vermeye başladı.

Mevlâna ve Şems: Mevlânâ müderrisliği bırakıyor

Yaratılıştan sanatkâr ruhlu ve son derece duygulu olan Mevlânâ'yı, medreselerde verdiği ve genellikle her dinde olduğu gibi, bir takım katı bilgileri içeren bu dersler tatmin etmiyordu. Daima kendisini anlayıp, dert ortağı olabilecek bir insanın özlemine çekiliyordu. Bu özlemi, günün birinde, kendisini anlayacak olan bir dervişin kulu yapacaktı. Nitekim çok geçmeden, bir gün medreseden dönerken Tebrizli ve acayip kılıklı bir derviş (Şems), bindiği atın dizginine yapışıp, ona garip sorular sormaya başladı. Mevlânâ, bu dervişin sorularına gereken cevapları verdikten sonra, onu alıp medreseye götürdü ve medresedeki dersleri ile birlikte etrafındakilerle de ilişkisini kesip. Gerçekten de kendisine özgü görüş ve düşünceleri olan bu derviş, Mevlânâ'yı çok iyi anlayabilmektedir. Bu nedenle, Mevlâna da, bütün vaktini ona vermekten çekinmemektedir. Bu birbirini anlayan iki insan arasındaki bağıllık, çok geçmeden Mevlâna'yı seven diğer müritleri arasında giderilmesi güç bir kıskançlığa neden oldu. Kıskananlar arasında, Mevlânâ'nın oğlu Alaeddin de vardı Bu arada etrafa bir takım dedikodular da yayılır. Nihayet Şems, bu sevgili dostunu güç durumunda bırakmamak için, bir gün ortadan kaybolur. Yıllarca özlemine çektiği bu dostun ansızın kayboluşu, Mevlânâ'yı son derecede üzer. Bir yandan onu buldurmaya çalışırken, bir yandan da onun özlemi ile şiirler söyler. Nihayet Şems'in Şam'da olduğunu öğrenip, onu getirtmek üzere oğlu Sultan Veled'i oraya gönderir. Şems, Sultan Veled'le birlikte Konya'ya döner.

Mevlânâ, büyük bir heyecanla karşıladığı bu dostunu alıp, medresesine çekilir ve yine eskisi gibi etrafları ile ilişkilerini keserler. Bu durum, aralarında yine Mevlânâ'nın oğlu da bulunan diğer müritler arasındaki eski kıskançlığı yeniden alevlendirir. Nihayet Mevlânâ'yı bu garip dervişin elinden kurtarmaya karar

verilir. Şems, bir gün Mevlânâ'nın yanında otururken, dışarıya çağırılıp, bıçaklanarak öldürülür ve cesedi bir kuyuya atılır. Ancak Mevlânâ, Şems'in öldürüldüğüne bir türlü inanamaz ve onu bir yıl süreyle arar. Sonunda onun bütün hatıraları ile birlikte içinde yaşadığına inanarak, bu aramadan vazgeçer. O, artık, Goethe'nin dediği gibi, bir içinde ikidir. Ancak bu olay, onun en büyük ilham kaynağı olmuş. Yazdığı bütün şiirlerinde hemen her vesile ile Şems'in adını andığı gibi, onu müritleri arasında Selaheddin Zerkûp ve Hüsameddin Çelebinin şahıslarında yaşatmaya çalışır.

Şems'ten sonra hayatı büyük bir heyecan içinde geçen Mevlânâ, duygularını dile getiren şiirler söylemekte ve bunlar da etrafındakiler tarafından tespit edilmektedir. Bu şiirler 24 divan teşkil edecek bir miktarda bulduktan sonra, bir gün Hüsameddin Çelebi gelip, Mevlânâ'ya, müritlerin, ünlü İran şâirlerinden Senâ'inin *ilâhî-nâme* adlı eserini okuduklarını, onun bu mesnevisi yerine, kendisinin yazacağı bir eseri okumalarının daha doğru olacağını söyler. Bunun üzerine Mevlânâ da, cebinden *Mesnevi*'nin başlangıcını oluşturan onsekiz beyiti gösterir. Bundan sonra, tıpkı gazellerinde olduğu gibi, her yerde ve her vesile ile *Mesnevi*'deki parçaları söyler, Hüsameddin Çelebi de, söyleyenleri yazar ve nihayet onu ömrünün sonlarına doğru tamamlar.

Bütün ömrü büyük bir coşku içinde geçen Mevlânâ, 17 aralık 1373'te hayata gözlerini kapadı. Kendisine görülmedik bir cenaze töreni yapıldı. Cenazesine, Konya'da bulunan hemen hemen her dinden insanlar katıldı. Bu törene katılan bir Rum'a nedeni sorulduğunda: "Mevlana, ekmek gibidir; insan ekmezsiz yaşayabilir mi?" diye cevap vermişti. Büyük bir kalabalık arasında gömüldüğü mezarı üzerindeki türbesi günümüze kadar türlü ülkelerden gelenlerin ziyaretgâhi oldu. Öyle ki, bütün İslâm dünyasında olmasa bile, Anadolu'da, yüzyıllar boyunca bir nazım şekli olan *mesnevi* denilince onun ölmez eseri, türbe denilince de sâdece onun bu günkü türbesi anlaşılıyordu.

Eserleri

Mesnevî.- Adını yazıldığı nazım şekli (mesnevi) 'den almış bulunan ve hemen hemen baştan aşağı çağırışına dayanan bu eserde, türlü konularla ilgili hikâye ve parçalara yer alır. Eserde bir hikâye anlatılırken, çağırışım yoluyla başka bir hikâyeye geçilir; o bittikten sonra tekrar asıl hikâyeye geçilir. Bu nedenle Mesnevi hikâye tekniği bakımından zayıftır. Ancak bu hikâyeler arasında sık sık rastlanan gerçek anlamdaki şiir parçaları, insanı büyük ölçüde coşturan nitelikler taşır ve insan bu coşkunun etkisiyle, bu eksikliği görmez hale gelir.

Mesnevi, başta Türkçe olmak üzere, "İngilizce, Almanca vb. Avrupa dillerine çevirilmiş ve hakkında birçok şerhler yazılmıştır.

Dîvân.- *Dîvân-ı kebîr* veya *Küllîyat-ı Şems* adları da verilen bu eser, aruz vezninin 24 kalıbında yazılmış gazelleri içerir. Her kalıpta yazılmış olan gazeller ayrı bir dîvanda toplanmıştır. Bu gazeller de, tıpkı Mesnevî de olduğu gibi, Mevlânâ'nın muhtelif vesilelerle büyük bir coşku içinde bulunduğu sırada söyleyip, etrafındakiler tarafından tesbit edilmiştir. Sayıları bini aşan bu gazel'ler içinde, gerçekten okunduğunda insanı kendinden geçiren güzellikte olanlara sık sık rastlanır.

Mevlânâ'nın, manzum olarak yazdığı bu iki eseri dışında, muhtelif toplantılarında anlattıklarının, etrafındakiler tarafından tespit edilmek suretiyle meydana gelen *Fîhi mâ fih* ve *Mecalis-i seb'a* ile mektupları vardır. Bu üç eserden özellikle birincisi (Fîhi mâ fih) Mevlânâ'nın türlü konulardaki düşüncelerini öğrenmemize yardım etmesi bakımından önemlidir.

Yaratılış bakımından iyi bir şâir olduğu anlaşılan Mevlâna, şairliğe önem vermez. O, duygularını daha etkin bir şekilde anlatma olanağını sağladığı için şiir söylemeye baş vurduğunu söyler. Bu nedenle şiirlerinde, duygularını, o devirdeki şâirlerin eserlerinde sık sık görülen edebî sanatlarla baş vurmaktan, anlatmaya çalışır. Bu şiirlerde bâzen, o devir şiir tekniği ile bağdaşmayan özelliklere de rastlanır.

Milattan önce V. yüzyılda, Yunanistan ve Hindistan 'da ortaya çıkan varlık birliği (vahdet-i vücud) düşüncesinin, yüz yıllar sonra en kuvvetli mümessillerinden olan Muhyüü d-dîn-i Arabî (ölm. 638)nin Mevlânâ'yı da etkilediği görülmektedir. O da, varlık birliğine inandığı için, dünyadaki maddî ve manevî her şeyi bir bütünüün parçaları olarak kabul eder ve bütün bunların izaff olduğunu söyler. Nitekim ona göre, iyilik ile kötülük, karanlık ile aydınlık arasında bir fark yoktur. Zira kötülük olmadan iyiliğin, karanlık olmadan da aydınlığın değeri anlaşılmaz. Kötü insanlar, iyi insanların değeri anlaşılınsın diye var olmuşlardır. Kaldı ki bütün bunların kökeni tektir. Bu bakımdan bunlar ayrı ayrı değerlendirilemez. Bu görüş, onda, herkese nasip olmayan bir hoşgörülüğün doğmasına neden olmuştur. Nitekim İslâm dininin bütün ilkelerini herkesten daha iyi bildiği halde, diğer dinlere karşı da düşmanca bir tavır takınmamıştır. Sonradan gelenler, onun bu özelliğini bildikleri için, ondan iki yüz yıl önce yaşayan ve davranışları bakımından birbirlerine çok benzeyen Ebû Saîd Ebu'l-Hayr'in, tercümesi sunulan şu rübâisini ona mal etmişlerdir:

*“Yine gel, yine gel, her ne isen yine gel
Kâfirsen, atasperestsen, putperestsen yine gel,
Bizim kapımız, ümitsizlik kapısı değildir, yine gel,
Yüz kez tövbeni bozarsan da yine gel”*

2.2. Şems ile ilk Karşılaşma (1983)^(*)

Yine ulu arkadaşlardan nakledilmiştir ki: Bir gün Mevlânâ, fazıl kişilerden bir grupla birlikte Pembe Furûşan (Pamukçular) medresesinden çıkarak Şekerrizan (Şekerciler) hanının önünden geçiyordu. Şems onu görüp ayağa kalktı ve önüne gelip, katırının dizginini tuttu ve: *“Ey Müslümanların imamı Efe Yezid mi büyüktür Muhammed mi”* diye sordu.

Bu soru karşısında Mevlânâ altüst oldu ve bir süre sonra Şems' in bu sorusuna: *“Tanrı'nın elçisi Muhammed Hazretleri bütün yaratıkların en büyüğüdür. Burada Ebu Yezid' (Bayezid) in sözü mü olur”* diye cevap verdi.

Bunun üzerine Şems şöyle dedi: *“O halde bu ne demektir? Peygamber, bu büyüklüğüne karşın biz seni lâıyk olduğun biçimde bilemedik, buyuruyor. Bayezid ise, ben kendimi tenzih ederim, benim şanım ne de yücedir. Ben sultanların sultanıyım, diyor.”*

Mevlânâ şöyle buyurdu: *“Bayezid'in susuzluğu bir yudumla dindi ve suya kandığında dem vurdu. Onun anlayış testisi o kadar suyla doldu. O nurda, onun evinin penceresinin büyüklüğü oranında içeri girdi. Mustafa hazretlerine gelince, o korkunç bir suya doymamazlık hastalığına tutulmuştu. Susuzluktan içi yanıyordu. Ve onun mübarek göğsü: Biz senin göğsünü açmadık mı?” (Kur'an-ı Kerim, XCIV, L) Şerhi ile: Tanrının yeri geniştir (K.K., XXXIX, 10) haline gelmişti. Doğal olarak bunun için susuzluktan dem vurdu ve her gün daha çok yakınlık istedi. Bu iki davadan, Mustafa'nın ki daha büyüktür. Bayezid, Hakka ulaştığı için kendini onurla dolmuş gördü ve daha çok bakamadı. Mustafa'ya gelince, o her gün onu daha çok görüyor, daha çok ilerliyordu. Günden güne ve saatten*

(*) Milliyet, 24 Haziran 1983.

saate Tanrı'nın hikmet, kudret ve ululuk nurlarını daha çok müşahade ediyordu. Bundan dolayı, 'Biz seni lâıyıkı veçhile bilemedik' buyurdu.'

Bu cevap karşısında Şems feryat edecek yere yıkıldı. Mevlânâ bindiği katırdan inip etrafındaki imamlara Şems'i kaldırmalarını emretti. Onu kaldırıp Mevlânâ'nın medresesine götürdüler. Medresede üç ay kendi başlarına kaldılar ve bu süre içinde Mevlânâ kimseyle görüşmedi.

2.3. Oxford'da 1636'da Arapça Öğretimine Başlandı (1983)^(*)

Anadolu, Suriye ve Fas'a seyahatler yapan Golius ayrıca Arapça ve Farsça sözlüklerin de yazarıdır. Bunlar arkalarında XVIII. yüzyılın ünlü filologlarını bıraktılar. Bu dönemde Ebu'l-fidâ ve fîdrisî gibi Arap coğrafyacılarının eserleri tanıtıldığı gibi, asıl adı Hasan B. Muhammed olup, sonradan Hıristiyanlığı kabul eden Leo Afrikanus'un Afrika ile ilgili eseri de, Batı bilginlerinin ilgisini çekti. Arapça aslı kaybolmuş olan bu eserin İtalyanca tercümesi sonradan türlü Batı dillerine çevrilmiştir.

1502'de Lodovico Varthema, Arapça da öğrendikten sonra Müslüman kılığına girerek hacca giden ve dolayısıyla de hac töreni ve Mekke hakkında bilgi veren ilk Avrupalı oldu. Bu zat, Orta Asya da dahil, birçok Asya ülkelerini dolaştı. Buralar hakkında elde ettiği bilgiler Portekizlilerin işine yaradı.

Frederik IV, ticari amaçla, Leipzig Üniversitesi hocalarından ünlü Adam Olearius'un başkanlığında bir heyeti İran'a gönderdi (1635-1639). Dönüşünde yazdığı eser, İran için olduğu kadar, o dönem Rusya'sı için de önemlidir. Olearius, İran edebiyatını tanıtmaya amacıyla bir İranlı'nın da yardımı ile ilk kez Sa'dî'nin *Gülistan* adlı eserini de Almanca'ya çevirdi.

İran'daki kıymetli taşlar Fransız seyyahlarının da ilgisini çekti. Bu amaçla ünlü Tavernier ve Chardin, Doğu seyahatine çıktılar. Bunlardan ilki, 1636-1663 yılları arasında altı gezide bulundu. İkincisi ise, 1664-1670 ve 1671-1677 yılları arasında rastlayan iki gezi yaptı. 1683 Viyana bozgunu sırasında Kont Massigli'nin İstanbul'a yaptığı siyasî seyahati, kendisine bir el yazması koleksiyonu oluşturmasını sağladı.

^(*) Milliyet, 24 Haziran 1983

XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başlarında, türlü Doğu ülkeleri ile ilgili resimleri de içeren kitaplar yayınlandı.

Thévenot da, Türkiye, Mısır ve sonra İran'a gitti. Bu zat Türkçe, biraz da Farsça biliyordu. XVIII. yüzyılda İran seyyahlar dışında misyonerler tarafından da ziyaret edilmiştir.

Bu dönemde, Fransa ve İngiltere'de, Doğu'ya ait elyazmalar birikimi oldu. Bu sayede XVII. yüzyılın sonunda önlü Doğubilimci d'Herbelot (1625-1695), **Bibliothèque Orientale** adlı ansiklopedik sözlüğünü yazdı.

Oxford'da Arapça öğrenimi

1636'da Land adlı bir papazın girişimi ile, ilk kez Oxford'da Arapça Öğrenimine yer verildi ve ilk profesör olarak da Edward Pocock tayin edildi. Hıristiyan kökenli Arap tarihçilerinin eserlerini Latince'ye çeviren bu zâtın, ailesinden bir çoğu da İngiliz Doğu bilimciliğinin gelişmesine yardım etti.

Bu yüzyılda, sadece bilimsel amaçla Doğu'ya yapılan geziler de oldu. Paris bitki bahçesinde profesörlük yapan Joseph de Tomefort, tamamen doğa bilimleri ile ilgili olarak, 1700-1702 yılları arasında Küçük Asya ve İran'a bir gezi yaptı. Eserinde bu ülkelerin diğer konularıyla ilgili bilgiler de verdi.

XVIII. yüzyılın diğer bilgin seyyahları arasında Danimarkalı Niebuhr ve Volney'i de anmak gerekir. Kitâb-ı Mukaddes'in bazı parçalarının açıklanmasını sağlayacak malzemeyi elde etmek üzere, 1761'de yola çıkan bu heyette, bir matematikçi, bir doğubilimcisi, bir fizikçi ve bir de ressam bulunuyordu. Bu heyet, Suriye, Mısır, Arabistan ve Bombay'a kadar gitti. Niebuhr dönüşünde Maskat'a ve Basra Körfezi yolu ile Şiraz'a, Persepolis'e, sonra Basra, Bağdat ve Anadolu yoluyla İstanbul'a geldi ve buradan 1767'de ülkesine döndü. Niebuhr'un çalışmaları Özellikle haritacılık bilimi için olduğu kadar, filoloji ile ilgili çalışmalar için de faydalı oldu.

Almanya'da Doğu bilimciliği

Almanya'da Doğubilimciliğinin ilk başarıları, özellikle protestan ilahiyatı ile ilgilidir. Protestan ilahiyatı ile uğraşanlar bazen İlahiyatı bırakıp, Doğu bilimciliği ile uğraştılar. Nitekim ünlü Alman Doğu bilimcilerinden Michaelis (1717-1791), ilâhiyatçı idi. Çağdaşı Reiske (1716-1774) filolog olup, Grek edebiyatına olduğu kadar Arap kültürü incelemelerine de kendini vermişti. Ancak, bunlar henüz Fransa, İngiltere ve Hollanda'daki meslektaşları gibi el yazması koleksiyonlarına sahip değillerdi. Bu gereksinmeyi, adı geçen ülkelerden sağlamak zorunda idiler.

Yine bu yüzyılda François Volney (doğ. 1757), Niebuhr'un gezi sonuçlarından yararlanarak, üç yıl (1783-1786) Mısır ve Suriye'yi gezdi. Bu geziye çıkmadan önce, Herodot gibi eski yazarlar yanında, bu konuda yazılmış Avrupalı yazarların da eserlerini okuyarak yola çıkmıştı. Valney iklimin Doğu ve Batı insanı üzerindeki etkisinin farkına varmıştı. Ayrıca kötü idare tarzının Doğu'nun geri kalmışlığına neden olduğuna da değinmişti.

XVIII. yüzyılda, Osmanlı imparatorluğu ve aynı zamanda İslâm dünyası ile ilgili ünlü eserin yazarı Mouradja D'Ohsson (1740-1807)u da anmak gerekir. Bu arada İngilizlerin Hindistan'ı ve etrafındaki ülkeleri tanıtmada konusunda birçok eserler yazdıkları da görülür. Uzakdoğu'yu incelemek üzere de 1814'de Fransa, İngiltere ve Almanya'da Sinoloji (Çin dil ve edebiyatını öğrenme bilimi) kuruldu.

Doğu Türkistan'da araştırmalar

Avrupalı araştırmacılar, Çin ve Hindistan'la birlikte, Doğu Türkistan'ı da araştırma konusu yaptılar. Daha Önce Doğu Türkistan'ı ziyaret etmiş bulunan Show, burada diğer bilgiler arasında dille ilgili olanları da topladı. Burada kuru iklim sayesinde, el yazmaları ve duvar resimleri varlıklarını korumuşlardı. Türlü yönlerden, önemleri nedeniyle, bunlar hakkında, XX. yüzyılın başında uluslararası ortak bir çalışmaya gerek duyuldu.

XIX. yüzyılda, Önasya'daki bilimsel araştırmalar daha kolaydı. Zira yerel devletler elçilere bir güçlük çıkarmıyorlardı. Bu dönemde, İngilizlerin bütün çalışmalarını özellikle. İran'la ilgili idi. Ünlü İngiliz elçisi Malcolm, İran tarihini yazdı. Bunları Morier, Sir Ouseley, Ker Porter, Fraiser v.b. izledi. Birçok arkeolojik kazılar yapıldı.

Bu yüzyılda muhtelif âlimler tarafından muhtelif konulara dair elde edilen bilgileri bir araya getirme çabası da görülür, nitekim Alman bilginlerinin ortak çalışması ile 1894'de başlayan ve 1904'de tamamlanan İran filolojisinin temel kitabı (Grundriss der Iranischen Philologie) yayınlandı. Ayrıca Önasya'nın İslâm Öncesi ve İslâm devri mimarî eserleri ele alındı.

Bu dönemde Türkiye sadece, Doğubilimcileri ile değil, Grek ve Roma dönemleri ile ilgili bilginleri de ilgilendiriyordu. Anadolu'yu 1844'de ziyaret eden Ludwig Ross, sathî bir şekilde ülkenin etnografik ve arkeolojik durumunu verdi. Texier ise, Özellikle Doğu Anadolu'daki arkeolojik eserler üzerinde durdu. Anadolu'nun tarihî coğrafyası ile ilgili en iyi eseri, İngiliz bilgini Ramsay yazdı. Cl. Huar ise, Selçuklu eserleri ile ilgili çalışmalar yaptı. 1906'da Winckler tarafından Boğazköy'de kazılar yapıldı ve bu suretle Hititler ve medeniyetleri dünyaya tanıtılmaya çalışıldı.

Bu arada ünlü Hammer-Purgstall'ın, Osmanlı tarihini de kaydetmek yerinde olur.

Doğu için yayınlar

Özetle, XIX. yüzyılda Doğubilimciliğinin en parlak devrini yaşadığı söylenebilir. Nitekim Bu döneme kadar elde edilen coğrafi bilgiler, Alexander Humbolt (1769-1859) ve Charles Itter (1779-1859) adlı iki büyük Alman bilgini tarafından bir araya getirildiği gibi, diğer bilginlerin Doğu'ya dair elde ettikleri bilgilerin sonuçlarını belirli bir yerde yayınlamak için Fransa, İngiltere, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde dergiler yayınlandı. Bu arada kütüphanelerde biriken elyazması koleksi-

yonlarının ilmî katalogları yapılmaya başlandı. Özellikle Alman bilginlerinden Nöldeke ve onun öğrencilerinden C. Bröckelmann'ın türlü alanlardaki çalışmaları, Doğu bilimciliğine büyük katkılarda bulunduğu gibi, Arapça, Farsça ve Türkçe yazmalarına dayanan eleştirmeli metinler de yayınlandı. Bu arada özellikle eleştirili metin yayımında olduğu gibi, diğer bilimsel araştırma yöntemlerini de Ülkemize getiren ve bu satırların yazarının hocası H.Ritter'in hatırasını saygı ile anmayı bir borç bilirim.

Yüzyılımızın başlarında bütün bunlara ek olarak, türlü Batı ülkelerindeki Doğu çalışmalarının sonuçlarını içine alan ve üç dilde (Almanca, İngilizce, Fransızca) hazırlanıp, bugün bizde de çevirisi bitmek üzere bulunan İslâm ansiklopedisi yayınlandı.

Şimdi ülkemiz de dahil hemen hemen dünyanın birçok yerinde Doğu araştırmaları enstitüleri çalışmalarını sürdürmekte ve bu konuda yüzlerce dergi yayınlanmaktadır.

2.4. Ulusların ve Dinlerin Ortak Malı Halk Destanları (1983)^(*)

Halk, roman ve hikâyeleri, ulusların oluşumunda çok önemli bir rol oynar. Bu romanlarla hikâyeler, genellikle kahramanlık (epik) ya da aşk üzerine (lirik) olarak ikiye ayrılır. Kahramanlıkla ilgili romanlar, ya bir ulusun varlığını sürdürme savaşlarında büyük yiğitlik gösteren kişilerin ya da bir dinin yayılması için yaşamını hiçe sayanların başından geçenleri anlatır. Bu tür romanlar, aynı zamanda, ulusların ya da dinlerin ortak destanları niteliğini de taşır. Örneğin, Firdevsî'nin ünlü *Şehname*'si, bir tür halk romanı sayıldığı halde, içerik yönünden destan türünde bir eserdir. Özellikle *Şehname*'nin ve bu arada diğer destan ve halk romanlarının, bir ulusun maddî ve manevî varlığını sürdürmesine nasıl katkıda buldukları inkâr edilemez.

Gerçekten de, yüzyıllar boyunca Arap, Türk ve Moğolların egemenliği altında kalmış olan İran, varlığını bir ölçüde de *Şehname* sayesinde sürdürmüştür dense, yeridir. *Şehname*, Özellikle aydın kesim dışında kalan halk arasında, İranlılık ruhunu canlı tutmuştur. *Şehname*'yi okuyan ya da anlatan birini gördüğünüzde, bu gerçeği kavrayarsınız. Nitekim, bu satırların yazarı, 1977'de katıldığı Tus törenlerinden birinde, bir ihtiyarın bir buçuk saat süreyle *Şehname*'nin bir bölümünü okuyup anlatışına tanık olmuştu. Yaşı altmışını aşkın ve çok sıcak bir günde kat kat giyinmiş olan bu ihtiyar, bir bahçede, anlattığı olayları sanki yaşıyormuş gibi dile getirmiş, dinleyenler de aynı heyecanı duymuştu.

Şehname, yalnızca İran'ın varlığını sürdürmesine katkıda bulunmakla da kalmamıştır. Din birliğinin etkisiyle, diğer İslâm ülkelerinin de âdeta ortak destanı haline gelmiştir. Bugün

^(*) Milliyet Aktüalite 26 Haziran 1983.

Zaloğlu Rüstem'in tanınmadığı İslâm ülkesi yok gibidir. Üstelik, başka İslâm ülkelerinin hükümdarları da, kendi adlarını bırakıp, destanda geçen Keykavus, Keykubad gibi eski İran hükümdarlarının adlarını almışlardır.

Aslında, diğer İslâm ülkelerini de etkilemekle birlikte, tamamen millî bir nitelik taşıyan bu destanlar ya da halk romanlarının yanı sıra, bir de dinî destan ve romanlar vardır. Bunların diğer ulusları etkileme gücü daha da fazladır. Bunlar kısa süre sonra, aynı dinden olan tüm ulusların ortak malı haline gelirler. Kahramanlar, tüm bu ulusların benimseyip övündüğü kişiler olur. Başta Hz. Ali olmak üzere, Peygamber'in amcası romanın da konusunu oluşturmuştur. Bunlardan biri, "*Telhimme*" ya da "*Zatu l-himme*" adlı Arap halk romanı, ikincisi ise Türkçe yazılmış "*Battal Gazi*" ya da "*Battal-nâme*"dır.

Lirik nitelikteki halk romanlarının konusunu ise, Batı'da olduğu gibi, Doğu'da da büyük aşklar oluşturur. İslâm dünyasında çoğu kez bir tek ulusun edebiyatında yer alan bu konular, çok geçmeden aynı dinden olan diğer uluslarca da benimsenir. Aşk romanlarının bazılarının konuları, bir veya birkaç milletin halk edebiyatı içinde geliştiği ve buralarda bilindiği halde, bir kısmı da, kimi yerde kısmen başka kılıklara bürünerek, kimi yerde ise olduğu gibi korunarak, günümüze kadar gelmiştir. Milliyet'te yarından başlayarak, dinimizin yayılıp yaşaması için canlarını feda eden kahramanların destanları dile getirilerek, İslâm kültürünün unutulmaz eserleri ve İslâm sevgisi aktarılmaya çalışılacaktır. Bu tür halk romanlarının en ünlüsü ise, kuşkusuz Battal Gazi destanıdır.

Battal Gazi Destanı

Emeviler devrindeki Bizans-İslam savaşlarında gösterdiği olağanüstü kahramanlıkla tanınan Battal Gazi'nin asıl Abdullah olup, adı çevresinde türlü efsaneler oluşmuştur. Yiğitliğinden ötürü, kendisine 'kahraman' anlamına gelen "*Battal*" lakabı verilmiştir. Çeşitli Arap tarihlerine, Ebû Huseyn, Ebû

Yahya, Ebu'l Mehâsin ve Ebû Muhammed gibi çeşitli künyelerle anılmıştır.

Battal Gazi adı çevresinde oluşan efsanelere, daha ilk Arap tarihlerinde rastlanır. Bunların doğruluğunu belgelendirmek için, tıpkı hadislerde olduğu gibi, rivayet edenlerin adları kaydedilir. Kayıtların çoğunda, Battal'ın kahramanlık hikâyeleri, İstanbul'un Araplar tarafından kuşatılmasıyla başlar.

Rivayete göre, İstanbul kuşatması, Abdülmelik bin Mervân zamanında, ünlü Emevî kumandanlarından Mesleme tarafından başlatılmıştır. Yedi yıl süren kuşatma sırasında Mesleme, Ayasofya'nın içine girmeden kuşatmayı kaldırmayacağına ant içmiştir. Durum Bizans kayserine bildirilince, kayser bu şartı kabul eder ve Mesleme, Battal'ı kale kapısında bırakıp, şehri ve Ayasofya'yı gezer. Buradan değerli bir haç da alır. Daha sonra İslâm ordusu kuşatmayı kaldırarak, artçılık görevini yerine getiren Battal Gazi'nin koruması altında İstanbul'dan ayrılır.

Battal Gazi'nin bu sefer sırasında ve daha sonraki savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar, Bizans halkı arasında da ün yapar. Yine rivayete göre, Battal'ın yiğitliği o kerteye varmış, yaptığı savaş hileleri öylece ustacaymış ki, resimleri Bizanslıların kiliselerine koydukları kendi kahramanlarının resimleri arasında bile yer alıyormuş.

Battal Gazi'nin kısmen tarihî, kısmen de menkıbevî yaşam öyküsü, sonradan iki halk romanının da konusunu oluşturmuştur. Bunlardan biri, "Zelhimme" yada "Zatu'l-himme" adlı Arap halk romanı, ikincisi ise Türkçe yazılmış "Battal Gazi" ya da "Battal-nâme"dir.

Özgün bir Türk halk romanı olan ve sözü geçen Arapça "Zatu'l-himme" romanının bir çevirisi olmadığı anlaşılan Battal Gazi, romanının şimdilik elimizde biri düz yazı ile, diğeri manzum iki şekli vardır.

Eserin İçeriği, bunun Zatûl-himme romanı dışında bir Arapça, halk romanından çevrildiğini ve Malatya ile yöresinde hüküm

süren Türk asıllı, Danişmendliler devrindeki tarihî olaylara ilişkin menkıbelerin de buna eklendiğini göstermektedir. Romanda anlatılan olayların yalnızca Selçuklular dönemi ile ilgili olması da, eserin son şeklini Selçuklular döneminde aldığına işaret eder.

Büyük bir olasılıkla, radyo ve televizyonun yaygın hale gelmesinden sonra önemini yitiren Battal Gazi romanının manzum şekli, bu satırların yazarının çocukluk döneminde (1930), Doğu Anadolu köylerinde kış geceleri, kendine özgü bir makamla okunur ve biz çocuklar, her birimiz, bir Battal Gazi olmak isterdik.

Bu Halk romanı hakkında bir fikir vermek için, Milliyet'te yarın başlayacak "Halk Destanları" dizisinin ilkinde, Battal Gazi'nin İstanbul'un Araplar tarafından kuşatılmasına ilişkin bölümünü anlatacağız.

2.5. Doğu Edebiyatları Deyince (1985)^(*)

Edebiyatımızla ilgileri bakımından, Doğu edebiyatları deyince sadece Arap, İran ve Türk edebiyatları akla gelmektedir. Özellikle İran ve Türk edebiyatlarının doğuşu, başlangıçta Arap edebiyatına dayanmakta idi. Bu bakımdan bu edebiyatın kısaca gelişiminden bahsetmek faydalı olacaktır.

Ortak bir İslamî edebiyat, İslam dininin kabulü ile başlar. Hiç kuşku yok ki ondan önce var olan milletlerin kendilerine özgü birer edebiyatları vardı. Nitekim İslamın doğduğu Arabistan'da da ondan önce Cahiliye adı verilen döneme ait, gerçekten çok parlak bir edebiyat gelişmişti. Konusu daha çok, kabir hayatı ve doğa tasvirlerine tahsis edilmişti. Bu döneme, bir anlamda da, Tanrı tanımazlıklarından ötürü "Cahiliye" denmiştir.

İslamın yayılmasıyla başlayan yerleşik Hayatın, ister istemez Arap edebiyatı üzerinde de etkisi oldu. Şairler artık çöl yaşamını değil, özellikle korunmalarına sığınmış olan "Halifelerin, Hükümdarların ya da emirlerin saraylarında geçen olayları ve bunların, ihtişamlarını şiirlerinde yansıtmaya çalıştılar. Bu arada İslam dinini kabul eden İran asıllı şairler tasvirlerinde İran edebiyatının özelliklerine yer verdiler. Bu, ister istemez son derece samimi ve doğal olan Cahiliye devri şiirlerinin vechesini değiştirmiş oldu. Ve gerek dil çalışmaları, gerekse belagat çalışmaları, şiir yazmayı tamamiyle teknik bir sorun haline getirdi. Şiir, çoğu kez edebî sanatları aksettiren bir metin haline geldi. Bu tür şiir, asrımızın ilk çeyreğine kadar sürdü. Sonraları edebiyatımızda olduğu gibi, Arap edebiyatında da Batı edebiyatının etkisiyle bir takım yenilikler vücuda geldi. Meselâ, Irak'ın ünlü şairlerinden Zehâvi, Arap şiirine serbest nazmı bile getirdi.

(*) *Hürriyet Gösteri* eki, sayı 57, Ağustos 1985, s.52.

İslam dinini kabul ettikten sonra, İran edebiyatı da Arap edebiyatının kuvvetle etkisi altında kaldı. Ancak, başlangıçtaki İran şiirleri daha çok Cahiliye şiirlerini andırmaktaydı. Gerçekten de şair, duygularını fazla bir süslemeye gitmeden içtenlikle yazıyordu. Zamanla şiirde edebî sanatları kullanma merakı, İran edebiyatında da doğallıktan çıkan yeni bir şiir tarzını meydana getirdi. Ve hemen hemen yine bu yüzyılımızın ilk çeyreğine kadar bu şiir tarzı sürdü. İran'da da Batı edebiyatlarının etkisiyle gerek şiirde, gerekse hikâye ve roman konularında değişmeler oldu. Nitekim günümüz İran şiirinde serbest nazıma yer verildiği gibi, bir tür manzum olan mesnevilerin yerini gerçek anlamda roman ve hikâyeler aldı. Artık Leyla-Mecnun, Hüsrevü şirin gibi mesnevi konuları bir kenara bırakılarak toplum içindeki olayları konu edinen roman ve hikâyeler meydana geldi.

Modern İran edebiyatının dışında Batı edebiyatlarının etkisi, Türkiye aracılığıyla İran'a geçmiştir. Nitekim yeni İran edebiyatı incelenirken bizdeki Tanzimat, Servet-i Fünun, Fecr-i Âti gibi dönemlerdeki Türk edebiyatlarının gerek şekil, gerekse içerik bakımından bu edebiyatın üzerindeki etkilerini görmemek mümkün değildir.

Yüzyıllar boyunca İran edebiyatının etkisinde kalan Türk edebiyatının Batı edebiyatlarının etkisi altına girdikten sonra kendine özgü ve bağımsız bir edebiyat vücuda getirdiği için, bu konuda fazla bir şey söylemeyeceğim.

İslamiyet İspanya'ya yerleştikten sonra, Batı ile daha yakın ilişkiler kurma olanağı elde edildi. Hıristiyan ve müslüman halkın yakınlaşması büyük bir ihtimalle, sadece Arap edebiyatını etkilemiş değil, Batı edebiyatının da az çok Arap edebiyatı üzerinde etkisi olmuştur. Ancak, yapılan araştırmalar bu Arap edebiyatının o dönem İspanyol ve Fransız edebiyatlarını etkilediğini göstermektedir. Batı'da bir takım ünlü eserlerin konularının da Doğu edebiyatındaki konulardan etkilendiği bilinmektedir. Meselâ Dante'nin *Divinia Comedia'sı* ve Shakespeare'in *Hamlet'i* gibi.

İslam edebiyatındaki ortak konular: Hint Masalları ve eski İran tarihinde o güne kadar gelmiş olan kahramanlık ve aşk hikâyeleridir. Bir de Cahiliye şiiri konuları...

Tabiatın kısırlığı, özellikle İran ve Arabistan'da şairlerin hayal etme gücünü artırmıştır. Bu nedenle özellikle edebi eserlerin gerçekte olan ilgileri hemen hemen yok denecek kadar azdır. Bu durumu gerçek resimle minyatürün karşılaştırılmasında anlamak mümkündür. Hayal kudreti, renkler, çizgiler gerçekten insanı hayrette bırakacak güzelliكتedir. Ancak, bu eserleri gerçekte bağdaştırmak oldukça güçtür. Bütün bu özelliklere karşılık insanların yer değiştirmeleri ve toplum içindeki farklılıklar pek az da olsa sanatkârlar arasında bir farkın doğmasına neden olmuştur. Nitekim İran edebiyatının kuvvetle etkisi altında bulunan Türk edebiyatında bile zamanla büyük bir farklılık olmuştur.

İslam edebiyatını Batı edebiyatından ayıran en büyük özelliği, gerçekte olan ilgisinin azlığıdır.

Her sanatkâr, özellikle yeni sanatkârlar, içinde bulunduğu toplumun etkisi altındadır, yazacağı yahut vücuda getireceği eserde bu etkiden uzak kalamaz. Sanatkâr ne kadar istese de eserinde o toplumun sorunlarından soyutlanamaz. Ancak, eserini yazarken, meselâ sadece falan ideolojiyi savunacağım veya falan amaca hizmet edeceğim biçiminde bir ön yargı ile yola çıkar ve eserinin her sayfasında bu düşüncelerini savunduğu ilk okuyuşta göze çarparsa, eseri bir sanat eseri olmaktan çıkar. Buna karşılık aynı düşüncelerle yola çıkıp, büyük bir sanat kabiliyetiyle bunları okuyucuya aksettirebilirse, onun bu eserine gerçekten bir sanat eseri olarak bakılabilir. Bir sanat eserinde ideolojiden çok, o eserin sanat yönüne bakılır.

Türk, Fars ve Arap edebiyatlarının yüzyıllar boyunca ortak yönleri olmuştur. Meselâ, Arap edebiyatı İran edebiyatını, o da Türk edebiyatını etkilemiştir. Bu üç edebiyatta da sayılamayacak kadar gerek şekil, gerek konu bakımından ortak yönler vardır.

Çağdaş Türk aydını, Batı sanatına olduğu kadar Doğu sanatına vâkıf değildir. Buna da neden, Batı edebiyatındaki roman, hi-

kâye türlerinin yüzyıllar boyunca şekil değiştirmemiş ve bizzat insanın kendisini konu edinmiş olmasıdır. Bu edebiyatta, okuyan az da olsa kendisini ilgilendiren sorunlarla karşılaşılabilir. Oysa ki, Doğu edebiyatında insanları ilgilendiren ve bütün insanlık boyunca varlığını koruyacak sorunlara yer verilmemiştir.

2.6. İslam Dünyası'nda Ansiklopedi (1989)^(*)

Kuşkusuz türlü dil ve kültürlerle bağlı Müslüman uluslardan hemen hemen hepsinin kendilerine özgü birer ansiklopedilerinin bulunabileceği düşünülerek, aşağıda okuyacağınız yazının başlığının böyle olması gerekirdi. Ancak, daha başlangıçtan itibaren İslamiyetin sadece din olarak değil, aynı zamanda bu dinin kutsal kitabı olan Kuran'ın dili olan Arapça'nın ulusların kültür ve medeniyeti üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Araplar dışında, İslamiyeti benimseyen uluslar için ilk iş, dilini öğrenerek bu kutsal kitabı anlamaktı. Bunun için çok geçmeden bu dili öğrenmek üzere çalışmalar başladı. Bu alandaki çalışanların başında Arap kökenli olmayan uluslara bağlı kişiler geliyordu. Bunlar yeni bir dine girmenin verdiği büyük heyecanla, kendi dil ve kültürlerini bırakıp Arap dil ve kültürüne bağlandılar. O derecede ki, bu işlerle uğraşanlar uzun yıllar, kendi dillerini küçümsemiş, Arapça'nın kendi ülkelerinde resmi dil olmasına yardım etmiş ve onun dışında bir dille herhangi bir eser yazmamışlardır. Fethedilen ülkeler, yüksek kültür ve medeniyetleri ile Arap yönetim ve geleneklerini etkiledikleri halde, kutsal kitabın (Kuran'ı Kerim) dili nedeniyle yüz yıllar boyunca Arapça'nın etkisinden kurtulamamışlardır. Ancak Arap egemenliğinin zayıflaması ile ve başlangıçtaki dinsel heyecanın azalması ile birlikte, özellikle İran'da VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birtakım bağımsız devletler kuruldu ve bu devletler de kendi dil ve geçmişlerine karşı yakın bir ilgi uyandı. Bunun sonucu olarak da kendi dilleri ile eserlerin yazılmasına üstünlük tanındı. Böylece özellikle Samanoğulları dönemi (874-999)nde Arap harfleri ile birçok eser yazıldı. Ancak Arapça bilim dili olarak varlığını korudu. Os-

^(*) Hürriyet Gösteri eki, 8, sayı: 105, 1989, s.6-9.

manlılara gelinceye kadar İran dil, edebiyat ve kültürünü benimseyen Selçuklu Türklerinden sonra Arapça dinsel alanda bilim dili olarak kalmakla birlikte, Türkçe eserler de burada yazıldı. İran ve Türkiye dışındaki birçok ülke (Mısır, Tunus, Fas, Cezayir)nin resmi dili Arapça olduğu için, daha uzaklara (Pakistan, Hindistan. Endonezya) gitmeden, önce Arapça, sonra da sırasıyla Farsça ve Türkçe yazılmış ansiklopedi ve ansiklopedi niteliğindeki yapıtlardan söz edilecektir.

Ansiklopedilerin varlıkları, bilimlerin varlığına bağlı olduğu için, İslam dünyasında da bu tür eserlere ancak İslamiyetle birlikte oluşmaya başlayan bilimlerin sonucunda gereksinme duyuldu. Kuşkusuz, daha önce de işaret edildiği gibi, başta Araplar dışında İslamiyeti benimseyen ve onların onlarca katı sayılan yabancı kökenli uluslar için Kuran'ı doğru okuyup anlama başta geliyordu. Bu nedenle önce dilbilgisi, sonra sırası ile Kuran'ı doğru okuma (kıra'at) ve yorumlama (tefsîr) bilimleri oluştu. Hemen hemen aynı dönemde hadis ilmi doğdu. Gerçekten de İslam dininin kökleştirilmesi ile ilgili sorunların çoğu başlangıçta Peygamber'e sorulmak suretiyle çözümleniyordu. Onun ölümünden sonra, bu sorunlar, bir ölçüde onun arkadaşları daha sonraları da bu arkadaşları hemen izleyenlerden sorularak karara bağlanıyordu.

Böylece bu konuda herhangi bir bilim kolunun oluşmasına gerek yoktu. Ancak imparatorluğun her gün genişleyen sınırları içinde karşılaşılan sorunları, dinin ilkelerine uygun bir biçimde çözümlenmek için Peygamber'in bu tür olaylar karşısındaki söz ve davranışları hakkında bilgi edinme gereksinimi duyuldu. Bu da **İlmü'r-ricâl** kişiler bilimi adı verilen hadis ilmini doğurdu. Çok geçmeden bunları diğer bilim dalları ile şiir, tarih ve tasavvuf alanlarındaki çalışmalar izledi. Bu bilimlerin doğuşu ile birlikte, zamanla bu alanlarda çalışanların yaşam öykülerini içeren ansiklopedik yapıtlar yazıldı. Nitekim dilbilgisi alanında Ebu't Tayyibil-lugavi (ölm. 962)'nin **Merâtibü'n-nahviyyin'i**, es-Sîrafi (ölm. 978)'nin **Ahbâru'n-nahviyyini'l-basriyyin'i**, ez-Zu-

beydi (ölm. 918)'nin **Tabakatü' n-nahviyyin'i**, tefsir alanında eş-Şâtîlü (ölm. 1194)'nün **Tabakatü'l müfessirîn**, hadis alanında Musulu Mu'âfâ bin İmrân el-Mavsîlî (ölm. 845)'nin **Tabakatü'l-muhaddisîn'i** ile el-Heysem bin Adi (ölm. 822)'nin İslam fıkıhçı (hukukçusu)larını da içine alan **Tabakatül-fukâhâ ve'l-muhaddisân'i**, İbn Sa'd (845)'in aşağı yukarı aynı alanda Peygamber ve etrafındakiler (sahâbe) ve tabiinin yaşam öykülerini anlatan **Kitabu Tabakat'ı**, Abdullah bin Muhammed el-İsbehani (öl. 979)'nin **Tabakatü'l-muhadisîn bi İsbahan**, İbnülesir (ölm. 1234)'in Peygamber ve sahâbesini tanıtan **Usdu'l- gâbe'si**, İbnülhacer el Eskalanî (ölm. 449)'nin el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe'si yazıldı.

Bilimler ansiklopedisi niteliğinde olanlar arasında İhvânü's-safa (983)'nin elli iki risâleden oluşan **Resâil'i**, Ebu Abdullah Muhammed el-Harizmî (ölm. 997)'nin dönemindeki bilimlerle ilgili bilgileri içeren **Mefâtî'l-ulûm 'u**, İbn Füreyd (X. yy.)'in aynı nitelikteki **Kitabu cevâmi'l-ulûm'u**, Muhammed bin Ahmed el-Kazvîni (ölm. 1185)'nin 1156'da yazılan ve din, ahlak, siyaset, coğrafya, tarihle ilgili, genel ansiklopedi niteliğindeki **Müfîdül-ulûm ve mübidü'l humûm'u**, Muhammed bin Ahmed et-Tarsusî (öl. 1164)'nin **Unmuzecül'-ulûm'u**, Kutbettin Şirazi' nin (ölm. 1311) **Dürret üt-Tac'ı** anılabilir.

Edebiyat ve şairlerin yaşam öyküleri ile ilgili ansiklopedik yapıtlar arasında Câhiz (ölm. 869)'in, yazın sanatları dil, şiir, ahlak, hitabet vb. gibi konular içeren genel nitelikteki **Kitâbü'l-beyân ve't-Tebyîn'i**, İsmail bin Ebi Muhammed el-Yezîdî (815) ile Cumahi (ölm. 845)'nin **Tabakatu's-şu'ara'ları**, İbn Kuteybe'nin (ölm. 889)'nin şiir ve şairler hakkında bilgi veren **Kitâbü's-şî'r ve's-şu' arâ 'sı**. Müberred (ölm. 898)'in edebiyatın her kolu ile ilgili **Kitabu Kâmil fi'l-luga**, İbn Abdi Rabbihi (ölm. 940)'nin daha çok edebiyat yönü ağır basan türlü konularla ilgili **İkdü'l-ferîd'i**, Yakut Hemevi'nin **Mu'cemü'l-üdebâ'** adı ile de tanınan **İrşâdü'l-eril ilâ ma'rifetü'l-edîb'i** sayılabilir.

Tasavvuf ve sufilerle ilgili ansiklopedik yapıtlar arasında Sülemi (ölm. 1021)'nin **Tabakatü's sūfiye'si**, Ebu Nueym el-İsfahanî (ölm. 1038)'nin **Hilyetü'l-evliyâsı**, Kuşeyri (ölm. 1072)'nin ünlü sufi'lerin yaşam öyküleri ile tasavvuf ilkelerini anlatan **Risale'si**, İbnül-cevzi (ölm. 1200)'nin **Sifatu's-safve'si**, Şa'rani', (1565), **Tabakat'ı** yer alır.

Olayları yıl yıl anlatan eski tarih kitaplarında, her yılki olayların sonundaki vefeyat (ölümler) bölümünde o yıl ölen ünlü kişilerin adları yazılırdı. Sonradan bölümlerde adları saptanan kişilerden söz eden ayrı kitaplar yazıldı. Bu alanda yazılanlar arasında İbni Hallikan (ölm. 1282)'nin adından da anlaşılacağı gibi ileri gelenler (**a'yân**)in yaşam öykülerini alfabetik sıra ile anlatan **Vefeyatü'l-a'yân'ı** ile Türk kökenli Aybek es-Safedî (ölm. 1363)'nin otuz ciltlik büyük ansiklopedisi **el-Vafî bi'l-vefeyât** adlı büyük yapıtları başta gelir. Bunları, İbn ül-İmâd (öl. 1679)'ın yine bir yaşam öyküsü ansiklopedisi niteliğinde olan **Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, vb. izledi.

Coğrafya ile ilgili ansiklopedik eserler arasında Ebu Hamid el-Endelusi (ölm. 1162)'nin **Tuhfetü'l-elbâb'ı** Yakut el-Hemevî (ölm. 1229)'nin sadece alfabetik olarak anlattığı şehirler değil, onların tarihi, edebiyatı ve ileri gelenleri hakkında da bilgi veren **Mucemü'l-buldan'ı**, Zekeriya bin Muhammed el Kâzvinî (öl. 1283)'nin kozmografya kadar coğrafyayı da ilgilendiren **Acâ'ibü'l-mahlukat'ı** ile ülkeler, şehirler, dağlar, göller vs. gibi tamamıyla coğrafyayı ilgilendiren **Aca'ibü-buldan** ya da farklı adı ile **Âsârü' l-bilâd** ve **ahbârü'l-ibâd'ı** anılabilir.

Tıp alanında er-Râzi (öl. 925)'nin Yunan ve Arap yazarlarının eserlerinden bir derleme niteliğinde olup, tıbbın her sorununa dokunan yirmi cildi aşkın **el-Havi'si**, Ebu'l Kasım Halef bin el-Abbas ez-Zehrâvi (öl. 1013)'nin **Kitabu't-tasrif limen acize ani't-te'lif**, İbni Sînâ (öl. 1032)'nin **Kanun fi't-tıbb**, el-Kıffî (1247)'nin tabiblerle birlikte felsefecilerden de söz eden **Tarîhü'l-hükemâ'sı**, İbn Ebi Useybi (öl. 1270)'nin tabiblerin yaşam öykülerini içeren **Uyûn'l-enba fî ta-bakati'l-etibbâ'sı**, Abdullah

bin Ahmed el-Endelusi (ölm. 1340)'nin ilaçlarla ilgili **Kitâbu'l-câmi'i müfredâti'l-edviye** ve **Mugnî fil-edviye** adlı yapıtlarından söz edilebilir.

Hayvanlarla ilgili başlıca ansiklopedik eserler arasında Cahiz (öl. 868)'in Aristo'nun Arapça'ya çevrilen **Historia animalium** adlı yapıtı ile başkalarından yararlanarak yazdığı **Kitâbü'l-hayavân**'ı ile Muhammed bin Musa ed-Demiri (öl. 1405)'nin alfabetik sıra ile hayvanlardan söz ederken bunların alışkanlıkları, adlarının geçtiği hadisler, haklarındaki şeriat hükümleri ve onlarla ilgili atasözleri, hayvanın vücudunun tıp bakımından özellikleri, rüya yorumundaki yerlerini açıklayan **Hayatu'l haya-vân**'ı yer alır.

Bitkilerle ilgili ansiklopedilerin başında Ebu Hanife ed-Dineverî'nin **Kitabu'n-Nebat**'ı gelir.

Bizde olduğu gibi Araplarda da modern anlamda ansiklopediler XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazılmaya başlandı. Nitekim bu anlamda ilk Arapça ansiklopedi **Da'iretü'l ma'arif** adı ile Petros el-Bustânî (öl. 1883) tarafından hazırlanmaya başlandı. el-Bustânî V. Murat'a ithaf edilmek suretiyle yayımına başlanan bu ansiklopedinin 7 cildini hazırlarken öldü ise de, eseri oğlu Selim el-Bustânî ve arkadaşları tarafından 1898'de tamamlandı. Ondan sonra bizde olduğu gibi Araplar da (Mısır'da) Batı'da yayımlanmış bulunan İslam Ansiklopedisini, aslını değiştirmeden birtakım notlarla birlikte **Dairetü'l-ma'arifi'l-İslami** adıyla Arapça'ya çevirdiler. Bunun dışında son zamanlarda genel nitelikte birtakım ansiklopediler de yayımlanmaya başladı.

İran edebiyatında ansiklopedi ya da bu nitelikteki yapıtlara oldukça geç bir dönemde rastlanır. Oysa Arap edebiyatında bu nitelikteki yapıtların çoğu, İran kökenli kişiler tarafından yazılmıştır. Bunun nedeni de İslamiyet'ten sonra Arap dil ve edebiyatının hemen hemen birkaç yüzyıl İran'da egemen olması, bu egemenliğin etkisi altında yapıtların Arapça olarak yazılması ile açıklanabilir. III. yüzyıldan itibaren İran'da kurulan ulusal devletler de eski İran kültür ve edebiyatına karşı duyulan ilgi, uzun

yıllar sadece edebiyat ve tarih alanına bağlı kalmıştır. Bu nedenle de bundan sonra yazılacak ansiklopedik eserler daha çok bu alanlarla ilgili olmuştur. Nitekim önce edebi eserlerin iyi anlaşılabilmesi için yazın sanatlarından söz eden kitaplar yazıldı. Bunlar arasında şimdilik bilinen en eski yapıt, Muhammed b. Ömer-i Radûyânî'nin **Tercümânü'l-belaga'sı**, ile onu izleyen Reşided-din Vatvât'ın (ölm. 573) **Hada'iku's-sihr**'i. Şemseddin Muhammed b. Kays-i Razî'nin (ölm. 628'den sonra) **el-Mucam fi me'âyîriş'âri'la-cem** adlı yapıtlarıdır. Yazın sohbetleri ile ilgili bu yapıtlar arasında, şairlerin yaşam öyküleri ile ilgili yapıtlar da yazıldı. Tamamıyla ansiklopedik nitelikte olan bu yapıtların şimdilik bilinen ilki **Nizâmî-yi Arûz**'nin 1156'da yazılmış **Çahâr** makale'sidir. Aslında o dönemdeki bir hükümdar için gerekli olan dört memuru (kâtip, şair, müneccim ve tabib) konu edinen bu yapıtın şair ve niteliklerinden söz edilen bölümü, onların yaşam öyküleri ile de ilgili bulunduğu için aynı zamanda bir tür ilk tezkire olarak da kabul edilir. Onu Avfî (ölm. 1233)'nin gerçek anlamda tezkire niteliğini taşıyan **Lübâbü'l-elbâb**'ı izledi. Aradan yaklaşık üç yüz yıl sonra, Devletşah (ölm. 1495), **Tezkiretü'ş-su'arâ** adlı yapıtını yazdı. Lutf Ali Beg Azer'in (ölm. 1781) **Ateşkede** ve Emin Ahmed Râzî'nin, o dönemdeki coğrafi anlayışa göre yedi bölge (iklim)'ye ayrılan dünyadaki şairleri oldukları bölgelere göre inceleyen, ayrıca bilginlere şeyhlere de yer veren **Heft İklim** (Yedi İklim)'de gerçekten bir ansiklopedi niteliğindedir. Bu alanda en ünlüleri arasında anılan bu eserler yanında, Nâsireddin Şah döneminde (1848-1896) dört tanınmış bilginin gözetiminde, daha çok bir yaşam öyküleri ansiklopedisi niteliği taşıyan **Nâme-i Dânişveran** yazılmaya başlandı; ancak sadece yedi cildi yayımlanabildi.

İbni Sina'nın mantık, tabiiyat, ilahiyat, astronomi, musiki ve meta-fizik konularını bir arada anlatan, ancak sadece mantık, tabiiyat ve ilahiyat bölümleri kendisi, diğer bölümleri öğrencisi Ebû Ubeyd-i Cuzcanî tarafından tamamlanan **Dânişnâme-i Alâ'î** adlı yapıt da ansiklopedik nitelikte bir eserdir. Tasavvuf alanında Hücvirî (ölm. 1072)'nin **Keşfü'l-mahcûb**'u, Abdullah-i Ensârî

(ölm. 1088)'nin Tabakat-i Sûfi'yesi, Attâr'ın **Tezkiretü'l-evliyâ'sı** ve Câmi'nin Nefahâtü'l-ûns'ü de suffilerin yaşam öykülerini konu edinen ansiklopedik eserlerdir.

Coğrafya ve Kozmografya alanında tanınmış eserlerinden biri Hamdullah-i Mustavfi-i Kazvinî (ölm. 1349)'nin, **Nüzhetü'l-Kulub'** ü olup, tarihi bilgileri de içerir.

İran'da yakın zamana kadar modern anlamda bir ansiklopedi yoktur; Dihhudâ (ölm. 1952) bu ihtiyacı gidermek amacıyla Larousse sözlük ve ansiklopedisi gibi aynı zamanda sözlük görevini de gören ansiklopedisini hazırlamaya başlamış; otuz cildi aşkın bu malzeme sonradan kurulan bir kurul tarafından yayımlanmıştır. Ancak yine de modern anlamda genel bir ansiklopedi sayılamayacak olan bu yapıtı, Franklin Yayın Kurumu tarafından yayımlanmış bulunan **The Columbia Viking Desk Encyclopedia** kısmen esas alınmak suretiyle **Dâ'iretü'l- Ma'ârif-i Fârsî'nin** yayımı izledi. Şimdiye kadar ancak eliften lam harfine kadarki maddeleri içeren iki cildi yayımlanmış bulunmaktadır. Bu arada Muhammed Mu'în'in Larousse Sözlüğü'nden esinlenerek, dört ciltlik Farsça sözlüğü (Fehrg-i Fârisî)'ne eklediği iki ciltlik bölümü de son derecede faydalı bilgileri içeren bir ansiklopedi niteliğindedir. Bizde olduğu gibi son zamanlarda İran'da da Avrupa'da basılan İslâm ansiklopedisinin bazı maddelerini değiştirme, yeniden yazma ya da tamamlama suretiyle çevirisine girişilmiş ve **Danışnâme-i İran u İslam** adı ile yayına başlanmıştır. Ancak, on fasikülde yayınlanmış bulunan gerek baskı, gerek içerik bakımından kusursuz sayılabilecek olan bu yayın Humeyni yönetiminden sonra durdurulmuştur.

Türkiye'de, genel nitelikteki ansiklopedik eserler arasında Bedr-i Dilşâd'ın, Murat II adına yazdığı Türkçe manzum **Murâdnâme** şimdilik bu alanda yazılan ilk eser olarak gözükmektedir. Onu İbrahim bin Bali'nin, Mısır hükümdarı Kayıtbay (saltanat süresi: 1468-1496)'a sunulan **Hikmetnâme** adlı manzum yapıtı izler. Daha sonraki yüzyıllarda, Nev'i (ölm. 1598)'nin

Netâyicü'l-fünûn Erzurumlu İbrahim Hakkı (ölm. 1772)'nin **Marifet-nâme ve Tertibü'l-ülûm** adlı yapıtları yer alır.

Bu yapıtlar yanında, bilginler ve diğer mesleklerden kişileri konu edinen başlıcaları arasında, Taşköprülüzade (ölm. 561)'nin aslı Arapça olmakla birlikte, Mecdi tarafından birtakım eklemelerle çevirisi yapılan **Şaka'ik ün-numâniyye** ve Zeyilleri, Osmanzade Taib'in **Hadi-katü'l-vüzerâ** ve zeyilleri, Müstakimzade Süleyman Efendi (ölm. 1787)'nin şeyhülislâmlarla ilgili **Devhatül-meşâyih** ve zeyilleri, ayrıca hattatlarla ilgili **Tuhtefü'l-Hattâtin**'i saymak gerekir. Nihayet şairlerin yaşamı, öykülerini ve şiirlerinden parçaları, içeren Tezkireler de hatta çoğu alfabetik sıra gözetleme bakımından birer ansiklopedi niteliğine daha yakındırlar. Bu konuda yazılan ilk yapıt, Sehî (ölm. 1548)'nin sekiz katman içindeki şairlerden ayrı ayrı söz ettiği için **Heşt Bihişt** adını verdiği tezkiresidir. Onu sırası ile Latîfî (ölm. 1582), Ahdi (ölm 1593) vb. izler.

Bunlar dışında, Kâtip Çelebi'nin, kitapları konu edinen alfabetik olarak büyük bir ansiklopedi niteliğindeki Arapça **Keşfü'z-zünûn**'u, Hüseyin Ayyansaray'ın İstanbul camilerini anlatan **Hadîkatül-cevâmi**'sini; Tasavvuf alanında Lâmi'î Çelebi (ölm. 1532)'nin Nakşibendi tarikatındaki şeyhleri anlatan ve aslı Farsça olmakla birlikte Türkçe çevirisinde eklemeler yapılan **Nefahatü'l-ûns**'ü ve Cemaleddin Mahmud Hulvî (ölm. 1645)'nin, Halvetiyye tarikatı şeyhlerinin yaşam öykülerini içeren **Lemezât**'ta başta gelen ansiklopedik eserlerdir. Tanzimat'la birlikte başlayan batılılaşmanın etkisi kendisini ansiklopedi alanında da gösterdi. Bu alandaki ilk yapıt Ali Su'avi (1878)'nin tamamlanamayan **Kamûsu'l-ülûm ve'l-ma'arif**'idir. Onu Ahmet Rıfat'ın, yine tamamlanamayan **Lugat-i târihiyye ve coğrafya'sı** izler. Nihayet Şemseddin Sami (ölm. 1904)'nin, Bouillet'nin *Dictionnaire Universal D'Histoire Et De Geographie* adlı yapıtından büyük ölçüde esinlenerek hazırladığı altı ciltlik **Kamusu'l-Alâm** 1898'de tamamlanabildi ve bu niteliğini uzun yıllar korudu. Nitekim ondan sonra yazılan eserlerden Ali Cevad'ın **Memâlik-i**

Osmâniye'nin musavver tarih ve coğrafya lügati (1899). Salih Zeki'nin matematikle ilgili **Kamus-i riyaziye'si**, Emrullah Efendi'nin, son derece ayrıntılı olarak hazırlamaya başladığı **Muhîtü'l-maârif**'i. Ali Sevdî ve arkadaşlarının hazırladıkları **Musavver da'iretül-ma'ârif** yarım kalmış ansiklopedilerdir. Bu arada Bursalı Tahir'in yine bir ansiklopedi niteliğinde olan üç ciltlik **Osmanlı müellifleri** ile M.Süreyya'nın Osmanlı devlet adamlarından söz eden dört ciltlik **Sicil-i Osmanî** anılmalıdır.

3. Güncel Konulu Makaleler

3.1. İslam Ansiklopedisi (1984)^(*)

1908 yılında Almanca, Fransızca ve İngilizce olarak yayınlanmaya başlanan "İslam Ansiklopedisi" otuz yılda bütürildi. 1941'de Hasan Âli Yücel'in kararıyla Türkçeye çevrilmeye başlanan ve Türklerle ilgili bölümleri ayrıca eklerle yayınlanan ansiklopedi, bu yıl (43 yıl sonra) tamamlanmış olacak. Şu anda bütün maddelerin yazımı bitirilmiş durumda.

Prof. Dr. TAHSİN YAZICI *İslam Ansiklopedisi Yazı Kurulu Başkanı*

Batının, eski Yunandan başlayarak, bazen bireysel, bazen de ortak çabalarla, XIX. yüzyılın başlarına kadar süregelen Doğu'yu tanıma çalışmaları, bu tarihten itibaren sistemli bir biçimde sürdürüldü. Nitekim bu yüzyılın başlarında bir yandan bu çalışmalardan, bir yandan da bu iş için kurulan kurum ve sürekli yayınlardan yararlanarak yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler tanıtılmaya çalışıldığı gibi, belirli süreler içinde bilgi alışverişinde bulunmak üzere kongreler de düzenlendi.

TÜRKÇEYE KAZANDIRMA

Bütün bu araştırmaların sonuçlarını tek bir yapıtta toplamak amacıyla, çağımızın başlarında (1908), Uluslararası Akademiler Birliğinin desteği ile üç dilde (Almanca, Fransızca ve İngilizce) olmak üzere **İslam Ansiklopedisi** yayınlanmaya başladı. Ünlü Doğubilimcilerin gözetiminde ve fasiküller halinde yapılan bu yayın, otuz yıl sürdü. Bir yıl sonra da, İslam ve Türk tarih ve kültürü bakımından büyük bir önem taşıyan bu ansiklopedinin Türkçeye kazandırılması girişimlerinde bulunuldu (1941). Sonunda o dönemin Milli Eğitim Bakanı rahmetli Hasan Âli

^(*) Cumhuriyet, 13 Ekim 1984

Yücel'in bir yazısı ile, rahmetli Adnan Adıvar'ın başkanlığında Edebiyat Fakültesinde kurulan bir yazı kurulu çalışmalarına başladı. Ancak bu yazı kurulu işe girişirken, başlıca iki sorunla karşı karşıya kalmıştı: 1-Ansiklopedinin aslının yayın işinin uzun sürmesi nedeniyle ilk fasiküllerinde yer alan bilgilerin bir bölümünün eskimiş olması, 2- Türklerle ilgili maddelerin eksikliği.

Bu iki sorundan ilkinin, ansiklopediyi olduğu gibi değil de, tamamlama, değiştirme ve yeniden yazma biçiminde yayınlamak, Türklerle ilgili eksik maddeleri de ek ciltlere bırakmaya karar vermek suretiyle çözümlendi. Kaldı ki, dönemdeki olanaklara göre hazırlanmış olan bu ansiklopedide öbür uluslarla ilgili birçok madde de eksiktir. Ancak bu tür yapıtlarda görülen bu eksikliklerin, sonraki baskılarında giderildiği, hatta bunlara birçok yenilerinin eklendiği bilinmektedir. Nitekim, ansiklopedinin, Fransızca ve İngilizce olarak yapılmakta olan ikinci baskısında bunların büyük bir bölümünün giderildiği görülmektedir.

Ansiklopedinin Türkçe çevirisinde, Türklerle ilgili maddelerin sadece çevirisi ile yetinilmemiş, bunların hemen hemen yüzde doksandan çoğu yeniden yazdırılmıştır. Aynı yöntem, öbür uluslarla ilgili maddelerin bir bölümü için de uygulanmıştır. Bütün bunlara karşın, yapıtın aslında bulunan ve o dönemin bugün bile yerleri doldurulamayacak olan ünlü bilginleri tarafından yazılan birçok madde değerinden en küçük bir şey yitirmemiştir. Nitekim bu nitelikteki maddelerin hemen hepsi, ansiklopedinin ikinci baskısına da olduğu gibi aktarılmıştır.

İslam Ansiklopedisi'nin ilk Türkçe fasikülü yayınlandıktan (1941) kısa bir süre sonra, özellikle dinsel çevrelerde yapıtın Müslümanlığa karşıt bir nitelik taşıdığı ileri sürülerek, **Türk-İslam Ansiklopedisi** adıyla bir ansiklopedi yayınlanmaya başlandı. Ancak bilimsel nitelikten yoksun olan bu ansiklopedinin yayını çok geçmeden durdu. Bu arada işi bilen veya bilmeyenler tarafından da bu eleştiriler sürdürüldü. Bu eleştirilerde özellikle bilgi bakımından gösterilen yanlışlar, bir sonraki fasiküllerde verilen düzeltmelerle giderildi. İslam dini bakımından hiçbir

belgeye dayanmayan -ki bu çok nadirdir- yargılar, yazı kurulu tarafından ya düzeltilmiş, ya da çıkarılmıştır.

OKUYUCU KUŞKULANDIRILMAMALI

Ancak gerçekten sağlam bir belgeye dayanan bir değerlendirmeyi de eski bir deyimle hasıraltı etmek, Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" olarak nitelendirdiği bilim ahlakı ile bağdaşmaz. Ayrıca sonradan gerçeği öğrenen okuyucu da, bu kez öteki maddelerde doğru olarak verilen bilgilerden de kuşkulanmaya başlar. Kaldı ki, bu tür maddeleri yazan ve kendi alanlarında en büyük otorite sayılan bu bilginler, sadece İslamlık konusunda değil, Batı ve Doğu din ve tarihleri hakkında da geniş bilgi hazinesi ve geleneği bulunan kişilerdi. Bu bakımdan İslamlıkla ilgili sorunları daha iyi değerlendirme olanağına sahiptiler. O kadar ki, herhangi yanlış bir anlamaya yer vermemek için, yazı kurulunca "ALLAH" gibi çok önemli bir maddenin, bilginlerimiz tarafından yazılması öngörülmüş ve bu iş, o dönemin Diyanet İşleri Başkanı değerli din bilgini rahmetli Şerefeddin Yaltkaya ve başkalarına verilmek istenmişti. Ancak bu değerli bilginler, maddenin aslını görünce, ondan daha iyi yazamayacaklarını, sadece Müslümanlıkla bağdaşmayan görüşler hakkındaki düşüncelerini içeren birtakım notlar eklemekle yetinebileceklerini söylemişlerdir. Gerçekten de bu maddede birkaç yerde bu tür notlara rastlanır. Bu arada dinimizi veya tarih ve kültürümüzü, başka din ve uluslara karşı savunabilmek için de, karşı yanın bu konudaki düşüncelerini öğrenmemizin gerekliliğine de işaret etmek yerinde olur. Nitekim bu düşünce ile İslam Ansiklopedisi'nin Mısır'da yapılan Arapça çevirisinde, maddeler olduğu gibi çevirildikten sonra, gereken yerlere bazı notlar eklemekle yetinilmiştir.

43 YILDA BİTİRİLDİ

Burada açıklanması uzun sürecek olan türlü nedenlerle yayını kırk üç yıl gibi uzun bir süre alan **İslam Ansiklopedisi**'nin ta-

mamlanma işi bu yıl bitmiş olacaktır. Nitekim daha dört beş ay önceden son fasiküllerle ilgili yazıların hemen hemen tamamı basımına gönderilmiş bulunmaktadır.

Bu arada Avrupa'da Fransızca ve İngilizce olarak ikinci baskısına 1956'da başlanan İslam Ansiklopedisi'nde, daha iyi olanaklarla çalışılmasına karşın, yirmi sekiz yıl içinde ancak "M" harfine gelinmiş bulunması, bizdeki yayınının kırk üç yıl gibi uzun bir süre almasını bir ölçü de mazur gösterir.

Bazı kurumların, İslam Ansiklopedisi'nden esinlenerek, aynı adla ya da bu adın başına "büyük" vb. gibi bir takım sıfatlar getirerek yeni ansiklopediler yayınlama girişiminde buldukları duyulmaktadır. Bu çalışmalar hakkında bilgim olmadığı için bir şey söyleyemeyecek, ancak bu işin pek kolay olmadığını belirtmekle yetineceğim. Zira ülkemizde, bu gibi yapıtlarda yer alacak yazıların neleri içermesi gerektiğini bilen yazarlar pek azdır. Yazı kurulumuz yıllarca, gereksiz yere uzatılmış, ya da tekrar edilmiş bilgileri bir biçime sokmak için uğraşıp durmuştur. Bu güçlüğü, yayınlanacak maddelerde herhangi bir ön yargıya kapılmadan gerçekleri olduğu gibi yansıtma koşulunu da eklemek gerekir.

İslam Ansiklopedisi, şimdiye kadar yayınlanan ciltleriyle, ondan sonra yayınlanan birçok ansiklopediye kaynak olduğu gibi, ülkemiz bilim dünyasına da, bu tür yazı yazma konusunda bilimsel bir yöntem getirmiştir.

Sözlerime son verirken, benden önce yazı kurulu başkanları olup, bu anısal yapının bilim ahlakına layık bir biçimde yayınlanmasında hizmetleri geçmiş bulunan ve Tanrı'nın rahmetine kavuşmuş olan Adnan Adıvar, Prof. Cavit Baysun, Prof. Ahmed Ateş ve öbür üyelerin anılarını saygı ile anmayı bir borç bilirim.

3.2. Amaçları Arapça Öğretmek Değil! (1984)^(*)

Eski kültürümüzü yeni kuşaklara tanıtmaya işi, bunu ticaret metaı yapıp, insanlığın doğal yapısı gereği olan ileriye doğru gidişini kösteklemeye çalışanlara değil, bu alanda geniş kültürlü, bilimin onuruna yakışır bir biçimde çalışan uzmanlara bırakılmalıdır.

Prof. Dr. TAHSİN YAZICI *İslam Ansiklopedisi Yazı Kurulu Başkanı*

Türkçe'de bir atasözü vardır: "Ya dayak yememiş, ya da saymasını bilmiyor". Bu atasözü, işin farkında olmadan, Arapça'nın ortaokul ve liselerde okutulması önerisinde bulunanlar için de söylenebilir. Zira bunlar, ya Arapça öğreniminin ne demek olduğunu bilmiyor, ya da Osmanlıca'da veya bir ölçüde günümüz dilindeki Arapça sözcüklere bakarak Arapça'nın kolayca öğrenilebileceğini sanıyorlar. Her iki bakımdan da, bunların bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Aslında Arapça ve Farsça yıllardır okutuluyor. Ama onların amaçları başka.

GELİŞMİŞLİK GERİYE DÖNMEYİ ÖNLEYECEK DÜZEYDE

Eğer onlar, eski edebiyat ve tarihimizi öğrenmek için böyle bir öneride bulunuyorlarsa, bu da geçerli bir neden değildir. Çünkü herkesin bu konularda doğrudan doğruya bilgi sahibi olabilmesi isteniyorsa, bu ya bugünkü abecemiz yerine eski harfli abeceyi koymakla, ya da ilkokuldan başlayarak yeninin yanında eski abece'yi öğretmekle gerçekleştirilebilir. Her iki biçimde de harcanan çabalar, ülkemiz için zarardan başka en küçük bir yarar sağlamaz. Olsa olsa, bu öneride bulunanların doğru dürüst bilmedikleri halde özlemini çektikleri Osmanlıca'yı diriltmeye yarar. Ancak bu da her türlü olasılığın dışındadır. Zira bugünkü

^(*) Cumhuriyet, 29 Ağustos 1984.

Türkçemiz, artık Arapça ve Farsça sözcüklere, büyük ölçüde gereksinme duymayacak duruma gelmiştir. Bu nedenle geriye dönmek olanaksızdır. Nitekim daha şimdiden: İlim, âlim, malum, muallim, talim... gibi sayıları yüzleri ve hatta binleri aşan Arapça sözcüğün yerini Türkçe'leri almıştır ve hiçbir güç, bu akımı durduramayacaktır.

. Hiçbir ülkede, bilginler, kendi edebiyat ve kültürlerini araştırırken, dönemlerindeki dille karşılaşmazlar. Bu dilin, tarihî gelişmesine göre, çoğu kez ya bir ölçüde ayrı, ya da anlaşılması çok güç biçimini bulurlar. Gerçekten de hiçbir dil, ilk ortaya çıktığı biçimini yüzyıllarca koruyamaz, değişir ve yeni yeni kavramları karşılamak üzere yeni sözcükler üretir. Sonunda öyle bir duruma gelir ki, bazı temel ilkeler dışında, sonraki ile benzerliği, ancak çok dikkatli incelemelerle anlaşılabilir. Kaldı ki, bu eski dilin, zamanla yan gelişmeleri de olur: Diyalektler ortaya çıkar. Bunlar da, çoğu kez ya kendi içinde, ya da komşu dillerin etkisi altında ayrı bir dil halinde gelişir. Nitekim bu durum, bütün dünya dillerinin olduğu gibi, Türkçe'nin tarihî gelişmesinde de saptanabilir, örneğin Hind-Avrupa dillerinden olan Sanskrit ve Farsça, başlangıçta tek dil iken, zamanla iki bağımsız dil haline gelmişlerdir. Bunların da eski ve yeni biçimleri ortaya çıkmış, onlardan da, bir takım diyalektler türemiştir. Türk dilinde de durum bundan pek ayrı değildir. Nitekim Ural-Altay dil öbeğine bağlı olarak ortaya çıkan ilk Türkçe ile, bugün türlü ülkelerde gelişen biçimleri arasındaki bağları saptamak, çoğu kez kılı kırk yaran incelemeleri gerektirmektedir. Nitekim bu durumu, bugünkü Türk diyalektleri arasındaki ayrılıklar da açıkça göstermektedir. Gerçekten de, örneğin bir Anadolu Türk'ü, bir Kırgız veya Özbek'in Türkçe'sini hemen hiç anlamaz.

Daha ilk dönemlerden başlayarak, az da olsa Çince ve Sanskritçe'nin daha sonraları büyük ölçüde Arapça ve Farsça'nın etkisi altında kalan Türkçe'nin, bu iki dil ile birleşerek, Anadolu'da Osmanlıca adı verilen karma bir dil haline geldiği bilinmektedir. Bu dil, bu bakımdan, gerçekten de Arapça ve Farsça iyi bilinmeden kolayca anlaşılmaz.

Bu duruma, Latince'nin egemen olduğu bazı Batı dillerinde de rastlanır. Yabancı dillerin etkisi olmasa bile, yukarıda açıklandığı gibi, dilin kendi yapısında zamanla ortaya çıkan değişiklikler de eskinin anlaşılmasını güçleştirir. Nitekim XIII. veya XIV. hatta XV. veya XVI. yüzyıllarda yazılmış Fransızca, Almanca ya da İtalyanca bir metin, bugün bu dilleri konuşan herkes tarafından kolayca anlaşılmaz. Bunlar, ancak uzmanları tarafından anlaşılır ve bunların gelecekle bağları yine bu uzmanlar tarafından sağlanır. Bu iş ülkemizde Edebiyat Fakülteleri tarafından yapılmaktadır. Ancak çok sınırlı olanaklara sahip bulunan bu fakültelerin görevlerini tam anlamı ile yerine getirdikleri söylenemez.

ARAPÇA, FAKÜLTELERDE YILLARDIR OKUTULUYOR

Son zamanlarda Arap ülkeleriyle olan ilişkilerimiz nedeniyle, ortaokul ve liselere Arapça dersi konulması önerisinde bulunanlara gelince: Bunu önerenler, ya ülkemizde Arapça öğreniminin bugünkü durumu hakkında bilgi sahibi değiller, ya da cumhuriyet döneminde Arapça'nın ihmal edildiği izlenimini yaratmak istiyorlar. Zira daha Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, başta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olmak üzere, öğretimi 1933'e kadar süren İstanbul İlahiyat Fakültesi, bu tarihten sonra kurulan sırasıyla Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya, Ankara İlahiyat, Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat, İslami Bilimler (sonradan İlahiyat) ve YÖK'ün kurulması ile ilahiyat Fakültelerine dönüştürülen altıyı aşkın Yüksek İslâm Enstitülerinde olduğu gibi, sayıları üçyüzleri aşan İmam-Hatip okullarında Arapça okutulmaktadır. Ancak buralardaki öğretim eski kültürümüzle ilgisine bakılarak, daha çok klasik Arapça'nın öğrenimi ile ilgilidir.

Bu satırların yazarı, bu geleneğin yanında Arap ülkelerinin bugünkü toplumlarını da tanımak amacıyla, şimdiki dilleriyle yazılan yapıtlarının da, Türkçeye kazandırılması gereğini düşünmüş ve Kültür Bakanlığı Danışma Kurulu'nda "Komşu ülkeler edebiyatları" adı altında bir dizinin kurulmasını önermiş, ve bu

öneri o dönemde (1978) kabul edilmişti. Nitekim bu amaçla ilk olarak başta İran ve Arap çağdaş edebiyatlarından Türkçe'ye çevrilecek yapıtların listeleri hazırlanmış ve bu listelerdeki yapıtlardan biri de basılmıştı. (Sadık Çûbek, **Tengsîr**): Ancak İran'da Şah zamanında yazılan ve herhangi tehlikeli bir yanı bulunmayan bu yapıtın, anlaşılması güç bir nedenle satışı sonradan durduruldu. Bu arada bir ülke halkını en iyi tanıtan yapıtların da, roman ve hikâyeler olduğu unutulmamalıdır.

Altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nda da günlük Arapça'ya önem verilmemiştir. Onun yerine öğretimde temel olarak Kur'an Arapçası ve onun açıklanmasına yardımcı olan edebi metinlerde geçen dil alınmıştır. Ancak öğrenilmesi çok güç olan bu dili, gereği gibi öğrenenlerin sayısı, bu dönemde de oldukça sınırlıdır. Kaldı ki, bu konuda Arap bilginleriyle yarışabilecek düzeyde bulunan birçok Türk bilgini, çoğu kez bu dili gereği gibi konuşamazdı.

ÇAĞDAŞ ARAPÇA İÇİN...

Bu konuda yapılacak tek iş, yukarıda işaret edilen, öğrenim kurumlarında, çağdaş Arapça'nın da gereği gibi, öğrenilebilmesi için olanaklar sağlamaktır. Bu öneride bulunanların görevi, çok güç olan bu dilin öğrenimi ile genç dimağları yormak değil, vaktiyle Hitlerin: "Doğuda her zaman bir peygamber çıkar, yaratıcı bir teknisyen asla!" sözünü yalana çıkaracak nitelikte beyinler hazırlamaya çalışmak olmalıdır. Zira hiç olmazsa, şimdilik kurtuluşumuz bundadır. Esasen Arapça öğretimi yapılmakta olan kurumlardan mezun olacakların da, çok geçmeden, iş bulma bakımından, ülkemiz için büyük sorunlar yaratacakları gözden irak tutulmamalıdır.

Eski tarih ve kültürümüzü yeni kuşaklara tanıtmaya işi ise bunu, ticaret metaı yapıp, insanlığın doğal yapısı gereği olan ileriye doğru gidişini kösteklemeye çalışanlara değil, bu alanda geniş, kültürlü, bilimin onuruna yakışır bir biçimde çalışan uzmanlara bırakılmalıdır.

3.3. Beytü'l Hikme ve Tercüme Bürosu (1987)^(*)

Tercüme Bürosu'na karşı olanlar, tek parti döneminde amaçlarına ulaşamamış, 1950'den sonra başlayan çok partili düzende, kurulan hükümetlerden yararlanarak, bu büronun içine siyaseti sokmayı başardılar. Böylece büro, çalışmalarını o sıradaki hükümetin eğilimine göre ayarlamaya çalıştı. Bu durum, bu alana da siyasetin girmesine neden oldu. Büronun yansız ve deneyimli elemanlarının yerini, hükümetlerin siyasal görüşlerini, her türlü gerçeğin üstünde tutan deneyimsiz kişiler aldı.

Prof. Dr. TAHSİN YAZICI

Başlığı gören okuyucu, biri tümüyle Arapça, öbürü ise, iki parçası da yabancı olmakla birlikte, Türkçe'nin kurallarına göre yapılmış bu iki tamlamanın birbiri ile ne ilişkisi vardır diye düşünebilir. Zira okuyucu Arapça tamlama (Beytü'l-hikme)'nin anlamına yabancı olduğu halde ikincisini, yani Tercüme Bürosunu (pek genç değilse de) hemen anımsayacaktır. Çünkü bu büronun ülkemiz kültürüne yaptığı katkılar unutulur türden değildir. İkincisi de yaklaşık bin yılı aşkın bir süre önce kurulan ve birincisi ile aynı nitelikte olan bir kurulun adıdır. Adı "Beytü'l-hikme=Bilgelik evi", pek de gördüğü görevi yansıtmayan bu büro da tümüyle bir Tercüme Bürosu olup, Abbasilerden Me'mûn döneminde (813-833) kurulmuştur. Bu iki kurum, sadece yaptıkları görev bakımından değil, alın yazgısı bakımından da birbirine çok benzemektedir. Nitekim her ikisi de kurulduktan kısa bir süre sonra, dönemlerine kendi damgalarını vurmuş, ancak çok geçmeden baş gösteren bağınazlık karşısında etkinliklerini yitirmiş, ya da yerlerini kendi amaçlarına ters düşen birtakım gerici düşüncelerin egemen olduğu yeni kurullara bırakmışlardır.

Harunurreşîd'in İranlı bir cariye olan oğlu Me'mûn, çok iyi öğrenim görmüş aydın bir kişi idi. Başta kardeşi Emin ile yaptığı halifelik kavgası olmak üzere, karşılaştığı bir çok tarihi ve siyasal

^(*) Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1987.

olaylar, onu bilim ve felsefe ile uğraşmaktan alıkoymadı. Daha önce başlamış olan Grekçe eserlerin çevirilerinin etkisiyle dinsel sorunlar üzerinde başlayan tartışmalar, gerçekten aydın bir kişi olan onu da etkilemişti. O da, İslam inançlarını felsefenin ışığı altında değerlendirmeye çalışan Mu'tezile mezhebi yanlısı idi. Bu bakımdan felsefeye duyulan gereksinim, Grek felsefecilerinin eserlerinin Arapça-ya çevirilerini hızlandırdı. Me-mûn, bu gereksinimi karşılamak üzere, Beytü'l-hikme adıyla bir Tercüme Bürosu kurdu. Bu büronun başına da, Grekçe'den yaptığı bir çok çeviri ile ün yapmış olan Hüneyn bin İshak'ı getirdi. O tarihe kadar yapılan çeviriler, Grekçe eserlerin Süryanice çevirilerinden yapılmıştı. Me'mûn bu çevirileri, Bizans'tan getirttiği Grekçe asıllarından yaptırttı. Onun bu eserlerin çevirilerine ne kadar önem verdiği, çevirene, çevirdiği kitabın ağırlığı kadar altın vermiş olmasından anlaşılmalıdır. Onun bu davranışı, halkı da etkilemiş ve halk arasında bu çevirilere karşı ilgi uyanmıştır. Me'mûn'un çeviri eserlere karşı gösterdiği bu yakın ilgi, sadece Grekçe eserlerin çevirilerine bağlı kalmamış, Farsça, Sanskritçe, Latince vb. dillerden de çevirilerin yapılmasını sağlamıştır.

BİZDE ÇEVİRİ AŞAMALARI

Me'mûn döneminde en parlak çağını yaşamış olan ve Mutevekkil döneminde de sürdürülen bu çalışmalar, Gazzali (ölümü 1111)'nin felsefeye karşı olumsuz tutumu ve dinde bağnazlığın artması ile durdu. Böylece Batıdan üç dört yüzyıl önce başlamış olan İslam Rönesansı, Batı'dakinin aksine, sadece unutulmakla kalmamış, onunla birlikte özgürce düşünme de ortadan kalkmıştır. O kadar ki, felsefe ile uğraşanlar bu uğraşlarının karşılığını yaşamlarını yitirmekle ödemişlerdir.

Tanzimatla başlayan çeviri çalışmaları, Batı ile ilişkilerimiz ve yabancı dil öğrenenlerin sayısı arttıkça hız kazanmış ve yeni abece'nin (alfabenin) kabulüne kadar, hemen hemen her bilim ve sanat dalında, birçok eserler Türkçe'ye kazandırılmıştır. Birinci Dünya ve Bağımsızlık Savaşları, az sonra da yeni abece'nin kabulü ile, bu çalışmalar bir süre için duraklama gösterdi. Nihayet 1940'larda Milli Eğitim Bakanlarından rahmetli Hasan Ali Yücel

tarafından kurulan Tercüme Bürosu sayesinde çeviri işi yeniden canlandı. Batı kültürü kadar Doğu kültürünü de tanıyan Hasan Ali Yücel, Doğu ve Batı klasikleri ile ilgili listeler hazırlattı ve bu listelerde yer alan eserlerin çevirisini başlattı. Kısa bir süre içinde yüzlerce eser Türkçeye kazandırılmış oldu. O kadar ki, bu satırların yazarı, lise öğrenimi sırasında (1937-1940) okumak için çeviri bir eser bulamazken, 1945'te edebiyat öğretmeni olarak atandığı Diyarbakır Lisei'nde Platon ve Aristoteles'in eserlerini okuyan öğrencilerle karşılaştığında şaşırılmıştı. Bu hız son on yıl içinde daha da artmış, Batı ve Doğu klasiklerinden yapılan çevirilerin sayısı binleri aşmıştı. Bu çeviriler hemen hemen bütün ortaokul ve lise kitaplıklarına da gönderiliyor, böylece öğrencilerin kültür düzeyleri yükseltmek suretiyle birtakım saplantılardan sıyrılmaları sağlanmaya çalışılıyordu. Nitekim insan, bu çevirilerin o dönem kuşağı üzerindeki olumlu etkisini, körü körüne başörtüsünde ve sakal bırakmakta direnen bugünkü kuşağı görünce daha iyi değerlendirebilmektedir. Şunu da belirteyim: Tercüme Bürosu, sadece ülkemizde değil, öbür İslam ülkeleri için de örnek olmuştur.

Nitekim aynı amaçla İran'da **Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb** (Kitap Tercümesi ve Yayını Kurumu) adıyla bir kurum kurulduğu gibi Mısır'da da yayımlanan 1000 temel eser dizisi bizzat tercüme Bürosu'ndan esinlenmiştir.

Kuşkusuz çevirileri yapılan bu binlerce kitabın seçiminde ikinci, üçüncü derecede önemli olan ya da geniş kültürlü bir kuşağın yetiştirilmesinden korkan bazı kesimlerce zararlı -ben bu kanıda değilim- görülenler vardı. Ancak, bazı kesimlerce zararlı damgası vurulanları seçenlerin, bunların ülke ve ulusumuz için olumlu yada olumsuz sonuçlar doğurup doğurmayacağını değerlendirebilecek, yurt ve ulusunu en az o kesimler kadar seven insanlar olduğu unutulmamalıdır. Bu büronun çalışmalarına karşıt olanlar, ulusal kültürümüzle ilgili eserlere yer vermediğini ileri sürmektedirler. Ancak Batı klasikleri dizisi yanında, Doğu klasiklerine de yer verilmiş olması, onların bu iddialarının dayanaksız olduğunu göstermektedir. Bu eksiklik, bu konuda klasik niteliği taşıyan bir eserin bulunmaması ya da bu alanda ça-

lışanların ulusal kültürle ilgili klasik bir eseri bugünkü kuşağa aktarabilme yeteneğinden yoksun olmalarının sonucudur. Tercüme Bürosu'na karşıt olanlar, tek parti döneminde amaçlarına ulaşamayınca, 1950'den sonra başlayan çok partili düzende kurulan hükümetlerden yararlanarak, bu büronun içine siyaseti sokmayı başardılar. Böylece büro, çalışmalarını o sıradaki hükümetin eğilimine göre ayarlamaya çalıştı. Bu durum, bu alana da siyasetin girmesine neden oldu. Büronun yansız ve deneyimli elemanlarının yerini, hükümetlerin siyasal görüşlerini, her türlü gerçeğin üstünde tutan deneyimsiz kişiler aldı. Bu suretle çalışmaları tavsayan bu büro, bir ara Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınarak yeni kurulmuş olan Kültür Bakanlığı'na bağlandığı gibi, görevi de değişti. Çeviri çalışmalarının yerini 'milli kültürümüzle ilgili eserlerin yayımlanması' aldı. Çeviriler bir yana bırakıldı ve eski çevirmenlere, çevirilerini başka yerlerde yayımlama hakkı tanındı. Böylece vaktiyle yayımlanmış olan Batı ve Doğu klasiklerinin bir çoğu başka yayınevlerince başka yerlerde yayımlandı.

SONUÇ

Aradan aşağı yukarı on yıldan fazla bir süre geçtikten sonra, Doğu klasiklerinin yayımlanmaya başladığı görülmektedir. Önce eserin çevirmen ya da yazarına haber verme gibi en basit nezaket kuralına uyulmadığı gibi, bu konuda herhangi bir bedel de ödenmeden yapılan bu yayımlarda daha kitabın adından (rahmetli hocam Ahmet Ateş'in **İlimlerin Sayımı** adıyla çevirdiği **İhsâ'u'l-ulûm** hiçbir anlama gelmeyen **İbsâ'-ül-ulûm** biçiminde) başlayarak, iki ciltlik bir kitabın birinci cildini, birinci baskısından, ikinci cildini de yeniden düzenlenmiş ikinci baskısından (Ahmed Eflâki, **Ariflerin Menkıbeleri**) yayımlamak gibi, eşine hemen hemen rastlanmayan yanlışlar ve gariplikler üzerinde başka bir yazımda duracağım.

3.4. Demokrasiye Gölge: 1402 Sayılı Yasa (1987)^(*)

Bir insanın yargılanmadan cezalandırılmasına, 1789 Fransız devrimi gibi, en bilinçsizce davranılan dönemlerde bile rastlanmaz. Nitekim giyotine gönderilenlerin hemen hemen hepsi, bir yargılama aşamasından geçmişlerdir. 1402 sayılı kanunun nasıl uygulandığını, Sayın Uğur Mumcu'nun, Sayın Savcı Nurettin Soyer'in anlattıklarına dayanarak yazdıkları ve bu satırları yazanın kendisinin başına gelenler, açıkça ortaya koymaktadır.

Prof. Dr. TAHSİN YAZICI

Sayın Başbakan Turgut Özal, anayasanın siyasi yasaklarla ilgili 4. maddesinin kaldırılıp kaldırılmaması hakkındaki halk oylamasından alınan sonucun hemen arkasından, "böylece demokrasimizin üzerinden gölgenin kalktığını" söyledi. O, bu sözü ile herhalde anayasada demokrasimizi gölgeleyen başka bir maddenin bulunmadığını anlatmak istemişti. Ancak daha çok günah ve sevapları kendilerine ait birkaç siyaset adamının tekrar, siyaset sahnesine çıkarılmalarını sağlamakla demokrasimizin tamamen aydınlığa kavuştuğunu söylemek için çok iyimser olmak gerekir. Zira mevcut anayasamızın hemen hemen tamamı demokrasimiz için gölge olmakta devam etmektedir. Bu gölge, ancak normal koşullar içinde yepyeni görüşlerle hazırlanacak bir anayasa ile kalkabilir. Gerçekten de hemen hemen tamamıyla 1980 öncesi olayların etkisi ile ve çok kez de yan tutularak hazırlanan bu anayasada, devlet olarak altına imza attığımız İnsan Hakları Beyannamesi'ndekilerle bağdaşmayan, bir yandan laikliğe yer verilirken, öte yandan bir din devleti kurmak isteğinde bulunanlara yardımcı olabilecek hükümlerin yer alması ile, bir yandan mülkiyet hakkı tanınırken, öte yandan miras hukukunu ortadan kaldırır gibi görünen maddelerin bulunması, yeni bir

^(*) Cumhuriyet, 17 Kasım 1987.

anayasanın hazırlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu kanunun 1980 öncesi olaylarına bir tepki niteliğini taşımasını, en iyi gösteren maddelerden biri de YÖK'le ilgili olanıdır.

Demokrasimize gölge...

Ancak bu maddenin, emir-komuta zinciri tarafından 1980 öncesi üniversite öğrenci olaylarına yanlış tanı (teşhis) koymalarının ürünü olduğunu hemen eklemek isterim. Çünkü anarşinin egemen olduğu süre içinde, en az insan öldürülen kurumlar arasında üniversiteler gelmekte idi. Gerçekten de devletin öbür kurumlarında ve sokaklarda olup biten olaylara bakarak, üniversitelerdekiler bunların yüzde biri bile değildi. Sokakların hatta ülkenin anarşiye terk edildiği bir dönemde, üniversitelerde bu tür olaylara en az yer verilmesi, onların YÖK kanunu ile cezalandırılmalarına değil, ödüllendirilmelerine neden olmalıydı. Emir komuta zincirinin, bütün anarşik olaylardan, üniversiteleri ve en az kendileri kadar bu vatan ve ulusu seven yöneticilerini sorumlu tutmalarının, ne kadar yanlış olduğunu, yansız bir araştırma açıkça gösterecektir.

Demokrasimizin üzerine gölge düşüren sadece anayasa da değildir. Onun yanında ve gölgesi ondan daha yoğun olan 1402 sayılı kanun vardır. Gerçekten de ya belirli kesimlere bağlı ve kendinden olmayanlara, gözünü kırpmadan kötülük yapmayı hüner sayan vicdan yoksulu kişilerin verdiği bilgiler ya da bu kanunu uygulayanlar tarafından ellerine böyle bir fırsat geçmişken bunun, hoşlarına gitmeyen kişiler aleyhinde hazırlanacak komplolar için araç yapılması sonucunda türlü işkencelere maruz kalan, yıllar boyu hapis yatan ve kutsal savunma hakkından yoksun bırakılarak hiçbir neden gösterilmeden görevlerinden alınan binlerce günahsızın uğradıkları haksızlıklar giderilmeden demokrasimizin üzerinden "gölgenin kalktığı" sözü edilemez. Bir insanın yargılanmadan cezalandırılmasına, 1789 Fransız devrimi gibi en bilinçsizce davranılan dönemlerde bile rastlanmaz. Nitekim giyotine gönderilenlerin hemen hemen hepsi bir

yargılama aşamasından geçmişlerdir. 1402 sayılı kanunun nasıl uygulandığını, Sayın Uğur Mumcu'nun, Sayın Savcı Nurettin Soyer'in anlattıklarına dayanarak yazdıkları ve bu satırları yazanın kendisinin başına gelenler açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim bu kanun, sadece kamu ya da devlete karşı işlenen suçlar için değil, uygulayanın kişisel isteğini yerine getirmek için de kullanılmıştır. Yine Sayın Uğur Mumcu'nun yazdıklarına göre, bir sayın generalin, tutuklanmasını gerektiren bir kanıt bulunmadığı için, savcı tarafından serbest bırakılmak istenen bir parti başkanı hakkında; "Tutuklayın, sonradan bir delil buluruz" biçimindeki ifadesi, bu kanunun ne kadar keyfi bir biçimde kullanıldığını açıkça göstermeye yeter. Kaldı ki anlatılanlara ve elde bulunan bazı belgelere dayanılarak konunun sorgu sualsiz cezalandırmayı öngören maddesiyle, önce görevinden uzaklaştırılan, üç yıl süren bir soruşturmadan sonra da aklanan bu satırların yazarı da büyük bir olasılıkla böyle bir generalin azizliğine uğramıştır.

Bu konuda, Sayın Uğur Mumcu'nun yazdıklarını doğrulamak amacıyla, edinebildiğim bilgi ve belgeler ölçüsünde, başımdan geçenleri kısaca anlatmak istiyorum: Yıl 1971, bu satırların yazarı da Edebiyat Fakültesi dekanıdır. 12 Mart'tan sonra belirli bir kesimden olduğu bilinen bir öğretim üyesi, yan tutmayan bütün öğretim üyelerini vatan hainliği ile suçlayan bir yazı yazar? Hocaların şikâyeti üzerine, dekan da gereken yasal işlemleri tamamladıktan sonra kendisine bir uyarı yazısı gönderir. Ancak altı ay sonra bu sayın öğretim üyesi, o dönemin sayın cumhurbaşkanından, yazdığı makale nedeniyle, bir teşekkür telgrafı getirir. Arkasından da cumhurbaşkanı yaveri olan bir albaydan "Sayın cumhurbaşkanının teşekkür telgrafı çektiği bir yazıdan ötürü, falan öğretim üyesini niçin cezalandırmışsınız?" diye bir mektup gelir. Ancak dekan Ankara'ya gittiğinde gidip bu sayın albayı görür ve durumu anlatır. Söz arasında dekan, hak ve adaletin her şeyin üstünde olduğunu söyleyince, sayın albay, cumhurbaşkanına hakaret ediyorsun demesin mi. Dekan bu söz üzerine hayretler içinde İstanbul'a döner ve yapılan işlemlerle ilgili bütün

evrakın suretini Ankara'ya gönderir. Yapılan işlemlerde herhangi bir yanlışlık bulunmadığı için ses kesilir. Ancak dekanın bu davranışı sayın albayın hoşuna gitmemiş olacak ki general olup Genelkurmay'a geldikten sonra, çok yakını bir öğretim üyesinin de yardımı ile üniversiteden uzaklaştırılmasını sağlar.

· Sonuç

Eski yazarlardan biri, yazdığı kitapta yanlış olup olmadığını saptaması için bir bilgin verir ve kendisinden, yanlış gördüğü yerlere mum yapıştırmasını söyler. Ancak bilgin kitabı okudukça yanlışların çokluğu karşısında, onu içinde mum eriyen kazana daldırmaktan başka çare olmadığını görür. Sayın Uğur Mumcu'nun da her gün bir yanına dokunduğu bu anayasanın, bu gidişle mum kazanına daldırılan kitaptan farkı kalmayacak. Bu bakımdan, onu onarmaktansa, yenisini hazırlamak her yönden daha iyi olacaktır. Ancak Türkiye'de demokrasinin var olduğunu söyleyebilmek için, her şeyden önce 1402 sayılı kanunun uygulandığı süre içinde neden olduğu haksızlıkların giderilmesi gerekir. Bu haksızlıklar giderilmediği sürece, demokrasiden söz edilemez. Zira demokrasi, haksızlıkları önleyen ve gideren bir yönetim biçimidir.

3.5. Doğu ve Tantana (1998)^(*)

Müslüman olmadan önce OscarRecher, Müslüman olduktan sonra Osman Yaşar adını alan ve ünlü bir arapbilimci (Arabist) olan bir dostum bir gün bana, Batı ile Doğu arasında ne fark vardır diye sordu. Ben de bu konuda dilimin döndüğü kadar bir şeyler söyledim. Ancak anlattıklarım onu doyurmamış olacak ki bir süre daha bekledikten sonra, yanıtı (cevabı) kendisi verdi: "Batı'da iş babada biter, oğula kalmaz." Onun bu sözü üzerine Tanzimat'tan bu yana süregelen iş ve sorunları düşünmeye başladım ve dostuma hak verdim.

Nitekim daha Lale Devri'nde başladığımız Batılılaşma hâlâ süregeldiği gibi onunla birlikte işler ve sorunlar da hemen hemen hiç değişmeden devam etmektedir. Bunun da başlıca nedeni işten çok gösterişe önem vermemiz olmalıdır.

Enerjimizi, ülkenin kalkınmasını sağlayacak alanlara harcamaktan çok gösterişe önem verilmiştir. Nitekim daha Lale Devri'nde fabrikalar kurmak ya da iş alanları yaratmak yerine zarif köşkler, süslü bahçeler yapmak, değerli taşlarla süslenmiş giysiler hazırlamak gibi sadece dış görünüşle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Yaşam bakımından padişah ve etrafındakilerle halk arasındaki bir servet dengesizliği nihayet *Patrona Halil* ayaklanmasına neden olmuş ve dış görünüş için yapılanlar da yerle edilmiştir. Böylece Batılılaşmayı daha çok isteyen padişahın istekleri yarıda kalmıştır.

Toplumdaki bu servet dengesizliği gericilikle bir kat daha artmıştır. Bütün bunlara karşın yenilik yanlısı hükümdarlar, isteklerinden vazgeçmemiş, türlü çabalar sonucunda Tanzimat'ı gerçekleştirmeyi başarmış olmakla birlikte ülkenin içinde bulun-

(*) Cumhuriyet, 10 Nisan 1998.

duğu iktisadi sıkıntı nedeniyle asıl amaçlarına ulaşamamıştır: Zira gösterişe önem verildiği için borç olarak Batı devletlerinden alınan paralarda üretken bir alana değil, tamamen lükse harcanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nda ve ondan sonra ülkenin bazı bakımlardan aşağı yukarı savaşan ülkelerden daha perişan olan durumunu o dönemi yaşayanlar anımsayabilirler. Ülkenin can damarı olan yollar yapılmamış, bu konuda çıkarılan yol vergisi yerine sekiz ya da on gün çalışmak zorunda kalan halkın çabaları da bir sonuç vermemiştir.

Savaştan sonra Anıtkabir ve yeni Meclis binası için ayrılan denek, halk arasında dedikodu konusu olmuş, bu paralarla Ankara'dan Erzurum'a kadar şose yapılırdı denilmiştir. Meclis binasının yapımına başlandığı sırada bir İngiliz parlamento heyeti Ankara'ya geldi. Onlara yapılmakta olan bina gösterildi. Kendilerinden bu konuda düşünceleri sorulunca, içerinden birisinin, "Ekonomik durumu bu kadar kötü olan bir ülkenin Meclis binası ancak bir çadır olabilir" dediği rivayeti halk arasında yayıldı.

Özellikle bugünkü ekonomik durum, hacim bakımından farklılıklar göstermekle birlikte Tanzimat dönemindeki ekonomik duruma çok benzemektedir.

Nitekim Tanzimat'ın Abdülmecid döneminde (Abdülmecid I, 1839-1861) Osmanlı maliyesindeki bunalımı gidermek için birtakım önlemler alınmaya, özellikle sarayın israfı engellenmeye çalışılmış, başka önlemler arasında çare olarak kâğıt paraların tedavülden kaldırılması da önerilmiş ise de bunalım giderilemediği için 1860'ta Fransa'dan borç para alınmış, bu para da sarayların inşasına harcandığı için mali bunalım devam etmiştir.

BMM'de sayın milletvekillerinin oturmaları için bir milyar  yüz milyona yapılan koltuklar, bana Timur'la nl İran şairi şirazlı Hafız (. 1390) arasındaki şu olayı anımsattı: Timur şiraz'ı aldığında, vergi tarh eder.

Bu arada Hafız'a da bir mangır düşer. Ancak Hafız'ın bu bir mangır verecek parası yoktur. Durumu Timur'a yansıtırlar. O da Hafız'ı yanına getirmelerini buyurur. Hafız getirildiğinde, Timur onun bir gazelini hatırlatarak "*şirazlı Türk güzelinin kara beni için Semerkand'la Buhara'yı veriyorsun da bir mangır vergiyi mi veremiyorsun*" diye ıkıştığında Hafız da, "O kadar cömert olduğumuz için bu hale düştük" diye yanıt vermek suretiyle canını kurtarır.

3.6. İslam Dini = Başörtüsü (1999)^(*)

Başlığı okuyan her okuyucu ister istemez biraz şaşırarak. Ancak şimdi ve bundan yıllarca önceden beri Türkiye'de gerçek İslamiyet bir yana bırakılmış, sadece başörtüsü üzerinde tartışılmıştır. Bu bakımdan Türkiye'de İslamiyet denince akla ilk gelen başörtüsü sorunu olur.

Oysa İslamiyet asla başörtüsünden ibaret değildir ve peygamberimiz de İslamiyeti sadece başörtüsü için bize getirmedi. Her şeyden önce insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir din olduğu unutulmuş, onun tanıtılması yerine din'i uzaktan yakından pek ilgilendirmeyen sorunlar üzerinde durulmuştur. Nitekim Müslümanlığın beş ana koşulu olan kelime-i şahadet, sava (oruç) ve salat (namaz), zekât ve hac gibi temel konular unutulmuş, bu temel ilkeler arasında yer almayan örtünme, yıllarca tartışma ve çekişme konusu olmuştur ve olmaktadır.

Bu tartışmalar nedeniyle, geleceğini sağlayacak öğrenimini bırakanlar ve yurdunu terk edenlerin durumlarına acımak gerekir. Çünkü İslamiyet'in temel ilkesi olmayan örtünme yüzünden bu şekilde yersiz bir 'fedakârlık'ta bulunanlara acımaktan başka bir şey yapılamaz.

Burada, gerçek İslamiyeti mükemmel bir biçimde bilen Mevlâna'nın bu konu ile ilgili düşüncelerini nakletmekle yetineceğim: *"Kadına 'gizlen' diye emrettikçe, onda kendisini gösterme isteği çoğalır, durur. Halkta da o kadın ne kadar gizlenirse onu görmek isteği o kadar artar. Şu halde sen oturmuşsun, her iki tarafın da isteğini kızıştırıyorsun. Sonunda da bunu doğru dürüst bir iş sanyorsun. Oysa ki bu iş bozunculuğun ta kendisidir. Bir kadının mayasında kötü bir işte*

bulunmamak varsa yapma desen de, demesen de iyi huyuna göre hareket eder. Temiz yaratılışına uyarak ona göre davranır. Bırak onu, sen işkillenme, sen. Yook bunun tersine mayası pisşe yine kendi pis yolunu tutacaktır."

(Mevlânâ Celaleddin, *Fihî mâ fih*, tercüme eden Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1959, s. 75.)

Dinin bu şekilde yanlış anlaşılması nedeniyle olmalı ki -vaktiyle Ankara'da kendisini ziyarete gittiğim o dönemin Diyanet İşleri Başkanı rahmetli Hamdi Akseki, bu satırların yazarına, *"Oğlum, dinimiz için bir Luter gerek"* demişti. Onun bu konuda ne kadar haklı olduğu günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır.

Bundan yaklaşık bir buçuk iki ay önce Milliyet gazetesinde, Türkiye'den İran'a giden ve orada aydın bir kişi ile mülakatta bulunan bir gazeteci, Hakimî dönemindeki düzenlemeleri hakkında bilgi almaya çalışmıştı. İranlı aydın kişinin anlattıkları bu satırların yazarını hayrette bırakmıştı.

Zira İslam devriminden sonra dört kez İran'a gitmek fırsatını bulmuştum. Bu bakımdan Hakimî dönemindeki uygarlaşma beni şaşırtmıştı.

Mülakat yapılan kişi, sonunda, "Biz boynumuzun ölçüsünü aldık, şimdi bu rejimi Türkiye ve Mısır'a ihraç edeceğiz" demişti ki, bugün Humeyni döneminde ihraç edilemeyen rejim ülkemize ihraç edilmişe benzer.

^(*) Cumhuriyet, 4 Haziran 1999.

4. Yaşamla içiçe Makaleler

4.1. Milletin Oluşumunda Vatan Duygusunun Önemi (1986)^(*)

*"Hubbu'l-vatan mine'l-îman"
"Vatan sevgisi imandan sayılır"
-Hadîs-*

Sayın Dekan, değerli dinleyiciler ve sevgili öğrenciler

Asıl konuma girmeden önce, konuşmama bir anımla başlayacağım dan ötürü beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

Yıl 1971, Malazgirt savaşının 900. yıldönümü. Bu nedenle Malazgirt'te: yapılacak törene davet edilmişim. Bu tarihten önce, Anadolu'nun hemen hemen dörtte üçünü görme fırsatını bulmuşum. Karadeniz kıyılarını da 1929-1930 otuz yılları arasında, daha sekiz yaşında iken, o dönemin ünlü gemilerinden Cumhuriyet'in ambarında geçmiş, uğradığı limanları ise, ancak güverteden seyredebilmişim. Buraları sâdece bir hayal gibi hatırlamakta idim. Bu hayalimi gerçekleştirmek için, anılan törene katılmadan bir hafta önce geziye çıktım. Gezimi Samsun'dan başlayarak Rize'nin ötesine kadar uzattım. Gerçekten, bu kıyıların insanı sihirleyen güzellikleri karşısında hayran kaldım. Nihayet oradan dönüp, Trabzon-Erzurum, yolu ile Van'a gittim. Buranın da, doğal güzellikleri bakımından "Dünyada Van, ahrette iman" ata sözünü doğrulayan bir vatan parçası olduğunu gördüm. Bütün bunlar, bendeki vatan sevgisini bir kat daha artırdı, iki gün sonra törenin yapıldığı Malazgirt'e gittik. Doğrusunu isterseniz, buranın, o haliyle, milletimizin alın yazgısını değiştiren ve bize yeni bir vatan kazandıran bir zaferin şerefine uygun biçimde bayındır

^(*) Bu konuşma, 16 Nisan 1986 Çarşamba günü saat 15'te Atatürk Üniversitesi Kültür Sitesi'nde yapılmıştır.

bir duruma getirilmediğini görerek üzüldüm. Bu üzüntümü, bu törenden sonra burada bu zaferin kahramanı Alp Arslan için bir anıt yaptırılacağını duymakla gidermeğe çalıştım. Biraz da o büyük insanın, bize bu cennet misali vatanı kazandırdığının heyecanı içinde, yanımdaki arkadaşlara: "imkân olsa da, bu anıt İstanbul'dan bile görünebilecek bir biçimde yapılsa; zira o büyük insanın borcu ancak böyle bir anıtla ödenebilir" dedim. Sanıyorum, o tören esnasındaki heyecanın etkisiyle alınan bu karar, henüz bir sonuç vermemiş ve belki de daha böyle bir işe başlanmamıştır

Eğer henüz bu iş, gerçekleşmemiş ise, bu işi gerçekleştirme görevini, Doğunun ilk üniversitesi sayılan ve ulu önder Atatürk'ün adını taşıyan üniversitemiz üzerine almalıdır. Bu görev, onun için büyük bir vatan borcu olarak kabul edilmelidir.

Değerli dinleyiciler, vatan duygusu, her şeyden önce, insanın yaratılışında var olan bir şeye sahip olma duygusuna, dayanır. Daha mağara dönemi insanı, bu duygu ile kaldığı mağarayı sahiplenmiş ve büyük bir ihtimalle onu başkasına kaptırmamak için, gerektiğinde canını feda etmiştir. Bazen birden çok insanın birlikte sahip olduğu bu mağara, bunlarda ortak bir sahip olma duygusu yaratmış ve onların birbirlerine bağlanmalarını sağlamıştır. Bu ortak mağara sahipleri, yaşamlarını sürdürebilmek için onun çevresindeki olanaklardan da yararlanmak zorunda idiler. Buraların avları ya da bitkileri onların yaşamaları için gerekli idi. Bu nedenle, bu insanların mağara ortaklıkları, olanakları ölçüsünde, onun çevresindeki alanlara da taşıdı ve böylece belirli bir toprak parçasına ortak sahip olma duygusu oluştu. Başlangıçta ayrı ayrı mağaralarda yaşayan ve belli bir alana sahip olan bu insanlar, ya kendi alanlarının kendilerine yetmediği ya da başkasının elindeki yerlerin yaşamaya daha elverişli olduğu için, onların topraklarına saldırdılar. Bu saldırılar, günün birinde bu iki bölgede yaşayan insanların anlaşıp birleşmelerini sağladı. Birbirini izleyen bu birleşmeler, zamanla kabilelerin, devlet ya da milletlerin doğuşu ile sonuçlandı.

Büyük kitleler halinde gittikçe büyüyen bu toplulukların bir bölümü, bulunduğu bölge kendi yaşamını sağlayacak bir ölçüde ise, çoğu kez buraya yerleşmeyi, bir bölümü de, ya bulunduğu bölge yaşamlarını sağlayacak olanaklardan yoksun olduğu ya da buralardan daha elverişli başka yerlere gitmek suretiyle göçebeliliği tercih etti. Bu nedenle başka bölgelerde daha elverişli topraklara sahip olan yerleşik toplumla bu göçebe toplumlar arasında savaşlar başladı.

İster mağara dönemi, ister ondan sonraki dönemlerde olsun, bir topluluk oluştuktan sonra, bu topluluklar içinde, ya kaba gücü, ya da akıl üstünlüğü ile sivrilen bir takım insanlar ortaya çıktı ve o toplumları egemenlikleri altına alıp, yönetmeye kalkıştılar. Çoğu kez etrafındakiler tarafından ilâhî bir güce de sahip olduklarına inanılan bu kişiler, başlangıçta toplumdaki her ferdin ortak olarak sahibi bulunduğu inandığı bu toprakların tümünün, kendi malları olduklarını kabullendiler. Böylece başlangıçta bu toprakların tümü üzerinde kendi hakkının da bulunduğu inanan fertlerin bu duyguları gevşedi ya da tamamıyla yok oldu. Bu durumda olan bir insan, artık kendini yönetenin buyruğu altında onun emirlerini yerine getiren bir araçtan başka bir şey değildir. Bütün ümidi yöneticiye bağlıdır. Yönetici isterse, bunlar aracılığı ile sağladığı olanaklardan, onları az ya da çok ölçüde yararlandırır veya yoksun eder. Bu tür yönetim, belirli sınırlar içinde bulunan bir toprağın tümü üzerinde her ferdin hakkı bulunduğu ilkesini kabul eden millet anlayışı ile değil, ancak devlet ilkesiyle bağdaşabilir ve bu bakımdan bu yönetici ya da yöneticilerin egemenliği altında bulunan topraklar, fertleri birbirine bağlayan ortak bir bağ olmaktan çıkar. Bu tür yönetimler, bazen âdil davranmaları ile halk arasında birbirlerine karşı bir ölçüde yakınlık sağlarsa da, sahip olduğu her şeyin, yöneticinin egemenliği altında bulunduğu hakkındaki düşünce, ferdin yaratılışında var olan bir şeye sahip olma duygusunu rahatsız eder. Böylece de fert, yönetenlerin malı olarak kabul ettiği bu topraklar üzerinde ortak sorumluluğu olmadığı için, onun elden çıkıp çıkmaması ile pek ilgilenmez.

Bu dönemlerde, fertler arasındaki dil ve kültür bağlarının da bugünkü anlamda bir milletin oluşumunda rol oynadığından sözü edilemez. Zira o dönemlerde dil ve kültürü bir olup ta, devlet kuranlar arasında, sahip olunan topraklar üzerinde fertleri birbirlerine bağlayan ortak sahip olma duygusu yoktur. Nitekim bu niteliklere, dil ve kültür birliğine sahip olan toplulukların, kendi dil ve kültürlerine taban tabana zıt dile kültüre sahip toplumlardan yararlanarak devletler kuranlar yok değildir. Gerçekten de, Anadolu'nun, Selçuklu-Bizans dönemine rastlayan tarihinde, yöneticilerin egemenliklerini sürdürebilmek için, dil ve kültür bakımından birbirlerine taban tabana zıt oldukları halde, birbirlerinden yararlandıkları görülür. Aynı duruma Batılı ülkelerde de rastlanır.

Önceki dönemlerde, bu günkü anlamda dil, kültür birliği olan ve sınırları belli bir toprakta yaşayan bir millet oluşturmak yerine yöneticiler ya büyüklük tutkuları, ya da büyük zenginlikleri elde etmek gibi duygularla devletler veya imparatorluklar kurdukları görülür. Bunlar arasında Yunan, Roma, Pers, Hun, Selçuklu, Moğol ve daha sonraları İngiliz imparatorlukları sayılabilir. Bu imparatorlukların egemenlikleri altında dil, kültür ve gelenekleri birbiriyle tamamıyla zıt olan insanlar yaşıyor ve bunlar, çoğu kez yaratılıştan sahip oldukları mülkiyet duygusunu kaybetmiş bulunuyorlardı. Bu bakımdan onları birlerine bağlayan ortak bir bağları yoktu.

Eski ve orta çağda ortaya çıkan iki din, Hıristiyanlık ve Müslümanlık, esasen o dönemde bu günkü anlamda var olmayan millet kavramı yerine “ümme” yani aynı dinden olma kavramını getirdi.

İnsanlığı yeni bir idealle harekete getiren bu iki dinden özellikle İslamlık, dünya ve dünyadaki her şeyin sahibinin Yüce Tanrı olduğu ve bu dünyadaki nimetlerin yerini, öteki dünyadaki daha güzel ve değerli nimetlerin alacağı inancını getirdi. Bu konuda sadece dini bütün Müslüman olma yeterli idi. Bu dini kabul edenler arasında ırk, renk, dil v.b. gibi ayırım yapılmı-

yordu. Bu bakımdan bunlar için tek amaç, artık onu bütün dünyaya yaymaktı. Bu amaç gerçekten de kısa bir süre içinde gerçekleşti ve bir İslâm imparatorluğu kuruldu.

Ancak bu dinde her şeyin Yüce Tanrı'ya ait olduğunun kabul edilmesine rağmen, insanın yaratılışında var olan bir şeye sahip olma duygusunun ortadan kaldırılması kabil olmamıştı. Nitekim çok geçmeden, yine bu duyguya dayanılarak, bu büyük imparatorluk içinde yer alan irili ufaklı bir takım devletler kuruldu. Bu devletlerin kurucularına, bazen aynı yöre ve kültürün, bazen de bu yöre ve kültüre yabancı olan kişilerin oluşturduğu görülür. Ancak bu yöre ve kültüre yabancı olanlar da, ortak dinin, yani Müslümanlığın sağladığı kuvvetli bağ sayesinde buralar halkı tarafından kendilerinden biriymiş gibi görüldüler. Adil ve iyi bir Müslüman oldukları sürece, bu kurucuların egemenliklerinden rahatsızlık duyulmadı. Aynı biçimde bu yabancı yöneticiler de, dil, kültür ve gelenek bakımından ayrı olan halkı yabancı kabul etmediler: İslam dünyasında bu yönetimin en güzel örneklerini Türk asıllı Gazneliler ve Selçuklular verdiler. Bu iki Türk asıllı hanedan sayesinde İslamiyet, Doğuda Hindistan, Batıda ise, Avrupa içlerine kadar yayıldı.

Selçuklular, Gaznelilerin son döneminde, Mısır Alevî Fatımî devleti propagandist (dâî)leri tarafından çıkarılan isyanlar ve İslam'ın yapısına ters düşen akımlar nedeniyle İran'da bozulan sosyal düzeni yeniden sağladılar. Dini bütün Müslüman ve mert kişilerden oluşan Selçuklular, bu nitelikleri nedeniyle İran halkı tarafından iyi karşılandı. Kaldı ki, bu iki milletin buldukları bölgelerdeki insanların din birliği yanında tarih birliği de vardı. Ayrıca birbirlerinin dil ve kültürlerine de yabancı değillerdi. Ancak bir bakıma göçebe oldukları için, maddî, alanda daha faal ve yapıcı olan Selçuklular, yerleşik oldukları için pısrıklaşan, buna karşılık daha yüksek bir kültür ve medeniyete sahip olan İranlıların etkisi altında kaldı. Kurdukları devletin, her şeyden önce iyi çalışan bir yönetim kadrosuyla yaşayabileceğini daha başlangıçta anlayan Selçuklular, İranlıların bu kültür üstünlük-

lerinden yararlanarak, devlet yönetimini, bunların içinden güvendiklerine vermekten çekinmediler. Bununla da kalmadı, Farsça'yı resmi dil olarak kabul ettiler. Onların bu davranışları bu gün için eleştirilebilir ise de, o günün koşulları göz önünde bulundurulursa, pek yadırganmaz. Zira büyük bir ihtimalle Selçukluların tarih sahnesine çıktıkları Horasan bölgesinde yaşayan Müslüman kavimleri, yıllarca bir arada yaşama ve din birliğinin etkisi ile, birbirlerinin dillerine pek te yabancı değillerdi. Ayrıca İran edebiyatına karşı duyulan hayranlık, Türkler arasında Farsça bilenlerin sayısını da artırmıştı. Kaldı ki, amaç, kurulan devletin yaşayabilmesi ve başarılı olabilmesi olduğuna göre, devlet yönetiminin güçlü ve becerikli ellerde olması gerekirdi. Bunun için de sadece devletin en yüksek mevkiinde bulunmanın yetmeyeceğini büyük bir akıllıklarla idrâk eden Selçuklu sultanları, devletin diğer görevlerini, bu işi büyük bir beceri ile yerine getirebilecek ellere vermeyi tercih ettiler. Bu göreve getirilenler de, Müslüman oldukları için, yabancı saymadıkları bu sultanlara candan hizmet etmeyi görev bildiler. Selçuklular, böylece kısa bir süre içinde İran'ı egemenlikleri altına aldıktan sonra, Bizans kapılarına dayandı ve bu güzel yurdu bize kazandırdılar.

Olaylar böyle bir gözle değerlendirildiği vakit, Türkiye'deki bugünkü varlığımızın Müslümanlığımız, Müslümanlığın da varlığının Türklerle yakından ilgili olduğu anlaşılır. Zira Selçuklular Batıya gelmemiş olsalardı, büyük bir ihtimalle Haçlılar İslamiyet'i tamamıyla ortadan kaldırmasalardı bile, hiç olmazsa, büyük ölçüde zayıflatacak ve bugünkü büyük dinler arasında belki de yer almasını önleyeceklerdi.

Ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee, Moğol ve Türk imparatorluklarını karşılaştırırken, her iki kavmin de göçebe olduğunu, bunlardan birincisinin kısa sayılabilecek bir süre içinde kaybolup gittiğini, ikincisinin yani Türklerin kurdukları imparatorlukların ise, yaşamakta olduğunu kaydeder ve buna bir anlam veremez, Ancak o, bu karşılaştırmayı yaparken, Türklerin vaktiyle göçebe olmalarına rağmen, Moğollardan daha medenî bir düzeyde bu-

lunduklarını ve bundan daha önemlisi, Müslüman olduklarını unuttur. Gerçekten de daha önce de işaret edildiği üzere, Türkler Müslüman oldukları için ele geçirdikleri yerlerde yabancı kabul edilmedikleri gibi, buralardan ki Müslüman kuvvetlerden de yararlanmak suretiyle güçlerini artırdılar. Ayrıca Moğollardan farklı olarak düşmanlarına karşı daha insancıl davrandılar.

Oysaki Moğollar ele geçirdikleri her yerde yabancı olarak karşılanmış ve insanlık dışı zulümleri ile nefret uyandırmışlardı. Bu arada zulüm ne kadar şiddetli olursa, ona karşı tepkinin de o ölçüde olabileceği unutulmamalıdır.

Daha Malazgirt savaşından önce, adeta öncü kuvvetler halinde Anadolu'ya gelen Türkler vardı. Bunların bazen Kayseri'ye kadar ilerledikleri de görülür. Daha çok vur kaç taktiğine dayanan bu saldırılar sırasında bunlardan yerli halkla kaynaşıp Anadolu da kalanlar da oldu. Kaldı ki, onlardan önce de Anadolu'da Bizans ordusunda çalışan ve Hıristiyan olan Peçenek Türkleri de bulunuyordu. Büyük bir ihtimalle Bağımsızlık savaşından sonra Hıristiyan oldukları için mübadeleye tabi tutulan Karaman Rumları ile anadilleri Türkçe olan diğer Hıristiyanlar bunların soyundan idiler. Zira aslında Rum ve Hıristiyan olanların anadillerini unuttukları vaki değil. Oysa ki Hıristiyan oldukları halde, asılları Rum ya da başka bir milletten olmadıkları için Karaman Rumları ve bu tür diğer Hıristiyanlar Türkçe'yi koruyabilmişlerdir.

Alp Arslan, Malazgirt zaferi ile Anadolu'yu Ege kıyılarına kadar Türklerle açtı. Ele geçirelen yerler zaman zaman Türk ve Bizans kuvvetleri arasında el değiştirdikten sonra, Rükneddin Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu devletini kurması üzerine, artık sürekli olarak Türklerin elinde kaldı. Zamanla gerek yerli halktan Müslüman olanların, gerek ardarda gelen Türk ve diğer Müslüman kavimlere mensup kimselerin de katılması ile Anadolu'da birbirleriyle kaynaşan bir topluluk oluştu. O dönemde onları birbirine bağlayan en kuvvetli bağ Müslümanlıktı. Yani daha önce anlattığım nedenlerle burada bugünkü anlamda bir

millet değil, bir ümmet teşekkül etmişti. Bu ümmetin bu günkü Türk milleti haline dönüşmesine sonradan işaret edeceğim.

Selçuklular merkezi otorite güçlü olduğu sürece Anadolu'da bir birlik sağlayabilmişlerdi. Bu bakımdan Anadolu'nun en parlak dönemi Alaeddin Keykubad I.'in saltanatı dönemine rastlar. Gerçekten de bu hükümdar döneminde Anadolu'da sâdece birlik sağlanmakla kalmamış, girişilen imar hareketleriyle de bu ülke, Türkler adına bir kez daha tescil edilmiştir. Ancak bu parlak dönem, bu hükümdarın ölümünden sonra, bir yandan yerine geçen oğlu Gıyaseddin Keyhusrev'in yeteneksizliği, bir yandan da Moğol istilası nedeniyle çok sürmedi. Köseadağ yenilgisinden sonra Moğollar Anadolu'yu kendilerine haraç veren bir ülke haline getirdiler. Selçuklu sultanları, buraya atanan Moğol asıllı vali ve yine onların atadıkları İran asıllı vezirlerin elinde kukla durumuna düştüler. Ayrıca yer yer patlak veren göçebe Türkmenlerin ayaklanmaları ve bunların Selçuklu ve Moğol kuvvetleri tarafından bastırılmaları ülkede büyük bir huzursuzluğa neden oldu. Bu huzursuzluk ve yıkımı, bizzat Moğollar tarafından atanan vali ya da komutanların, kendi devletlerine karşı ayaklanmaları bir kat daha artırdı. Aşağı yukarı Moğol İlhanlı devletinin yıkılmasıyla birlikte Selçuklu devleti de son buluyor, onun yerine bir takım beylikler kuruluyordu.

Özellikle sınır boylarında kurulan beylikler, Bizanslılara karşı başarılı savaşlar verip, ülkelerini genişlettiler. Ancak bunlar, çoğu kez bu dönemde kurulan diğer beyliklerle de savaşmaktan geri durmadılar. Bunlar zaman zaman birbirlerine karşı Bizanslılardan da yararlandılar. Ancak bu biçimdeki yardım talebi sadece bu beyliklere münhasır değildi. Aynı şekilde Bizans imparatorları da kendi rakiplerine karşı bu Türk beyliklerinden yararlanıyorlardı. Özetle bu dönemde ister Türk, ister Bizanslı olsun, iktidardaki kişi, egemenliğini sağlamak için her ulustan yararlanmayı mubah sayıyordu. Böyle bir durumda bugünkü anlamda bir milletin varlığından söz edilemez.

Bu mücadeleler sonunda bu beyliklerden biri Osmanoğulları beyliği, bunların hepsini ve bu arada Bizans'ı da ortadan kaldıracak ve sadece Anadolu değil, Üç kıta (Asya, Avrupa ve Afrika) üzerinde büyük bir imparatorluk kuracaktır. Bu imparatorluk kurulurken, aşağı yukarı Selçuklulardaki devlet yönetimi ile ilgili sisteme benzer bir yol izlenirdi: Bunlarda da amaç devletin yaşamasını ve güçlü olmasını sağlamaktı. Bunun için, devlet yönetimini başarılı bir biçimde yürütebilecek elemanların sağlanması gerekiyordu. Nitekim bu konuda Selçuklularda İranlılardan yararlanma yerine, Osmanlılarda Yeniçeriliğin kurulmasıyla Müslümanlaşan Hıristiyan unsurları arasından zekâsıyla sıvrilen kişilerden yararlanıldı. Bu durum, gerek Selçuklularda, gerekse Osmanlılarda bu günkü anlamda yani dil kültür ve tarih birliğine dayanan bir millet ya da milliyetçilik kavramının var olmadığını göstermektedir. Ancak hemen, işaret edeyim ki, o dönemlerde bu kavramlar Batı devletlerinde de yoktu.

Yüz yıllar boyunca çetin düşmanlara karşı varlığını koruyan ve nihayet I. Dünya savaşından sonra parçalanan eski görkemli Osmanlı imparatorluğunun tarihi hemen hemen herkes tarafından az çok bilindiği için bu konu üzerinde durmayacağım.

Yukarıdan beri anlatılanlardan, o dönemlerde bu günkü anlamda bir millet kavramının var olmadığı sonucu çıkmaktadır. Böyle olunca artık kendimize: "O halde bu günkü anlamda bir millet kavramı hangi dönemde ortaya çıktı" sorusunu yöneltebiliriz.

Türkçe'ye Arapça'dan geçen millet sözcüğü, aslında din, mezhep ve şariat anlamlarına gelir. Bu sözcüğün, ülkemizde bu günkü anlamını alması, XIX. yüzyıla rastlar. Batı dillerindeki karşılığı olan "*Nation*" sözcüğü de 1789 Fransız devriminden sonra ortaya çıkmıştır. Bu sözcük, başlangıçta, insan sınıflarının birletmesinden oluşan toplum anlamına gelmekte idi. Bu sözcükten türetilen ve milliyet anlamına gelen "*Nationalite*" ise, Fransız Akademi sözlüğüne ancak 1835'te girebilmiştir. Demokrasinin doğması ile birlikte fertlerde de, ülke topraklarına

ortak sahip olma bilincinin doğduğu ve bu bilincin bugünkü anlamda millet kavramının oluşumunda önemli rolü olduğu görülmektedir. Bu bilinci pek doğal olarak, dil, kültür birliği ve iktisadî refah daha da kuvvetlendirir. Ancak, bütün bunlar, belirli bir toprağa ortak sahip olma duygusu kadar insanları birbirine bağlayamaz. Nitekim bir milletin oluşumunda sadece bunlar şart olsaydı, bugünkü İsviçre ya da Amerika milletlerinden söz edilemezdi. Kaldı ki, aynı dili konuşan ve aynı kültüre sahip milletler içinde bile, ondan ayrılıp yeni milletler oluşturanlar vardır. Bu biçimde millet oluşturulmasında da çoğu kez belirli bir toprağa sahip olma duygusunun etkisi vardır. Nitekim Amerika milletini ortaya çıkaranlar, aynı dil, kültür ve gelenek birliğine sahip olan Amerikan asıllı İngilizlerdir. Ancak onlar bu başarılarını, türlü dil ve kültüre ile geleneklere sahip diğer milletlere mensup olanların Amerika'yı vatan edinme duygularına da borçludurlar. Bugünkü Amerikan birliğini sağlayan en kuvvetli bağ bu vatan edinme duygusudur. Nitekim, hatırlarsınız, televizyonda "Kökler" diye bir film vardı. Orada zenciler haklarını savunmak için gerektiğinde eylemli bir mücadelede bulunmak üzere karar alırlar. Ancak bu sırada da Amerika II. Dünya savaşına katılmıştır. Bu nedenle Zenciler arasından biri, uğradıkları türlü haksızlıklara rağmen, "Vatanımız tehlikededir" der ve bu mücadelenin, bu tehlike atlatıldıktan sonraya bırakılmasını önerir ve bu öneri kabul edilir. Bu da kuşkusuz, Amerikan demokrasisinde, bazı haklardan yoksun bırakılmakla birlikte, fertlerin, sınırları belirli bir toprak parçasına ortak olarak sahip olma duygusunun sonucudur.

Batılı anlamda vatan ve millet kavramlarının bize XIX. yüzyılda geldiğine daha önce işaret etmiştim. Bu yüzyılın ikinci yarısında Namık Kemal gibi şairler bu kavramları işlemeye başladılar. Nitekim onun "*Vatan Yahut Silistre*" adlı ünlü tiyatro eseri bu kavramların etkisi ile kaleme alınmıştır. Ancak henüz bütün imparatorluk toprakları zât-ı şahaneninin yani padişahın mülkü olarak telakki edildiği için, bu kavramlar gerçek anlamlarını kazanamadılar. I. ve II. Meşrutiyetler ise, her ferdin, imparator-

luğun sınırları içinde bulunan topraklar üzerinde payı ve sorumluluğu bulunduğu bilincini yaratmak üzere gereken zamanı bulamadıkları için, imparatorluk bu günkü anlamda bir millet olma niteliğini kazanamadı. Bu başarısızlıkta hiç kuşkusuz dış güçlerin de önemli rolü oldu. Nitekim, her halde Amerika'ya nazaran yüz kez bugünkü anlamda millet olabilme niteliğine sahip olan bu imparatorluğa, bunun layık görülmediğini, bu ülkenin cumhurbaşkanı Wilson'un I. Dünya savaşından sonra ortaya attığı ilkeler göstermektedir. Ülkesinde yaşayan dil, kültür ve tarih bakımından birbirinden ayrı olan ve birlikte yaşamaları birkaç yüz yılı aşmayan bir ülkedeki milletlerin kendi alın yazılarını tayin etmekte serbest olduklarını kabul etmediği halde, bu ilke en az altı yüz yıl ve hatta bin yıldan beri bir arada yaşayan kültür ve gelenekleri birbiriyle kaynaşmış, bir çok alanlarda kader birliği yapmış olan Osmanlı halkları üzerinde uygulanmaya kalkıldı. Üzülerek söyleyeyim ki aynı taktiğe bu gün de baş vurulmaktadır. Bu bakımdan çok uyanık olmak gerekir. Buna karşı en etkin çare, bu taktiğe başvuranların kendi yapıları hakkında bilgi sahibi olmak ve onların kendilerine uygulamadıkları ilkeleri başkalarına nasıl uygulamaya kalktıklarının farkına varmaktır. Ancak her şeyden önce, misak-ı millî sınırları içinde bulunan toprakların her parçası üzerinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her ferdin aynı ölçüde hak ve payı olduğu bilincini yaratmak gerekir.

Bizde gerçek millet şuuru, ancak Atatürk'ün önderliğindeki Bağımsızlık Savaşından sonra oluşmaya başladı. Atatürk, cumhuriyeti kurmakla her ferdin, misak-ı millî sınırları içindeki topraklar üzerinde hakkı ve sorumluluğu bulunduğu bilincini getirdi. Zira artık bu toprakların yönetimi, halkın seçtiği kişilerin, dolaşısıyla da kendi elinde idi. Bu vatanın, hepimizin olduğu, bu ülkede yaşayan her vatandaşın onun üzerinde aynı hak ve sorumluluğu olduğu hakkındaki bilinci ne kadar kuvvetli olursa, birlik ve beraberlik duygusu da o ölçüde kuvvetli olur. Atatürk'ün, dönemindeki en büyük başarılarından biri de bu bilinci yaratmış olmasıdır.

Sevgili öğrenciler, devletler de fertler gibidir. Onların da hepsi, insanlar gibi melek değildir. Kaldı ki, henüz insanlık, gerektiğinde kendi yarar ve çıkarlarından feragat edecek bir düzeye gelmemiştir. Gazetelerde sık sık okuduğunuz gibi, iki devlet arasında yapılan antlaşmalarda, her ikisine de, haklı ya da haksız olsun, kendi ülkelerinin yararlarını her şeyin üstünde tutma hakkı tanınmıştır. Bu bakımdan gerektiğinde fert, kendi hakkından fedakârlık edebilir, fakat devletler edemezler. Bu nedenle uyanık olmamız ve karşı taraftan bir özveri beklemememiz gerekir. Sınırları baba ve dedelerimizin kanıyla çizilmiş olan vatanımıza göz dikenlere karşı en büyük silahımız onu canımızdan çok sevdiğimizi göstermek olmalıdır.

Sevgili öğrenciler, vatan Batıda kutsal sayılır. Nitekim bugün hangi millet ya da devletten olursa olsun, bu ülkelerde doğan çocuklar, bu ülkelerin vatandaşlığına kabul edilebilirler. Bu da onların vatan kavramına verdikleri önemle ilgilidir.

Gerçek milliyetçilikte vatani sevmekle başlar. ***Bilerek kestiği bir ağaç karşısında yüreği sızlamayan, ülkenin vatan olduğunu tescil eden güzel bir bina ya da anıtı yıkarken yahut ta kirletirken üzüntü duymayan, yere düşen bir vatandaşını elinden tutup kaldırmayan, bilerek ya da bilmeyerek dış düşmanların hilelerine kapılıp, akıl ve sağ duyusunu kullanmadan, önüne çıkan herkesi lekelemek suretiyle ülkede ayrılık yaratan insanın milliyetçiliğinden her zaman için şüphe etmek gerekir.*** Sevgili öğrenciler, böyle bir duruma düşmemek için vatanınızı ve bu topraklarda doğan herkesi seveceksiniz. Zira sınırları belirlenmiş bir ülkede doğan herkeste yaratılıştan bir vatan ve millet sevgisi vardır. Karşınızdakilerin davranışlarını, bu iki kutsal sevginin dışında değerlendirmeye çalışmalısınız. Bu değerlendirmeyi özellikle her türlü taassuptan sıyrılarak yapmalısınız. Zira taassup insanı kör eder, insanın gerçeği görmesine engel olur. Bu vesile ile "insan bilmediğinin düşmanıdır" ata sözünü de hatırlatmak isterim. Çoğu kez, insan bilmediği ya da tanımadığı şey veya insana karşı soğuk ya da düşmanca davranabilir. Oysa

ki, o insan ya da şeyi tanıdığı anda düşmanlığın yeri olmadığını öğrenir. Nitekim bu gerçek, Kur'ân-ı Kerîm'de: "Kendinize kötü gelen bazı şeylerin, sizin için hayırlı olabileceğini düşününüz" açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu münasebetle Mevlânâ ile ilgili bir olayı da anlatmama müsaade ediniz. Bir gün Mevlânâ, yolda giderken iki kişinin birbirleriyle kavga ettiklerini görür ve aralarına girip, kendilerine: "**Biriniz toprak, biriniz su olunuz da, su toprak üzerinde giderken, toprak yeşersin, güller bitsin, ağaçlar yetişsin**" der. Sizlerden de ricam böyle olmanızdır.

Sevgili öğrenciler, çocuklar çoğu kez birbiri ile anlaşamazlar, hatta kavgaya varacak davranışları olur. Ancak bunlar arasında ne olursa olsun babaları onları aynı ölçüde sever; onlara karşı davranışlarında bir ayrım olmaz.

Sizin iyi bir insan, bilgili, yüreği vatan ve millet sevgisiyle dolu olmanız için çalışan hocalarımızın da bir baba davranışı içinde bulduklarından kuşkunuz olmasın; onların da hepinize karşı sevgisi aynıdır. Bu bakımdan her hangi bir tarafı tutmadıkları için, onlara kırılmayınız; zira bir babanın, çocuklarının anlaşmazlıklarında tarafsız davranması her şeyden önce bir vicdan borcu ve babalık görevidir.

Sözlerime, bu cennet vatanı bize ikinci kez kazandıran ulu önder Atatürk'ün ölmez anısını şükran ve minnet duygularıyla anarak son verirken başta bana bu konuşma fırsatını sağlayan Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı sayın Prof. Dr. Ahmet Çakır'a ve beni dinlemek lutfunda bulunan diğer öğretim üye ve yardımcılarına teşekkürlerimi sunar, sevgili öğrencilerin hepsine candan başarılar dilerim.

4.2. Eski Bingöl'de Mevsimler ve İnsanlar (1991)^(*)

Vaktiyle Erzincan'a, bugün ise Bingöl'e bağlı Kiğı ilçesinin Hogas köyünde bir Türk aileden doğdum.¹ Köyümüz Kürtçe konuşan köylerin içinde, Türkçe konuşan dört beş köyden biri idi. Ancak Türk köylerinde Kürt, Kürt köylerinde de Türkler yok değildi ve genellikle bu köylerde bulunan insanlar birbirlerinin dillerini anlar, birbirlerinin şarkı, türkülerinden ve oyunlarından aynı ölçüde zevk alırlardı. Kısacası kaynaşmış bir kitle idi. O kadar ki Şeyh Said'in ilçemize girmesini önlemek için amcamın kurduğu milis kuvvetlerinin yüzde doksandan fazlasını Kürtler oluşturuyordu. O dönemdeki insanlar büyük ölçüde doğa ve devletin etkisinde buldukları için, yazıma mevsimler ve insanlar başlığı ile başlayacağım:

Genellikle dağların ve vadilerin oluşturduğu bu memleket, gerçekte insana Dadaloğlu'nun dediği gibi, "ferman padişahın dağlar bizimdir" mısrasında belirtmek istediği özgürlük duygusunu verir. Ancak çok kez kış aylarında yağın kar ve bazan çıkan fırtınanın etkisi ile havaya kalkan kar bulutları ile örtülen dağlar burasını özgürlük ülkesi olmaktan çıkarır. Bahara doğru, yağmaya başlayan yağmurların ve esen lodosun etkisi ile karlar erimeye başlayınca dağlardan aşağı toprak üstü ve altında akan suların sesleri duyulur. Ancak dağların bu yüksek yerlerinde karların erimesi uzun sürer. Dağların etekleriyle düzlüklerde ise, çoğu kez Mart'ın yirmisinden yani Nevruz'dan sonra yağmaya başlayan yağmurlar bir, birbuçuk metre yüksekliğindeki karları eritmeye başlar. Öyle olur ki gece ansızın yağın yağmur ve eriyen

^(*) *11 İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi*, 1991, s.227-228

¹ Bkz. Ali Kemali, *Erzincan*, İstanbul 1932, S.342- 344; M.Sadık Yiğitbaş, *Kiğı*, İstanbul 1950, s. 53, 86 (Yazıcıoğulları).

karın suları ile evimizin alt katlarında temelden kaynaklı suları gördüğünüzde şaşırır ve çare ararsınız. Yağmurlar baharın başladığını haber verir. Başlangıçta, bazan yağmur, bazan sulusepken ve arada bir de rutubetli esen bir rüzgâr, ayakkaplarınız iyi değilse -ki o dönemde ayakkabısı bu şartlara uygun tek köylü yoktu- soğuk, karınkinden daha çok iliklerinize işlerdi. Takvimsiz günlerini geçiren köylüye baharın başladığını haber veren ikinci bir olay vardı: Hayvan sayımı. Bugün, bu da ne? Hayvan sayımı ne demek? gibi soruları akla getiren bu olay, o dönemde üstünde doğru dürüst elbisesi, ayağında ayakkabısı bulunmayan köylü için bir kâbustu. Bu sayım sonunda, değeri iki lira olan koyun ve keçisinin seksen kuruş olan vergisi tespit edilecek. On keçi veya koyunu olan o dönem köylüsünün sekiz lira vergi vermesi hemen hemen olanaksızdı. Az vergi verebilmek için hayvanlarının bir kısmını tahsildardan kaçırmaları gerekiyordu. Bunun için o yağmur, sulusepken ve iliklere kadar işleyen rüzgârın etkisi altında, yırtık pırtık bir elbise ile içi suyla dolu çarıklarla, hayvanlarının bir bölümünü mağaralara kaçırmağa çalışır ve tesadüfen yakalanırsa bir hayvanı beş sayılmak suretiyle mahvını hazırlamış olurdu. Nihayet Nisan sonlarında bahar bütün görkemi ile kendini gösterir. Karlar eriyip toprak meydana çıktığında kendilerini gösteren sümbül, karçiçeği ve daha niceleri.

Başlarını kaldırıp, sanki insanlara gülerler. Meşelerin yaprak açmaya başladığı zaman ise, etrafa insanı âdeta sarhoş eden kendine özgü bir koku yayılır. Diğer yerlerle birlikte güzün ekilen ve kışı kar altında geçiren tarlalar, bütün cömertliği ile yeşermeye başlar. Çoğu kez sulak olan çayırlar ilk anda, bir aylık kuzu ve oğlaklara bırakılır. Kuzuların bu çayırlar üzerinde özgürce hopyayıp zıplamaları, melemeleri, yeşeren söğüt ve kavak... insan âdeta sarhoş olur, kendinizi cennette hissedersiniz. Kuzuların çayırdan annelerinin yanlarına dönüşlerindeki telaşları, yanlışlıkla başkalarını emmek isteyenlerden kaçan ve vuran koyunların durumu da ayrı bir heyecan ve neşe kaynağıdır.

Köylü, havalar biraz daha ısınınca (15 Mayıs'tan itibaren) yaylaya çıkar. Ayrı bir havası olan yayla yaşamı üzerinde durmayacağım. Köylü, bir yandan ekinin büyümesini beklerken bir yandan da hayvanlarının kışlık otunu sağlamak için çayır biçer. Çok geçmeden ekin biçim zamanı gelmiştir. Ancak, bu biçme işi de, bazan devletin amele-i mükellefiye (yükümlü işçiler) adını verdiği yolda çalışma zorunluluğu ile gecikebilir. Doğal olarak da bu gecikme nedeniyle kurumaya başlayan başaklar toplanamaz hale gelir. Bugünkü genç kuşak "Bu yolda çalışma da nedir?" diye sorabilir. Devlet yol yaptırabilmek için, ilk dönemde aile başına o dönemdeki değeri ile 12, sonradan 8 lira yol vergisi alırdı, işte bu vergiyi ödeyemeyen (ki köylünün yüzde doksanından fazlası bunu ödemekten acizdi) köylü ve şehirliler, bu paralar karşılığında, bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere yol yapımında çalışırlardı. Bu süre içinde evden götürülen kuru ekme ve çökelekle geçinilirdi. Hülasa bu görevini yerine getirdikten sonra evine döner, ekinini biçer, varsa hayvanı ile uğraşır, buğday ve hayvan ürünü varsa onları satmaya çalışır. Ancak satın alacak kimse bulamadığı için ne yapacağını şaşırır, tek çareyi İstanbul'a gitmekte bulur ve İstanbul'a gelir. Burada herhangi bir mesleği olmadığı için, hamallıktan başka bir şey yapamaz. Ancak o dönemde hamallık bulabilmek bile bir sorundu.

Sonbaharda hayvanlarına kışlık hazırlamak için yapraklar sararmadan meşe yaprağı kesme derdine düşer ve gözünü kırpmadan her türlü meşeyi çoğu kez kökü ile birlikte dallarını kesip yığma yapar, kışın da bunları kızaklarla taşıyıp hayvanlara verir. Güzlüğünü eken köylü, kış içinde elindeki pek sınırlı olanaklarla kışlığını hazırlar. İlk kar Ekim'in ikinci yarısında düşer. Dağlar dışındaki yerlerde beş altı santimi geçmeyen kar, çok geçmeden kalkar ve Aralık ortalarına ve hatta yılbaşına kadar yağmaz. Bir yağmaya başladı mı da Şubat sonuna ve bazan Mart ortalarına doğru hemen hemen ara vermeden yağar. Bu süre içinde keçiler dışında bütün hayvanlar evde bakılır. Kar pek fazla değilse keçiler kıra götürülür. Orada kar dışında kalan meşe tomurcuklarını yerler. Köylü için en büyük tehlike kışın uzamasıdır. Zira belirli

bir süreye göre ayarlanan hayvan yemlerinin tükenmesi, onun için büyük bir işkence oluşturur. Bu takdirde yapacağı tek şey, kavak veya söğüt ağacı dallarını kesip kabuklarını hayvanlara yedirmekten ibarettir, tabiatıyla bunları bulabilirse. Bu tehlikeyi hayvan sayımı izler. Bu arada köylü için en büyük tehlikelerden biri de, salgın hastalıklardır. Çocuklarda ve hatta büyüklere kızamık ve çiçek hastalığından ölüm oranı yüksektir. Bu hastalıkların nerde ise bazı köylerde mezar kazacak insan bırakmadığını bizzat görmüştüm.

Bugünkü Bingöl ve o günkü Kiğı'da özellikle yaz aylarında halkı rahatsız eden başka bir konu da can ve mal güvenliği idi. Bu tehlike, Kürt ve Türk ayırdetmeksizin her iki unsur için de vardı. Zira o dönemde başta da işaret ettiğim gibi bir Kürt ve Türk ayırımı yoktu. O günkü Kürtler, bizleri birbirine kaynaştırma çaresi araştıracağına bu cennet misali ülkeyi anavatan olarak kabul etmeyip Kunta-Kinte gibi ikinci bir anavatan aramaya çıkanların çabası ile dışardan gelen eşkıyaya yataklık etmeye razı olan veya raşı olmak zorunda kalan bugünkü Kürtler gibi davranmıyorlardı. Anımsarım, tıpkı bugünkü gibi, kışı Suriye'de geçirip yazın o bölgeye gelen Yado adında bir eşkıya vardı. Yanılmıyorsam beş altı yıl bölge halkı için büyük bir tehlike oluşturdu. Sonunda jandarmaların kurşunlarına hedef olup, ortadan kalktı. Aynı şekilde Kürt ve Türk ayırımı yapmadan Dersim'de, bütün bölge halkı için bir tehlike oluşturduğu halde, o dönemde bir Kürtçülükten söz edildiğini hatırlamıyorum ve Dersim olayında da dış etkiyle bile olsa bir Kürtçülük cereyanının da rol oynadığını sanmıyorum. Dersim ve havalideki halkın ayaklanmasının ve sonraki olumsuz olayların başlıca iki sebebi vardı: Devlet zulmü (Jandarma dipçığı ve vergi adaletsizliği ve diğer haksızlıklar), iktisadî nedenler. Sayın Uğur Mumcu'nun Cumhuriyet dönemi de dahil, tarih boyunca Anadolu'daki isyanları göz ardı edip sadece Kürtlerin ayaklanmalarından söz etmesi herhalde o bölgeyi ve o dönem insanları hakkında bilgi yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Dışardan karışmalar, bu iki sebep nedeniyle, başlayan ayaklanmalar sırasında olabilir. Yoksa o sı-

ralarda özellikle Bingöl ili sınırları içine girecek bir yabancının geleceğini sanmıyorum. Ve o sıralarda yani bundan 50-60 yıl önce, çoğunluğu Kürt olan çevremizde, herhangi bir Kürtçülük yapıldığını veya bu konuyla ilgilendiğini bilmiyoruz.

Kürtlerle Türkler'in, birbirlerinin lazım-ı gayrı mufasıhi (birbirlerine bitişik parçası) olduğu gerçeğini en iyi anlayanlardan biri, yeri doldurulamamış Milli Eğitim Bakanı rahmetli Hasan Ali idi: 1946'da Diyarbakır Lisesi'nde edebiyat öğretmeni idim. Diyarbakır'a gelen Hasan Âli Yücel tesadüfen benim (Lise III. sınıftaki) dersime girdi. 62 kişilik bir sınıfta sadece bir kişinin iftihara geçmesini öğrenmesi, onu üzdü. Ancak başka bir öğrencinin: "Ben de iftihara geçebilirdim, ancak şans eseri arkadaşım gibi matematik okunan sınıfa düşmedim", demesi üzerine haksızlığın kendi bakanlığında olduğunu kabul etti. Esasen o sırada yağmurlu havalarda sınıflarda şemsiye ile ders yapardık. Rahmetli Hasan Âli ayrılmadan önce öğrencilerle hasbihâl ederken: "Çocuklar şimdiye kadar babalarımız Türk'tü, Kürt oldu. Kürt'tü, Türk oldu gibi boş sözlerle uğraşmayalım. Siz Kürt'sünüz, biz de Türk'üz, ne siz bizziz olabilirsiniz, ne de biz sizziz olabiliriz, birlikte çalışıp dedelerimizin bize bıraktığı bu cennet misali vatani kalkındırmaya çalışalım" dedi. Onun ifade ettiği gerçeği kabul edip, o tarihten beri çalışılsa idi, Doğu ve Güneydoğu olayları bu ölçüde büyümezdi. Ancak biraz önce de işaret ettiğim gibi, asıl dış etkiler (Hitler'in vb.)in etkisi ile bilerek veya bilmeyerek, ülke halkını ikiye ayırmaya çalışan ve bu cennet vatani anavatan olarak kabul etmeyip, ikinci bir anavatan arayan, bir yandan gerçek vatansever ve insan olan Hasan Âli Yücel'i vatan haini ilan ederken, bir yandan da yüzyıllar boyunca Türkiye sathında bitişik kardeşler gibi bir arada yaşamış olan bu iki unsurun birbirinden ayrılması için nedenler hazırladılar.

Öğretmenliği sırf her yıl tatillerde doğduğum yere gidebilirim ümidiyle seçmiştim. Ancak çok kez bu isteğimi yerine getirmek için vakit bulamadım. Şimdi de vakit bulduğum ve ömrümün son

yıllarında gidip görmek istediğim halde, anarşistler nedeniyle bu isteğimi gerçekleştiremediğim için üzgünüm.

Biraz da Bingöl ilinin, il olduğunun ilk dönemlerine dönelim: Eski adı ile Çapakçur olan bugünkü Bingöl, o dönemde, aynı adı taşıyan ırmakımsı beyaz bir suyun aktığı bir dere içinde idi. 1947'lerde burada beton olarak sadece bir hükümet konağı vardı. Diğer şehir halkı ise, duvarları çamur harçlı çay taşları ile örülmüş, çatısı (daha doğrusu damı) kalaslar üzerine yapraklı meşe dalları döşenmiş, onun üzerine de tonlarca toprak atılıp silindirenmiş (loglanmış) binalarda yaşıyordu. Öyle ki akşam yatar, sabahleyin topraklar içinde kalkardınız. Zira meşe yaprakları arasından zaman zaman toprak dökülürdü. Böyle olmakla beraber gelişmeye elverişli bir yer olduğu o zaman bile hissediliyordu. Zira kırk elle metre yukarısında, şehrin gelişmesine elverişli alabildiğine geniş bir düzlük vardı. Nitekim sonradan şehir bu düzlüğe alınmış ve eski hali ile karşılaştırılmayacak kadar gelişmiştir. Artık, buraya da beton egemen olmuştur.

Birçok konuda olduğu gibi, suçu başkalarında aramamız adeta ulusal niteliğimiz haline gelmiştir. Öyle sanıyorum ki suçun hiç olmazsa bir bölümünü kendimizde arasak, hatalarımızı daha çabuk düzeltir, istediğimiz amaca daha çabuk ulaşabiliriz. Bu da her şeyden önce gerçekten korkmamakla mümkündür. Bir yandan "aslını inkâr eden haram zadedir", "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar" atasözlerini, öbür yandan aslını inkâr etmeyi kanunlaştırma çelişkisinden kurtulduğumuz gün, iç sorunlarımız da kendiliğinden çözülür.

Okuyucularıma vaktiyle yaşadığım dönemin gerçeklerini yansıtırken kara bir tablo çizdiğim için özür dilerim. Ancak 1971'de köyüme arabamla gittiğimi söylemek suretiyle nereden nereye geldiğimizi ifade etmek isterim. Burada Türk, Kürt, Çerkez, Gürcü ve Laz ve daha varsa bütün vatandaşlarıma sesleniyorum: Tanrı'nın büyük bir lütuf eseri olarak bize bağışladığı bu vatani anavatan olarak kabul edip el ele vererek kalkındırmaya çalışalım. Zira bir ulus olmamızı, her şeyden önce üzerine bastı-

ğımız misak-ı milli sınırları içindeki vatan toprağı sağlar. Bu konuda dil ve kültür birinci derecede yer alsaydı, İsviçre, İtalya, Almanya ve Fransa'ya bağlanır. Belçika ve Fransa, Amerika-İngiltere, Meksika-İspanya ve nihayet aynı dil ve kültüre sahip bütün Arap devletleri birleşirdi. Demek ki birleşmemelerinin tek nedeni ayrı ayrı edindikleri ortak vatandır.

4.3. Vatan Duygusu (2000)^(*)

Bir süre önce Sayın Ali Kırca'nın Siyaset Meydanı'nı daha çok azınlıklarla ilgili sorunlar oluşturuyordu. Kanımca tek ülkeyi yurt (vatan) edinmiş insanlardan azınlık olarak söz etmek gerçekle bağdaşmaz. Çünkü vatan duygusunun birleştirip bir araya getirdiği bir topluluk **azınlık** değil bir **bütünü** ifade eder. Kaldı ki vatan duygusu insanları birleştiren en güçlü bir bağıdır.

Vatan duygusu insanın bir şeye sahip olma duygusuna dayanır. Bu duygu daha çok bir şeye toplu halde sahip olma duygusu ile ilgilidir. Sahip olunan şeye karşı zamanla insanda bir sevgi de uyanır. Özellikle vatan sevgisi insanı hasta edecek dereceye varabilir. Nitekim, bu sevgi dışındaki sevgilerden hiçbirinin neden olduğu hastalık için kendine özgü bir sözcük olmadığı halde bu hastalık için Doğu dillerinde genellikle da'üs-sıla, Batı dillerinde ise, nostalji sözcükleri vardır. Bu sevgi, yüzyıllar boyunca şairleri de etkilemiş ve onu niteleyen şiirler yazılmıştır. Bu şiirlerden biri de, peygamberlik davasında bulunduğu için mütenebi adını almış bulunan bir Arap şairine aittir. Şair bu şiirinde şöyle demektedir: **“Gençlik çağımın, çocukluk çağımı gösteren, boynumdaki boncuğu içinde çözdüğü, toprağı ilk kez cildime dokunduğu vatanım neredesin.”**

Yurt sevgisinin insana verdiği gücü de, son İran roman ve hikâye yazarlarından Hicazî adlı yazar, Şirin Küla adlı bir hikâyesinde şöyle anlatmaktadır: Arkadaşlarından biri, bir köyde bir mülk satın alır. O da mülkünü görmesi için bir arkadaşını köye davet eder. Arkadaşı daveti kabul edip köye gelir. Köy civarında iki gencin, Leylâ, Leylâ diye bağırıklarını duyar. Rastladığı bir

köylüye, bunların niçin böyle Leylâ, Leylâ diye bağırıklarını sorar. O da "Bu iki genç amcazadedirler. İkisi de Leylâ adlı bir kıza âşıktır, onunla evlenmek istemektedirler" der. Köye gelen konuk, bu kez, "O halde bu sorun nasıl çözülecek?" sorusunu sorar. Köylü de, "Yarın bu iki amcazadenin öküzlüklerini dövüştürecekmiş, bu öküzlüklerden hangisi ötekini yenerse kız ona verilir" der. Köye gelen konuk ertesi gün köy meydanına gider. Biraz sonra amcazadelerden birinin öküzü meydana gelip çömelip yatar. Aradan yarım saat bir süre geçtikten sonra ötekinin öküzü gelir ve ikisi dövüşmeye başlar, ilk gelen öküz, sonradan gelen öküzü yener. Ancak köylüler "Bu işte şike var" derler. Orada bulunan başkaları, "Şike bunun neresinde" derler. Bunun üzerine orada bulunan başka bir grup, "Yenen öküz, yarım saat önce gelip bulunduğu yeri vatan edindi. Bir yeri yurt (vatan) edinen, edinmeyenenden daha üstün bir güçle dövüşür" der. Onların bu sözü üzerine kız birinci gelene verilir. Tıpkı bizim Bağımsızlık Savaşı'ndaki durumumuz gibi olmuş. Yurdumuzu işgale kalkışan düşman her türlü olanağa, sahip olduğu halde, bu olanaklardan yoksun olan vatan savunucuları kazanmıştır. Vatan duygusunun gücünü, televizyonda seyrettiğimiz Kökler filminde de görüyoruz: Yıllarca Amerikalıların hakaret ve işkencelerine uğramış bulunan zenciler, bu davranışlar karşısında Amerika'ya karşı gelmeye karar vermek üzere bir toplantı yaparlar. Toplantıda bulunanlardan her biri fikrini söyler. Bu arada içlerinden biri, "II. Cihan Savaşı çıktı. Şimdi vatan tehlikededir. Bu tehlikeyi savdıktan sonra ayaklanalım" der ve bu doğrultuda karar alınır. Böylece vatan sevgisi, uğradıkları o kadar hakaret ve işkenceleri onlara unutturmuştur. Raslantı bu ya, tam bu yazıyı yazdığım sırada, Zülfü Livaneli'nin Sabah gazetesinde çıkan 'Asırlık Çınarın Gözyaşları' adlı yazısını okudum. Yazıda, kendisi ile bizim Kayserili Elia Kazan arasında geçen ve bütün bu yazdıklarımızı doğrulayan bir olaydan söz edeyim. Zülfü Livaneli, Amerika'da Elia Kazan adına Broadway'de verilen bir konsere katılır. Elia Kazan'la bir araya gelir. Bir süre sonra ondan ayrıldıklarında, onunla birlikte merdivenlerden inerken Elia Kazan "Bu yaz beni

^(*) Cumhuriyet, 5 Temmuz 2000.

Kayseri'ye götür" der. Ancak Elia Kazan bu sözleri söylerken Zülfü Livaneli onun yüzünde bir ıslaklık hisseder ve Elia Kazan'a bakar. Bir de ne görsün, bu ıslaklık, yüz yıllık çınarın gözyaşlarının ürünü değilmiş. Vatan sevgisi bu yüz yıllık çınara gözyaşı döktürmüştü. Türkiye, Türkiye'yi vatan edinen ve gerektiğinde bu ülke uğruna canını feda etmekten çekinmeyen herkesindir. Türkler, Çerkesler, Kürtler, vb. için değil, vatanımız için ölüme gidiyoruz diyen Çanakkale, Sarıkamış ve daha birçok yerlerde ölen şehitlerin bize armağan olarak bıraktığı bir ülkedir. Bugün Çanakkale sınırları içinde mezarları bulunan ülkemizin türlü kökenli (Türk, Kürt, Çerkes, Arnavut, Laz vb.) ve daha başka kökenlerden gelen, Türkler, Kürtler, Çerkesler ve daha başka kökenlerden gelip öleceği zaman Türkler, Kürtler ve Çerkesler için değil vatanımız için ölüyoruz diyen şehitlerimizden kalıt (miras) olan bu ülke, burasını vatan edinen, öz yurdu bilen ve gerektiğinde onun uğruna canını feda etmekten çekinmeyen herkesindir.

MULTILINGUAL

Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş- İstanbul
Tel/Fax: (212) 518 47 55

- *Genel Dilbilim Dersleri*/Saussure
- *İşlevsel Genel Dilbilim*/Martinet
- *Genel Dilbilim* /Prof. Dr. Necip Üçok
- *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*/Berke Vardar
- *Filolojinin Oluşumu*/S. Bayrav
- *Yapısal Dilbilimi*/S. Bayrav
- *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi* (Kuramcılardan seçmeler)
F. de Saussure, E. Sapir, L. Bloomfield, N.S. Trubetskoy,
G. Guillaume, L. Tesnière, L. Hjelmslev, R. Jakobson,
A. Martinet, Z.S. Harris, N. Chomsky
- *Anlambilim*/P. Guiraud
- *Dil ve Düşünce*/J. Vendryes, çeviren B. Vardar
- *Açıklamalı Dilbilim terimleri sözlüğü*/Berke Vardar
- *Dilbilim yazıları* / Berke Vardar
- *Dilbilimden yaşama yapısalcılık*/Berke Vardar
- *Dilbilimsel Edebiyat Eleştirileri*/S.Bayrav
- *Dilbilim üzerine tartışmalar*/Özcan Başkan
- *Lengüistik metodu*/Özcan Başkan
- *Bildirişim*/Özcan Başkan
- *Dilbilim üzerine yazılar*/Özcan Başkan
- *Yabancı dil öğretimi*/Özcan Başkan
- *Dile Genel Bir Bakış*/Fatma Erkman
- *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*/İclal Ergenç

MULTILINGUAL

Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş- İstanbul
Tel/Fax: (212) 518 47 55

- *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*/Engin Uzun
- *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*/Derleme
- *En eski türkçenin izlerinde*/Doğan Aksan
- *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*/Doğan Aksan
- *Eleştiri Kuramları*/Carlioni-Filloux, çev: Tahsin Yücel
- *Göstergebilim Tartışmaları*/Derleme
- *Vers Une Grammaire Linguistique Du Turc*
Prof. Dr. Mary-Annick MOREL
- *Çeviriden Çeviribilime*/Sakine Eruz
- *Çeviri Etkinliği*/Mine Yazıcı
- *Söylenceden Gerçekliğe*/Ayşe Nihal Akbulut
- *Disiplinlerarası Ortam ve Yöntem Sorunları*/Derleme
- *Sözlü Dilin Yapısı*/Derleme
- *Dil bilimi terimleri sözlüğü*/Kalyuta(Ruşça-Türkçe).
- *Roman Dillerinin Doğuşu ve Gelişimi*/S. Bayrav
- *Eleştiri Kuramları*/Carlioni-Filloux
- *Her Yönüyle Tahsin Yücel*/Derleme
- *Edebiyatta Dil Kullanımları*/Ü. Özünlü
- *Metin Bilgisi*/Doğan Günay
- *Göstergebilim Yazıları*/ Doğan Günay
- *Dil ve İletişim*/ Doğan Günay
- *Metinlerle Söyleşi*/Şara Sayın
- *Grenzüberschreitungen und Übergänge*/Ş. Sayın
- *Biedermann und die Brandstifter*/M. Frish

Sevgili babamız
Prof. Dr. Tahsin Yazıcı'nın
bu küçük kitapçıkta
bilimsel yanından başka,
bizimle her zaman
paylaşmaktan büyük
keyf aldığı ve yüreğinde
ölene dek taşıdığı vatan,
millet ve insan
sevgisini içeren
köklü duygularını siz
sevenleriyle buluşturmak
istedik.

Kendisi yaşamı boyunca
birçok fırtınalar yaşamasına
karşın, ülkesini
ve bu ülkesinin insanına olan
sevgisini hiç kaybetmemiş
ve içindeki bu yüce sevgi
ve barışçı duygularla bizlerin
bu fırtınalardan yara almadan
çıkamamızı sağlamıştır.
Bizlere kin ve nefretten uzak
kalbini açarak yaşama olumlu
bakmanın güzelliklerini öğretti.
Son gününe kadar, ilk günkü
gibi büyük bir sevgiyle
paylaştığı o güzel yuvasını,
baba evinde gördüğü gibi çok
sevdiği dostlarıyla da paylaştı.

Bizler de acı tatlı geçen bu
yaşamda birbirimize
kenetlenerek, sıcak bir aile
ocağında, böyle bir babayla
ve dedeyle yaşama
şansına sahip olduk.

Dr. Mine Yazıcı

internette sipariş için

www.whitayurdu.com

9 789756 542484

MULTILINGUAL

Klodfarer Caddesi 40 / 6

Çemberlitaş - İstanbul

Tel - Fax : 0 212 518 47 55